T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EKONOMETRİ ANABİLİM DALI
İSTATİSTİK BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AVRUPA'DA YAŞAYAN AZINLIKLARIN YAŞAM MEMNUNİYETİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN YOL ANALİZİ İLE İNCELENMESİ

Leyla Zeynep VERÇİN
2501200665

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. Özlem YORULMAZ

İSTANBUL - 2023

ÖZ

AVRUPA'DA YAŞAYAN AZINLIKLARIN YAŞAM MEMNUNİYETİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN YOL ANALİZİ İLE İNCELENMESİ

LEYLA ZEYNEP VERÇİN

Yaşam memnuniyeti, ülkelerin refah düzeyini anlamak adına önemli bir gösterge haline gelmiştir. Aynı zamanda, savaş, daha iyi yaşam koşulları, eğitim kalitesi gibi çeşitli nedenlerle göçlerin artışta olduğu bu dönemde, kendi ait olduğu topluluğu bırakarak yabancı ve azınlık olmak pahasına yeni bir hayat kuran kişilerin yaşam memnuniyetinde nasıl bir değişim olduğu araştırılmak istenmiştir. Herhangi bir fiziksel ya da kültürel farklılığı dolayısıyla ayrıştırılması sonucu, eşit olmayan muamelelerle karşılaşan ve toplu ayrımcılığa maruz kalan kişiler ve/veya topluluklar azınlık kategorisine girmektedir Bu çalışmada, Avrupa verilerinden faydalanılmış ve azınlık grup olarak dini farklılık ele alınmıştır. Avrupa'da azınlık olan dinlerden İslam seçilerek Müslüman olduğunu belirten kişilerin yaşam memnuniyetinin azınlık olmayanlara göre farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Bu amaçla, Avrupa Sosyal Projesi (ASP)'ne ait verilerden Müslüman Azınlıkların olduğu 10 ülke seçilmiştir. Hristiyan ve Müslüman Azınlık olarak belirlenen iki grubun, biri Sosyo-Ekonomik göstergelerden oluşan Model 1 ve güven değişkenini inceleyen Model 2 üzerinden, yol analizi metotuyla yaşam memnuniyeti incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yol Analizi, Yaşam Memnuniyeti, Azınlık, Hristiyan, Müslüman

ABSTRACT

EXAMINING THE FACTORS THAT AFFECT THE LIFE SATISFACTION OF MINORITIES LIVING IN EUROPE WITH PATH ANALYSIS

LEYLA ZEYNEP VERÇİN

Life satisfaction has become an important indicator for understanding the welfare level of countries. At the same time, in this period when immigrations are increasing due to various reasons such as war, better living conditions and education quality. It is aimed to investigate how the life satisfaction of people who leave their own community and establish a new life at the expense of being a foreigner and minority. In this study, European data is utilized and religious difference is discussed as a minority group. Islam was selected as one of the minority religions in Europe and it was examined whether the life satisfaction of people who state that they are Muslim differs from non-minority religions. For this purpose, 10 countries with Muslim minorities were selected from the data of the European Social Project (ESP). The life satisfaction of two groups determined as Muslim Minority and Christian was analyzed through Model 1, which consists of Socio-Economic indicators, and Model 2, which examines the trust component, using the path analysis method.

Keywords: Path Analysis, Life Satisfaction, Minority, Christian, Muslim

ÖNSÖZ

Bu tez çalışması, literatürde daha önce çalışılmış bir konu olmakla beraber kapsamı hep sınırlı tutulan, azınlıkların yaşam memnuniyetini incelemektedir. Genellikle azınlık bağlamında incelenen gruplar, önceki çalışmalarda etnisite/ırk açısından ele alınmıştır. Bu çalışma, Avrupa'da yaşayan azınlıklar olarak Müslümanları değerlendirmektedir. İslam dininin Avrupa'da azınlık olması ve farklı muamelelerin olduğunun (islamafobi) bilinmesi sebebiyle incelemek istenmiştir. Bu tezi farklı kılan nokta seçilen verilerin 10 farklı ülkeye ait olması dolayısıyla geniş bir kapsama alanı üzerinde çalışılıyor olmasıdır. Burada kullanılan verilerin farklı bölgelerden ülkelerden olması sonuçların genellenebilirliği açısında önemlidir.

Üç bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde; yaşam memnuniyeti konseptinin kapsamlı açıklaması ile başlanarak yaşam memnuniyetini etkileyen faktörlerden bahsedilmiş ve azınlık olan/olmayan dini inançların yaşam memnuniyeti üzerinde derinleşilmiştir. Ardından bireylerin yaşam memnuniyetinin hangi değişkenlerden etkilendiği ve devamında Avrupa'da yaşayan azınlıklar çerçevesinde, yaşam memnuniyeti üzerine tartışılmıştır.

Tezin ikinci bölümünde yol analizi yönteminden ve çalışmada yol analizi varsayım ve tahmin yöntemlerinden bahsedilmiştir.

Uygulama bölümünde ise kurgulanan iki model olduğu görülecektir. Yol analizi yöntemiyle elde edilen çıktılar ve modellerin ne derece başarılı olduğu tartışılmıştır.

Sonuç kısmında tüm çıktılar ele alınarak yaşam memnuniyetinin azınlık olan ve olmayan gruplar için hangi değişkenlerden ve ne şekilde etkilendiği anlatılmıştır. Aynı zamanda çalışmanın kısıtları ve

bulguların ne şekilde kullanılması gerektiğine dair tavsiye ile sonlandırılacaktır.

Bu zorlu tez süreci boyunca manevi destek ve motivasyon noktasında hiç eksiklik hissetmedim. Ders döneminden tez çalışmasını sonuna kadar her zaman desteğini hissettiğim, tez çalışmamın en ufak ayrıntısına kadar benden yardımlarını ve rehberliğini hiç esirgemeyen, bana daha iyiye nasıl ulaşacağımı usanmadan anlatan ve bu yolda yürümemi kolaylaştıran saygıdeğer danışman hocam Doç. Dr. Özlem YORULMAZ'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

Yapmak istediklerim için beni hep destekleyen ailem, Mehmet Ali VERÇİN, İlve VERÇİN, Hasan Taha VERÇİN ve Betül VERÇİN'e, beni hep güçlü hissettirdikleri ve bana koşulsuz sevgileriyle ayrıcalıklı hissettirdikleri için teşekkür ederim.

Beni benden daha çok düşünen, tez dönemimde de kendisinin sevgisini, desteğini ve refakâtini hiçbir zaman esirgemeyen Meryem ÜLKER'e çok teşekkür ederim.

İstanbul, 2023

Leyla Zeynep Verçin

İÇİNDEKİLER

ÖZ **II**

ABSTRACT **III**

ÖNSÖZ **IV**

TABLOLAR LİSTESİ **VIII**

ŞEKİLLER LİSTESİ **IX**

KISALTMALAR LİSTESİ **X**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

YAŞAM MEMNUNİYETİ

1.1. YAŞAM MEMNUNİYETİNİN ÖNEMİ **6**

1.2. YAŞAM MEMNUNİYETİ ÖLÇÜMÜNDE KULLANILAN ENDEKSLER **8**

1.2.1. ÖLÇEKLER, ENDEKSLER VE ANKETLER 9

1.3. AZINLIK OLMAK VE YAŞAM MEMNUNİYETİ **10**

1.4. YAŞAM MEMNUNİYETİNİ ETKİLEYEN DİĞER FAKTÖRLER **12**

1.4.1. GELİR DÜZEYİ 12

1.4.2. YAŞ 13

1.4.3. EĞİTİM SEVİYESİ 15

1.4.4. SAĞLIK DURUMU 16

1.4.5. DİNDARLIK 17

1.4.6. KİŞİLER ARASI GÜVEN 19

1.4.7. DEVLETE KARŞI GÜVEN 21

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

2.1. YOL ANALİZİ YÖNTEMİ TARİHÇESİ **23**

2.2. YOL ANALİZİ DİYAGRAMI **26**

2.3. YOL ANALİZİ ÖLÇÜMÜ **31**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

UYGULAMA

3.1. VERİ KÜMESİ **37**

3.2. ÇALIŞMADA KULLANILAN MODELLER **47**

3.2.1. MODEL 1 47

3.2.1.1. MODEL 1 HİPOTEZLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ 53

3.2.2. MODEL 2 57

3.2.2.1. MODEL 2 HİPOTEZLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ 62

SONUÇ **65**

KAYNAKÇA **69**

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Uyum İyiliği Kriterleri 33
Tablo 2: Ülkelere Ait Gözlem Sayısı 39
Tablo 3: Yaş gruplarına göre dağılım 40
Tablo 4: Eğitim seviyesine göre dağılım 41
Tablo 5: Gelir düzeyine göre 42
Tablo 6: Dindarlık seviyesine göre dağılım 43
Tablo 7: Değişkenlere Ait Anket Soruları ve Kodlamaları 45
Tablo 8: Model 1 Hipotezleri 48
Tablo 9: Model 1 için Uyum İstatistik Değerleri 49
Tablo 10: Model 1 için **β** Katsayısı ve z-Değeri Tablosu 51
Tablo 11: Model 1 Müslüman Azınlık Grup için Doğrudan ve Dolaylı Değerler Tablosu 55
Tablo 12: Model 1 Müslüman Azınlık Grup için Doğrudan ve Dolaylı Değerler Tablosu 57
Tablo 13: Model 2 Hipotezleri 58
Tablo 14: Model 2 için Uyum İstatistik Değerleri 59
Tablo 15: Model 2 **β** Katsayısı z-Değeri Tablosu 61
Tablo 16: Model 2 Hristiyan Grup için Doğrudan ve Dolaylı Değerler Tablosu 63
Tablo 17: Model 2 Müslüman Azınlık Grup için Doğrudan ve Dolaylı Değerler Tablosu 64

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Basit Doğrusal Regresyon Yol Diyagramı 27
Şekil 2: Çoklu Doğrusal Regresyon Yol Diyagramı 28
Şekil 3: İki Bağımsız Değişkenli Yol Modeli 29
Şekil 4: Yol Analizi Diyagramı 30
Şekil 5. Seçilen Ülkeler ve Toplam Nüfuslarının Müslüman Yüzdesi 38
Şekil 6: Model 1 Yol Diyagramı 48
Şekil 7. Model 1 Hristiyan Grubun β-değerleri 50
Şekil 8. Model 1 Müslüman Azınlık Grubun β-değerleri 51
Şekil 9. Model 2 Yol Diyagramı 58
Şekil 10. Model 2 için Hristiyan Grubun β-değerleri 60
Şekil 11. Model 2 için Müslüman Azınlık Grubun β-değerleri 61

KISALTMALAR LİSTESİ

GFI : Uyum İyiliği İndeksi
AGFI : Ayarlanmış Uyum İyiliği İndeksi
AIC : Akaike Ölçütü
ASP : Avrupa Sosyal Projesi
CAIC : Tutarlı Akaike Ölçütü
CFI : Karşılaştırmalı Uyum İndeksleri
EÇO : En Çok (Maksimum) Olabilirlik
EKK : En Küçük Kareler
RMSEA : Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü
SES : Sosyo-Ekonomik Statü
YEM : Yapısal Eşitlik Modeli

GİRİŞ

İnsan davranışlarının temelinde hayatta kalmak, daha iyi yaşam koşullarına ulaşmak ve yaşanılan mekan ile topluma ait olma isteği yatar. Adapte olabilmenin bazı göstergeleri vardır ve bunlar; öznel iyi oluş, mutluluk, yaşam doyumu, psikolojik iyi oluş, vb. şeklinde devam etmektedir (Paparusso, 2021). Azınlık olan grupların ise azınlık olmayan gruplara göre yaşam memnuniyetlerinde bir farklılık olduğu bilinmektedir (Tran et al., 1991; Utsey et al., 2002; Verkuyten, 2008).

Sosyolog Louis Wirth azınlık grup olmayı şu şekilde tanımlamıştır: Herhangi bir fiziksel ya da kültürel farklılığı dolayısıyla ayrıştırılması sonucu, eşit olmayan muamelelerle karşılaşan ve kendilerini toplu ayrımcılığın (**collective discrimination)** özneleri olarak bulan kişiler ve/veya topluluklar azınlık kategorisine girmektedir (1993). Charles Wagley ve Marvin Harris de azınlık gruplarının 5 farklı karakteristik özelliği ile ayrıştırılabileceğinden bahsederler, bunlar; (1) eşit olmayan muamele ve kendi yaşamları hakkında söz sahibi olma güçlerinin çoğunluk gruba oranla oldukça az olması, (2) fiziksel ya da kültürel özellikler ile ayrışması, (3) topluluğa gönüllü olmadan üye olunması, (4) tâbi olma bilinci ve (5) azınlık grupların kendi içlerindeki yüksek evlilik oranıdır, bunlara ek olarak LGBTQ ve engelli bireyler de ayrıca dahil edilmektedir (Little v.d., 2014).

Azınlık olan ya da olmayan gruplardaki kişilerin her zaman eşit derece yaşam memnuniyeti seviyesinde olamayacağı da belirtilmelidir. Azınlık ve/veya öteki olma durumu, yaşam memnuniyetini etkileyen en büyük faktörlerden biri olduğu kabul edilmektedir (Verkuyten, 2008). Azınlık grupların karşılaştığı sorunlar ve bu sorunları çözebilecek yeterli hukuki güce sahip olmaları, yaşam memnuniyetlerini olumlu olarak etkiler. Bunun sebebi ise yaşam memnuniyetinin, demografik değişkenler, gelişimsel farklılıklar (bağlanma stili, vb.) (Alonso-Arbiol v.d., 2014) ya da hayat tarzı gibi faktörlerden etkileniyor olmasıdır. Hayat tarzı ile ilgili olan değişkenlerden biri, kişinin ne kadar dindar olduğudur. Dindar olma seviyesine göre

şekillenen bir sosyal çevre ve aile hayatı, ek olarak, dini pratikler kişinin hayatını belli bir yönde şekillendirme noktasında çok ciddi bir rol oynamaktadır, özellikle çocukların kolektif benlik saygısının (**collective self-esteem**) kaynağı olan kimlik gelişimindeki rolü çok etkindir (Verkuyten, 2007).

Literatürde azınlıkların yaşam memnuniyetini değerlendiren çalışmalar ağırlıklı olarak "etnisiteye/ırka bağlı azınlık olma" üzerinedir (Castellanos vd., 2016; Kirmanoğlu & Başlevent, 2014; Neto, 1995; Neto, 2001; Safi, 2010; Werkuyten & Nekuee, 1999). Önceki araştırmalar arasında din bağlamında yapılan incelemeler de vardır ancak genellikle Hristiyanlık üzerine kurgulanmıştır, Hristiyanlık ve doğu dinleri üzerine yapılan bazı çalışmalar da vardır ancak Müslümanlar ile yapılan kapsamlı bir çalışma yoktur. Müslüman Azınlık gruplarının dahil edildiği araştırmalarda ise tek bir ülke bazında incelemeler yapılmıştır ve genelleyici bir sonuç sunulmamaktadır. İlgili çalışmalardan ilerleyen bölümlerde detaylı olarak bahsedilmiştir.

Bu çalışmada Avrupa'da yaşayan azınlık grupların yaşam memnuniyeti ve azınlık olmanın yaşam memnuniyetini ne şekillerde etkilediği araştırılmıştır. Azınlık grup olarak Avrupa'da yaşayan Müslümanlar seçilmiştir. Önceki çalışmalardan farkı ise seçilen verilerin 10 ülke gibi büyük bir kitleyi kapsamasıdır. Bunlara ek olarak, sadece demografik değişkenlerin değil aynı zamanda dindarlık ve güven kavramının da yaşam memnuniyeti özelinde Müslüman Azınlık ve Hristiyan gruplar üzerindeki etkisi incelenerek daha kapsamlı bir analiz yapılacaktır. Bu tez için iki farklı model oluşturulmuştur. Bu modellerden ilkinde bireylerin sosyo-demografik, ekonomik durum göstergelerine ve dindarlık seviyelerine odaklanılmıştır. Çalışmada kurulan ikinci modelde ise kişiler arası güven, devlete karşı güven algısı ve dindarlık göstergelerine odaklanılmıştır. Çalışmada ikinci bir modele yer verilmesinin nedeni ilk modelin yaşam memnuniyetindeki açıklayıcılığına katkı sağlamak ve tartışmayı derinleştirmek içindir.

Bu tez üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümünde; yaşam memnuniyetini etkileyen faktörlerden bahsedilmiştir ve azınlık olan/olmayan dini inançların yaşam

memnuniyeti üzerindeki etkisi derinleştirilmiştir. Ardından azınlık gruplarda yaşam memnuniyetinin hangi değişkenlerden etkilendiği ve devamında Avrupa'da yaşayan dini azınlıklara odaklanılarak azınlık ve öteki olma üzerine tartışılmıştır.

Tezin ikinci bölümünde, yol analizi yönteminden ve çalışmada bu modelin neden kullanılması gerektiğinden, hangi değerlerin baz alındığından ve analiz sırasında kullanılan yöntemlerin detaylarından bahsedilmiştir.

Son bölümde sosyo-demografik ve güven değişkenlerine dayalı kurgulanan iki ayrı model olduğu görülecektir. Yol analizi kullanarak yapılan model analizlerinin çıktılarına yer verilmiştir.

Sonuç kısmında ise bulguların önceki çalışmalarla benzerliği, çalışmanın katkısı ve kısıtlarına yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM
YAŞAM MEMNUNİYETİ

En temel yaşamsal fonksiyonlardan bir tanesi olan, yaşanılan topluma ait olma isteği, kültürel sistemlerin evrimsel dinamikleri incelenerek anlaşılabilir. Bu nedenle, Evrimsel Psikoloji, insanların adaptasyonunu anlamak adına nesiller boyu davranışsal repertuarları bir araya getiren kültürel öğrenme süreçlerini anlamayı kendine amaç edinmiştir (Henrich & McElreath, 2003). Adaptasyon ayrıca bireylerin topluma aidiyet kazanması ve hayattan tatminlerinin artması noktasında oldukça belirleyici bir rol oynamaktadır.

Kişi içinde bulunduğu gruplara karşı aidiyet hissi geliştirir ve böylelikle hayatta kalmasına yardımcı olan birliktelik hissi ve topluluk inancı kuvvetlenir. Aidiyet gelişimsel olarak artarak devam eder ve çeşitlenir. Önce aileye olan aidiyet ile başlayarak yaşanılan yere aidiyet, arkadaşlara aidiyet, okula aidiyet, vb. şeklinde devam eder. Bunların dışında kişinin seçme şansının olmadığı ama yine de ait olduğu gruplar vardır, bunlar; kişinin hangi ırktan olduğu, mensup olduğu (olmadığı) din ve konuştuğu dil(ler) olarak örneklendirilebilir. Bir dini inanca sahip olmak veya olmamak kişilerin belli bir yaşa kadar seçme şansının bulunmadığı bir durumdur. Dini bir inanca sahip olmak, zaman zaman, bu dini inancı paylaşan diğer kişilerle ortak bir topluluğa bağlı olmak anlamına gelebilir. Böyle bir aidiyet, başka bir topluluğa ait olma noktasında kişiyi engelleyebilir. Kimi durumlarda bir topluluğa aidiyet yoğun ama işlevsiz davranışlar için uygun bir ortam oluşturur. Örneğin; Müslüman azınlık grup olarak yaşadığı bir ülkede, kendilerine yönelik ayrımcılığı daha fazla hissetmeleri ile Müslüman topluluğuna daha güçlü bir aidiyet duygusu geliştirmektedirler. Bu durum inançlarında daha radikal (**fundamentalist**) davranışlarda bulunmalarına yol açmaktadır (Güngör v.d., 2011).

Adaptasyonun nesnel göstergeleri, yani verilen cevabın objektif olduğu göstergeler, arasında eğitim düzeyi, hane geliri, istihdam durumu, barınma, yasal statü, vb. bulunur. Adaptasyonun öznel göstergeleri arasında, yani verilen cevabın kişinin

kendi değerlendirmesi olan subjektif göstergeler, mutluluk, yaşam doyumu, sağlık durumu, psikolojik iyi oluş, ruh sağlığı, algılanan finansal refah, öznel iyi oluş ve algılanan ayrımcılık vardır (Paparusso, 2021). Çoğu göçmen de, yaşadığı toplumda günlük yaşamını sağlıklı sürdürebilmek için devamlı olarak psikolojik ve sosyo-kültürel açıdan adapte olmaya isteklilerdir çünkü azınlık olmalarının onları çoğunluk gruplar tarafından ayrımcılığın hedefi haline getirebileceğinin farkındadırlar (Verkuyten, 2008). Kişinin içinde bulunduğu topluluğa adaptasyonu, kişinin yaşamına duyduğu memnuniyet ile doğru orantılı olarak ilerler, fiziksel ve sosyal açıdan daha iyi koşullara sahip olma ihtiyacı kişinin yaşam memnuniyetini arttırmak adına onları daha çok çabalamaya iter.

Yaşam memnuniyeti, kişilerin ne kadar iyi geliştiğini gösteren zihinsel ve fiziksel sağlığa dayanan faktörlerle açıklanan, görünür yaşam kalitesidir (Veenhoven, 1996). Yaşam memnuniyeti (**life satisfaction***)* kavramı literatürde, kimi araştırmacılar tarafından hatalı bulunmasına rağmen, bir çoğunluk tarafından hem yaşam memnuniyeti olarak hem de başka isimlerle anılmaktadır. En çok karşılaşılan iki kullanım şekli şunlardır: mutluluk (**happiness/well-being**) *ve* öznel iyi oluş (**subjective well-being**). Öznel iyi oluş, bireylerin yaşamlarında süregelen olayları ne şekilde değerlendirip olumlu yada olumsuz bir deneyim olarak addetmelerini ifade eder. Öznel iyi oluş üç ana bileşen şeklinde kavramsallaştırılır: Kişinin yaşamının tamamına ilişkin genel bir öznel yargı olarak anılan yaşam memnuniyeti (1); kişinin olumlu (2) ve olumsuz (3) duygusal deneyimlerinin sıklığıdır (Busseri, 2018). Yaşam memnuniyeti, mutluluğun sadece bilişsel boyutunu ölçmektedir (Kortt v.d., 2015) ve bir kişinin belirli bir zamanda yaşamla ilgili duygu ve tutumlarını değerlendiren öznel iyi oluşun bir ölçüsüdür (Boccaccio v.d., 2021). Kişinin kendi hakkında olumlu düşünceleri olması ve iyi düşüncelere sahip olması, yaşam memnuniyeti üzerinde olumlu etkileri olacağının bir göstergesidir. Başta Michael Mccullough olmak üzere, evrimsel psikoloji araştırmacılarının faydalandıkları "Sosyal bir Değer Olarak Dindarlık Hipotezi"ne (**Religiosity as Social Value Hypothesis***)* göre, dindar kültürlerde dindarlık çok daha fazla kabul görmektedir (Gebauer v.d., 2012). Dindar olmamak toplum tarafından değerli görülmemektedir. Dolayısıyla, dindar toplumda yaşayan dindar kişiler kendileri

hakkında pozitif duygu ve düşüncelere sahip olmaktadır. Ancak, seküler kültürlerde, dindarlık toplumsal olarak değer görmemektedir ve dindar bireyler kendileri hakkında daha az iyi hissederler (Gebauer v.d., 2017).

Psikoloji literatüründe üzerinde oldukça sık durulan bir kavram olan yaşam memnuniyeti, Sosyoloji arka planından gelen araştırmalarla da zenginleştirilmiş ve açıklayıcılığı kayda değer miktarda artmıştır. Sosyal bilimlerin oldukça faydalandığı bir teori olan Değerlere Dayalı Yaşam Memnuniyeti Refah Teorisi (**Values-Based Life Satisfaction Theory of Wellbeing**), yaşam memnuniyetini, bir kişinin yaşamında karşılaştığı pozitif veya negatif, hepsi ya da bazı koşullara karşı gösterdiği tutum ve duygusal/bilişsel tüm tepkileri olarak da tanımlamaktadır (Tiberius & Hall, 2010). Bu çalışmada yaşam memnuniyeti kavramı tezin asıl amacına daha uygun bulunduğu için devamında sadece yaşam memnuniyeti olarak bahsedilecektir.

Yaşam memnuniyeti araştırmalarında genellikle çalışılan değişkenler çoğunlukla demografik bilgilerden oluşmaktadır ve yaşam memnuniyeti genellikle yaş değişkeni ile incelenmektedir; yaşça büyük yetişkin insanlar, ergenlik çağındaki kişiler yaşam memnuniyeti literatüründe en çok rastlanılan iki örneklem grubudur (Kano, 1998).

1.1. YAŞAM MEMNUNİYETİNİN ÖNEMİ

Hedonistik bir yaklaşımla bakıldığında, insan yaşamında tatmin olacağı ödüllerin peşinden koşmak isteğiyle doludur (Veenhoven, 2003) çünkü yaşamdan alınan haz ve memnuniyet düzeyi yüksek ise kişinin hayatın diğer alanlarında da tatmin, mutlu ve başarılı olması kaçınılmazdır. Yaşam memnuniyeti yüksek olan kişilerin sosyal ilişkilerinde de daha başarılı olduğu bulunmuştur ayrıca sosyal destek alabilmeleri de yaşam memnuniyeti düşük kişilere göre daha kolaydır bunun sebebi sosyal destek alabilen kişilerin yaşam memnuniyetinin genelde yüksek olmasıdır, hatta

daha başarılı bir evlilik hayatı dâhi yaşam memnuniyetinin yüksek olmasıyla açıklanabilmektedir (Barger v.d., 2009).

Yaşam memnuniyeti yüksek bireyler mesleki başarı açısından da diğerlerine kıyasla avantajlıdır. Bu kişiler, iş arkadaşlarından daha iyi iş performansı göstermektedirler, bununla beraber, çalışan kişi işte daha fazla kariyer tatmini edinmektedir ama kariyerinden memnun olmalarının tek faydası kişiye getirisiyle kalmaz aynı zamanda işveren için de faydalı bir duruma dönüşür. Yaşamdan memnun olan işçiler çalıştırmak, örgütsel bağlılığı arttırdığı gibi, işi bırakma ya da iş değiştirme oranlarını da düşürmektedir (Erdogan v.d., 2012).

Yaşam memnuniyeti aynı zamanda sağlık durumu ve uzun ömür ile de ilgilidir. Yaşam memnuniyeti daha yüksek olan kişilerin fiziksel sağlıkları, yaşam memnuniyeti düşük olan kişilere göre daha iyi durumdadır, uzun vadede yaşanabilecek muhtemel sağlık problemlerinin görülme ihtimali, yaşam memnuniyetinin yüksek olduğu bireylerde daha düşüktür (Siahpush & Spittal, 2008). Bireylerde, yaşam memnuniyetinin yüksek olması ölüm riskini önemli ölçüde azaltmaktadır (Xu & Roberts, 2010).

Yaşam memnuniyeti kız çocuklarında, erkek çocuklara göre daha düşüktür ancak bu bulgu, ikinci kuşak göçmenler arasında daha önce yapılan araştırmalarla ve yetişkinler arasındaki bulgularla uyumlu değildir (Imamoglu v.d., 1993; Warr & Payne, 1982). Yaş ile yaşam memnuniyeti arasında ise düşük seviyede bir ilişki (Diener, 1984) olmasına rağmen sonraki yıllarda Portekiz'de yapılan araştırmalarda genç erkeklerin yaşam memnuniyeti, genç kızlara göre daha yüksektir (Neto, 1993).

Ek olarak, yaşam memnuniyeti eğitim alanında ciddi bir fark yaratmaktadır, pozitif şekilde bir ilişki olduğu görülmektedir. Üniversite öğrencilerinin psikolojik sıkıntılarının azalması, öğrencilerin derslere ve sosyal etkinliklere katılımının artması ve yüksek akademik başarı, yaşam memnuniyeti ile pozitif yönde ilişkili olduğu gözlemlenmiştir (Renshaw & Cohen, 2014). Ayrıca, yaşam memnuniyeti yüksek olan üniversite öğrencilerinin akademik deneyimlerinden daha fazla tatmin

alma eğiliminde olduğu görülmektedir (Duffy v.d., 2012). Bazı araştırmalar, yüksek yaşam memnuniyetinin üniversite öğrencileri arasında daha yüksek genel not ortalamaları (GNO*;* **GPA**) ile ilişkili olduğunu ileri sürmektedir (Howell, 2009). Artan akademik öz-yeterlik, yaşam memnuniyeti ile doğru orantılıdır, bu sebeple yaşam memnuniyeti, Sahtekarlık Sendromu (**Imposter Syndrome**) gibi tehlikelerden sakınılmasının önünde en büyük yardımcılar biridir çünkü kat edilen yol ve hedeflere yönelik adımların ve ilerlemenin daha sağlıklı bir şekilde algılanması da yaşam memnuniyetinin faydalarından bir tanesi olarak bahsedilmiştir (O'Sullivan, 2011).

Yaşamak için gerekli temel ihtiyaçlar belirli bir seviyenin üstünde olduğunda yaşam memnuniyetinin de yüksek olduğu görülmektedir. Yüksek yaşam memnuniyeti ise kişilerin hayat kalitesini artırmak ile kalmayıp etkileşimde oldukları her organizmaya da fayda sağlamakta ve gelişimine katkıda bulunmaktadır. Tam da bu sebeple ülkeler, şehirler, şirketler sorumlu oldukları kişilerin yaşam memnuniyetlerine dair bilgiye sahip olmak istiyorlar, bunun için farklı endeksler ve anketler geliştirip düzenli olarak uyguluyorlar, bunlardan çıkan sonuçlara göre yönetim modelleri değişiyor, yeni kurallar ya da farklı uygulama arayışına girerek yaşam memnuniyeti puanları arttırılmaya çalışılıyor.

1.2. YAŞAM MEMNUNİYETİ ÖLÇÜMÜNDE KULLANILAN ENDEKSLER

Yaşam memnuniyeti çoğunlukla "Yaşamınızdan ne kadar memnunsunuz?" şeklinde direkt bir soruyla anketlerin bağlamı içine dahil edilmektedir (Veenhoven, 1996). Ancak yıllar geçtikçe daha tutarlı cevap almanın önemi fark edilmiştir ve kapsamlı yaşam memnuniyeti anketleri üzerine çalışılarak farklı ölçekler ve endeksler geliştirilmiştir. Bu endeksler ülkelerin vatandaşlarının ve orada yaşayan sakinlerinin refah seviyesi hakkında bilgi almak ve yaşamsal faaliyetler konusunda önlem almak gerektiğinde teşvik niteliğinde kullanılabilen yöntemlerdir.

1.2.1. ÖLÇEKLER, ENDEKSLER VE ANKETLER

1935 yılında George Gallup tarafından kurulan Gallup Inc., Washington, D.C. merkezli bir Amerikan analitik ve danışmanlık şirketidir ve dünya çapında gerçekleştirdiği kamuoyu araştırmalarıyla tanınmaktadır. Gallup tarafından hazırlanan Dünya Mutluluk Raporları'nda (**World Happiness Report**) şehir şehir incelenebilen mutluluk verilerine açık kaynak olarak ulaşmak mümkündür, toplanan veriler regresyon ile analiz edilmektedir. En bilinenlerden biri olmakla beraber bundan çok daha fazlası insanların yaşamdan aldığı hazzı ve mutluluğu ölçmek için geliştirilmiştir. Oxford Mutluluk Anketi, 1989'da ilk kez oluşturulmuş ve sonrasında geliştirilerek 2002 yılındaki haline çevrilmiştir. Bir diğeri, açık kaynaklı ve sayısız ülkede çalışılan Dünya Değerler Anketi'dir (**World Values Survey**). Dünyadaki insanların sosyal, politik, ekonomik, dini ve kültürel değerlerini anlamayı hedefleyen akademik uluslararası bir araştırma programıdır. Her 5 yılda bir yapılır ve 120 ülkenin katılımıyla gerçekleşir. 1974'te başlanılan ve Avrupa Birliği'nin problemlerine odaklanarak, politik ve sosyal tutumlara dair araştırmacılara, medyaya ve bilirkişilere kaliteli veri sağlamaktadır. "Mutlu Gezegen Endeksi" ***(Happy Planet Index***), refah ve yaşamdan beklenti dağılımının ne derece benzer olduğuna bakarak bir ölçüm yapıyor. Sıklıkla kullanılan ve alanda her yaşam memnuniyeti ölçümü yapılmak istendiğinde temel olarak kabul edilen Diener ve diğerlerinin Yaşamdan Memnuniyet Ölçeği (**The Satisfaction With Life Scale***)* vardır *(*Diener v.d., 1985), beşli seçenekler sunarak bilişsel süreçteki yaşam memnuniyetini ölçebilmeyi hedefler. Farklı yaşlardan ve arkaplanlardan gelen verilerden oluşmaktadır, bu yönüyle kültürlerarası güvenirliği sağlamdır (Neto, 1995). Diener'in çalışmasının temel aldığı ve literatürde eskimiş kabul edilen Diferansiyel Kişilik Anketi (**Differential Personality Questionnaire***;* Lubinski v.d., 1981), Larsen'ın Duygu Yoğunluğu Ölçeği (**Affect Intensity Measure**) ve Pozitif Duygu Ölçeği (**Positive Affect Scale**) de kullanılmaktadır. Bir başka ölçek ise Riverside Yaşam Memnuniyeti Ölçeği (**the Riverside Life Satisfaction Scale**; Margolis et., 2018) olarak bilinir, 18 sorudan oluşan Psikolojik İyi-Oluş Ölçeği (**Psychological Well-Being Scale**) bunlardan bir diğeridir (Ryff & Keyes, 1995).

1.3. AZINLIK OLMAK VE YAŞAM MEMNUNİYETİ

Azınlık olmak her zaman sayısal anlamda az demek değildir, bunun en bilindik örneği Güney Afrika'da yaşanan ırksal apartheid rejimidir. Ulusal parti 1948'de iktidara geldiğinde ırkçı ve ayrımcı politikalar izlemiştir ve sayısal azınlık olan grup sayıca üstün olan gruba baskılar uygulamıştır (Büyüktavşan, 2021) ve bunun sonucunda sayıca azınlık olarak addedilen grup aslında güçsel olarak üstün olan grup haline gelmiştir. Burada öne çıkan nokta güce kimin sahip olduğu ve gruplara ne kadar söz hakkı verildiği ile ilişkilidir. Bu tanımlamalara uygun olarak, bir bulguda da çoğunluk ve/veya baskın grupların, azınlık gruplara göre daha fazla ayrımcılık davranışı ve daha az eşitlik odaklı davranışlar sergilediği ifade edilmiştir (Sachdev & Bourhis, 1991).

Göçler azınlık grupların oluşmasında, bir araya gelmesinde etkili olan olaylardan bir tanesidir. Literatürde göç etmenin; daha yüksek gelir, bireysel sosyal konum, mesleki statü elde etmeye yönelik olumlu bir yol olduğunu söylendiği kadar buna karşılık, sosyal düzensizlik, kötü barınma ve ev sahibi topluma uyum sorunlarına da değinilmektedir (Kuo, 1978). Yaşanılan problemlerin varlığı inkar edilemeyecek miktarda olmakla beraber bu sorunların getirdiği problemler de olacaktır. Bu problemlerin bir kısmının sosyo-ekonomik statü kaynaklı olduğu, bir kısmının ise hayatı etkileyen faktörlerin algılanış farklılığından kaynaklandığı ilerleyen kısımlarda tartışılacaktır.

Azınlıkların yaşam memnuniyeti incelendiğinde çarpıcı sonuçlarla karşılaşılmaktadır. Etnik grup kimliğinin genel yaşam memnuniyetine olumlu bir etkisi olduğu görülmüştür (Verkuyten, 2008). Paris'te yaşayan Portekizli grupla yapılan bir araştırmada, Portekiz'li arkadaşlarının sayısı ve etnik kimlik algısının yaşam memnuniyeti noktasında farklılığa yol açtığı gözlenmiştir. Aynı araştırmadan elde edilen sonuçlara bakıldığında yaşamdan memnuniyet yalnızlaşmayı, adaptasyon sürecindeki zorlukları ve sosyal kaygıyı düşürürken; entegrasyonu ve kontrol odağını (**locus of control**) yani sonuçlar üzerinde kendi çabasının etkili olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir (Neto, 1995). Tajfel'in Sosyal Kimlik

teorisine göre, dış gruplarla olan sağlıklı iletişim, bireysel pozitif kimlik oluşumuna yardımcı olurken, iç gruplara bölünme ve ayrışmalarla pozitif kimlik oluşumunu sekteye uğratmakta veya giderek kötüleştirmektedir. Ek olarak grup içi kayırmacılık (**group favoritism**) için alan yaratılmış olur (Volpato v.d., 1990). Yaşam memnuniyeti azalan gruplarda ise marjinalleşme (sosyal dışlanma; **social exclusion**) noktasında artış olduğu görülmektedir (Kuo, 1978). Sosyal olarak dışlanılan kişiler ise iç gruplara bölünme eğilimindedir. Avrupa'daki cinsel azınlıklar (**sexual minorities**) arasında da yaşam memnuniyeti, büyük ölçüde cinsel azınlıkları çevreleyen toplumsal damga (**stigma**) ve cinsel yönelimlerini gizlemeye yönelik baskılar nedeniyle büyük ölçüde değişiklik göstermektedir (Bränström, 2017).

Araştırmalar azınlık olarak yaşamını sürdüren kişilerin, çoğunluk gruba dahil kişilere oranla, yaşam memnuniyetlerinin daha az olduğunu göstermektedir. Önemli bir bulgu da kuşak etkisi ile ilgilidir, Avrupa'da yaşayan göçmenler, yerlilere göre hayattan daha az memnun oldukları görülmekle beraber, ikinci nesil göçmenlerin birinci nesil göçmenlerden daha mutlu ve yaşamdan memnun olduğu bulunmuştur (Giovanis, 2021; Tay, 2020). Buna karşın, daha eski bir araştırmaya göre, ev sahibi ülkelerde doğup, her iki ebeveyni de göçmen olan ikinci kuşak göçmenlerin, sosyal hayata ebeveynlerine göre daha fazla dahil olmalarına rağmen, en az birinci kuşak göçmenler kadar yaşam memnuniyetlerinin düşük olduğu görülmüştür (Safi, 2010). Bu çalışmadan sonra yapılan bir diğer araştırma da ise göçmenlerin yaşam memnuniyetlerinin sosyo-kültürel faaliyetlere katılmaları ile iyileştiği görülmektedir. Almanya'da çeşitli sosyo-kültürel faaliyetlere katılan birinci kuşak ve ikinci kuşak göçmenlerin refahlarında artış tespit edilmiştir (Giovanis, 2021). Yaşanılan ülkeye, ülkenin politikalarına, toplumuna göre her göçmen farklı bir deneyim yaşayabilmektedir, göçmenlerin geldiği ülke ile göç ettikleri ülke arasındaki kültürel farklar ya da benzerlikler de adaptasyon sürecini kolaylaştıran ya da zorlaştıran etmenlerdir.

1.4. YAŞAM MEMNUNİYETİNİ ETKİLEYEN DİĞER FAKTÖRLER

Shin & Johnson (1978)'a göre yaşam memnuniyeti kişinin kendi koyduğu sınırlar ve kriterlerle değerlendirilmektedir, kişinin belirlediği limitler standart kabul edilerek karşılaştırma yapılarak elde edilmektedir (Neto, 1995). Bu nedenle, yaşam memnuniyetine etki eden değişkenlerin kişiden kişiye göre farklılaşabileceği söylenebilir, bir değişkenin etkisi bir kişi için çok fazlayken başka biri için yaşam memnuniyetini o derece etkilememektedir. Azınlık gruplarda bu farklılaşmanın nasıl olduğu incelenmek istenmiştir bu nedenle azınlık olarak yaşayan topluluklardaki yaşam memnuniyetini açıklamak üzere tüm bulgular bu çalışmada toparlanarak, iki model oluşturulmuştur.

Yaşam memnuniyetini etkileyen faktörlerden bu tez için seçilmiş olanlar; yaş, gelir düzeyi, eğitim seviyesi, sağlık durumu, dindarlık ve güvendir (sosyal güven ve politik güven olarak incelenmiştir). Aşağıda bu değişkenlerin yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisini ele alan çalışmalar ve bu tezde sınanacak hipotezlere yer verilmiştir.

1.4.1. GELİR DÜZEYİ

Demografik değişkenler arasında yer alan gelir seviyesinin yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisi çoğunlukla pozitiftir ancak kimi araştırmacılar negatif etkiler de bulmuştur. Sosyo-ekonomik statünün (SES), gelir durumu, eğitim seviyesi ve istihdam durumu gibi belirli bileşenlerle pozitif yönlü ilişkisi olduğu bulunmuştur (Fiori v.d., 2006). Daha yüksek gelir seviyesinin, yaşam memnuniyeti ile pozitif ve doğrudan ilişkili olduğu (Boccaccio v.d., 2021), daha yüksek gelir sahibi olma arzusunun ise insanların yaşam memnuniyetini azalttığı görülmüştür (Dumludag & Gokdemir, 2022). Kimi zaman sosyo-ekonomik başarı elde etme duygusu kişilerin yaşam memnuniyetini pozitif yönde etkilerken kimi zaman da bu memnuniyeti azaltan bir faktör olarak görülmektedir. Québec'te (Kanada) yaşayan Latin Amerikalı göçmenlerin sosyo-ekonomik başarı elde etme isteğinin, yaşam

memnuniyeti üzerindeki pozitif yönlü etkisi, İsrail'deki emsallerine göre çok daha güçlü bir etkiye sahiptir (Raijman v.d., 2021). Geçmiş yıllarda elde edilen bulguların çerçevesinde oluşturulan modelde, yaşam memnuniyetinin artmasında yüksek gelir durumunun bir etkisi olduğu tahmin edilmektedir. Yaşam memnuniyeti ve gelir düzeyi arasındaki ilişki bu bilgiler doğrultusunda oluşturulan model 1 bünyesinde araştırılacaktır.

1.4.2. YAŞ

Fiori (2006)'nin araştırmasına göre yaşam memnuniyetini etkileyen değişkenlerde yaşlı yetişkinlerin, kendilerini, genç yetişkinlerden kayda değer ölçüde daha yüksek puanladığı gözlemlenmiştir. Yaşam memnuniyeti yaşla birlikte artarken, yaşlı kişilerin gençlere kıyasla hayatlarından "memnun olmayan" olarak değerlendirmeleri daha olasıdır ancak 75 yaşından küçük katılımcılar arasında yaşam memnuniyeti değerlerinde çok az fark olduğu tespit edilmiştir (Angelini vd., 2012). Bununla beraber araştırmacılar bunun sebebinin, yaş ve sağlık koşulları arasındaki etkileşim olduğu noktasına da değinmişlerdir. Başka araştırmalarda da, öznel iyi-oluş ile ilerleyen yaş, kötü sağlık ve fiziksel engellilik arasında olumsuz bir ilişki olduğu belirtilmiştir (Edwards & Klemmack, 1973; Jeffers & Nichols, 1961).

Yaş değişkenini, bu çalışmada oluşturulan modele dahil ederken, Verme (2011)'nin Dünya Değerler Anketi'ni (**World Values Survey**) kullanarak yaptığı araştırmadan faydalanılmıştır. Bu araştırmada, yaş arttıkça yaşam memnuniyetinde artış görülmektedir (Verme, 2011). Aynı zamanda 2000 savaş gazisine yakın veri ile çalışan araştırmaya göre, yaş ve yaşam memnuniyeti pozitif korelasyon göstermektedir (Mroczek & Spiro, 2005). Bir diğer araştırmada yaş ve yaşam memnuniyeti arasındaki pozitif ilişkinin sebebinin yıllar geçtikçe yaşanılan yere olan bağlılığın kuvvetlenmesi, tanıdığın kişi sayısının artması ve dolaylı olarak daha fazla sosyal destek alma imkanının artması ve bunların sonucunda yaşam memnuniyetini arttırdığı tartışılmıştır (Kristiansen v.d., 2016). Buna benzer olarak İspanya ve İtalya'da yaşayan Afrikalı azınlık gruplarının yaşam memnuniyetine odaklanılan bir çalışmada, yaşın, azınlık gruplar için yaşam memnuniyetine bir

etkisi gözlenmemiştir (Novara v.d., 2021). Önceki bulgularla tutarlı olarak, yaşam memnuniyetinin yaş değişkeninden, doğrusal olmayan bir şekilde etkilendiği ortaya konulmuştur (Bartram, 2011; Calvo v.d., 2019; Kirmanoğlu & Başlevent, 2014). Yaşı geldiğinde emekliliğe ayrılan kişilerdeki yaşam memnuniyetinin, eğitim seviyesine göre değiştiği gözlemlenmiştir. Az eğitim almış kişilerde yaşam memnuniyetinin yıl geçtikçe (yaş arttıkça) azaldığı, yüksek eğitim düzeyindeki kişilerde ise yaşam memnuniyetinin herhangi bir şekilde değişmediğini söyleyen araştırmalar da vardır (Wetzel v.d., 2016).

Yaş ve dindarlık arasında, kimi çalışmalar pozitif kimi çalışmalarda negatif bir ilişki olduğunu söylemektedir. Dindarlık ve yaşam memnuniyeti arasında olan ilişkiyi düzenleyen değişkenin yaş olduğunu söyleyen çalışmalar, yaş ilerledikçe bireylerin dışsal kontrol kaynağına (**source of control***;* bkz. Tanrı) karşı, içsel kontrollerini (inanç) daha kolay bütünleştirebildiklerini söylemektedirler (Fiori v.d., 2006). Aynı zamanda yaşın depresyona dair semptomları azaltması gibi koruyucu ve ruhsal gelişime katkı sağladığı söylenen bir boyutu da olmakla beraber yapılan araştırmalarda dindarlık seviyesinin (Hristiyanlık ve Müslümanlık için), yaş ile pozitif olarak arttığı gözlemlenmektedir (Stearns v.d., 2018). İnsanların yaşlandıkça daha "dindar" olmaları, kendi ölümlerinin somut bir olasılık haline gelmesi ve bu durumun, özellikle gençken dindar olmayan insanlar arasında, yaşlandıkça dindarlığı hayatlarına daha fazla ve daha kolaylıkla entegre etmeye başlamaları şeklinde açıklanmaktadır (Moberg, 2001). Bir başka teori, dine yönelik davranışlardaki artışın veya eğilimin, kişinin ölüm korkusundan kaynaklandığını öne sürmektedir, bireyler, ölüm sonrasını düşündüğünde daha rahat hissetmek ve kendi yaşamlarının yaklaşmakta olan sonunun geldiğini düşündükleri için içsel avuntu için dine yönelme eğilimindedirler. Sosyo-demografik etkenler ve yaş arasındaki ilişkilerin, literatürden elde edilen sonuçları kılavuzluğunda oluşturulan hiptezler model 1 bünyesinde araştırılacaktır.

1.4.3. EĞİTİM SEVİYESİ

Eğitim bir değişken olarak her türlü modelde incelenen bir etmendir, çünkü, daha önce de tartışıldığı üzere, düşük eğitim seviyesi ile yüksek eğitim seviyesinin, insan davranışlarında yarattığı farklılaşma oldukça görünürdür. Eğitim, ekonominin ve toplumun tüm alanlarıyla bağlantılı olduğu için önemi küçümsenmemelidir (Stryzhak, 2020). Araştırmalarda elde edilen çeşitli sonuçlar incelendiğinde, uzun vadede, yüksek eğitimli insanlar yaşam memnuniyetlerini sabit bir şekilde sürdürürken, daha düşük eğitimli insanların yaşam memnuniyetlerinde kademeli bir düşüş olduğu görülmektedir (Wetzel v.d., 2016). Bir başka araştırma da, yaşam memnuniyeti ile pozitif ilişkili faktörlerin; yüksek öğrenim seviyesi, evli olma, kişi ve kurumlara olan yüksek güven, dinin önemi ve kişinin hayatında aile ve arkadaşlıklarına verdiği değer şeklinde sıralanmaktadır (Verme, 2011).

Stryzhak (2020)'ın çalışmasında bulduğu sonuçlara göre, eğitimin yalnızca gelir artışına katkıda bulunmadığı, aynı zamanda insanları da daha mutlu ettiği görülmektedir. Aynı araştırmada, dünyanın 145 ülkesinden panel veri toplanmıştır ve Eğitim Endeksi ile Mutluluk Endeksi arasında oldukça güçlü bir doğrudan ilişki olduğu görülmüştür, genellikle yüksek eğitimli insanların, düşük eğitimli insanlara göre daha mutlu hissettikleri görülmüştür (Stryzhak, 2020). Bu analiz sonuçlarına dayanarak, eğitimin, bireyin hayatını daha mutlu kıldığı sonucu doğrulanmaktadır. Orta ve Güneydoğu Avrupa'da yaşayan Roman grupların eğitim seviyesinin, yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisini inceleyen araştırmada, eğitim seviyesinin yüksek olmasının, yaşam memnuniyetini pozitif yönde etkilediği bulunmuştur (Kamberi v.d., 2014).

Eğitim seviyesi ile sağlık arasında bir ilişki olduğuna dair de kanıtlar vardır. Birçok çalışma, yaş, gelir ve yaşam tarzı gibi faktörlerin etkisi yok sayıldığında, daha yüksek eğitimli kişilerin, kendilerini değerlendirdikleri sağlık raporunda daha iyi hissettikleri görülmüştür (Lynch v.d., 1997). Bu ilişkiyi temellendiren nokta, eğitimin bireylere sağlıklı davranışları benimsetme yeteneği ve kendi sağlıkları ile ilgili bilinçli kararlar verme becerileri sağlamasıdır (Singh-Manoux v.d., 2005).

Hindistan'da ise 2017-2018 yıllarında yapılan ve katılımcıları öğrencilerden oluşan bir araştırmaya göre yüksek eğitim seviyesinin, dindarlık seviyesi ile negatif ilişkili olduğu bulunmuştur (Kumar & Voracek, 2022). Nüfus bir bütün olarak karşılaştırıldığında, daha düşük eğitimli kişiler ve daha düşük gelir tabakalarından gelen insanlar bir şekilde daha dindar bulunmuştur; ancak, genellikle korelasyonlar düşüktür ve çoğu zaman önemsizdir. (Pollack, 2008; Pollack ve Rosta, 2015; Ruiter ve Van Tubergen, 2009). Dünya Değerler Anketi ile yapılan bir araştırmada eğitim düzeyinin dindarlık üzerinde küçük ama önemli bir negatif etkisi vardır (Höllinger, 2019).

Wolla ve Sullivan (2017)'ın Amerika'da yaşayan bireylerden hareketle yaptığı çalışmada, eğitim seviyesinin, gelir seviyesi ve varlık sahibi olmak ile doğru orantılı olduğu tespit edilmiştir. 2018 yılında, 145 ülkenin Dünya Kalkınma Göstergeleri (**World Development Indicators**), Eğitim Endeksi (**The Education Index**), Dünya Mutluluk Raporu (**World Happiness Report***)*, Ekonomik Özgürlük Endeksi (**The Index of Economic Freedom**) ve Dünya Ekonomik Özgürlük Endeksi (**Economic Freedom of the World Index**) ile elde edilen analizler, eğitimin gelir düzeyi ve mutluluğun öz farkındalığı ile yakından ilişkili olduğunu göstermiştir. Eğitim aynı zamanda ekonomik özgürlükle de yakından ilişkilidir. Ayrıca çalışmanın sonuçları, eğitimin sadece gelir artışına katkıda bulunmadığını, aynı zamanda insanları daha mutlu ettiğini göstermektedir (Stryzhak, 2020). Eğitim seviyesi ile ilgili ilişkiler bu bilgiler doğrultusunda oluşturulan Model 2 ile araştırılacaktır.

1.4.4. SAĞLIK DURUMU

Yukarıdaki değişkenlerden bahsedilirken sağlık durumuna yer yer değinildi bunlara ek olarak, ortaöğretim sonrası eğitime sahip olan ve kendi sağlığını değerlendirirken yüksek puanlar veren kişilerin yaşam memnuniyetinin de yüksek olduğu tespit edilmiştir. Sağlık durumunun iyi olması yaşam memnuniyetini olumlu yönde etkileyen faktörlerdendir (Monteiro & Haan, 2022), bu bulguların her biri, mevcut yaşam memnuniyeti araştırmaları ile uyumludur (Bartram, 2011; Helliwell, 2003).

Ayrıca sağlık durumunun kötü olmasının, yaşam memnuniyetini olumsuz etkilediği görülmektedir (Broman, 1997). Avrupa'da yaşayan 56 yaş üstü kişilerle yapılan bir araştırmada, iyi bir sağlığa sahip olmanın kişilerde daha yüksek yaşam memnuniyeti olarak algılandığı görülmektedir (Angelini v.d., 2012). Bu bulgulara göre sağlık durumunun, yaşam memnuniyetini olumlu yönde etkileyeceği şeklinde düşünülerek, bu bilgiler doğrultusunda oluşturulan model 1 ile araştırılacaktır.

1.5.5. DİNDARLIK

Bir dini inanca sahip olmak, kutsal görülen çeşitli sembollere ve pratiklere farklı değerler atfetmek anlamına gelir. Bununla beraber, aynı dine inanan kişilerle kurulan görünmeyen bir bağ ve bir topluluğa çabasız şekilde ait olma gibi bir getirisi de olmaktadır. Dindarlık; dini faaliyetlere katılmaktan zevk alma, bir sosyal destek grubu sağlama, sağlıklı yaşam ile ilgili davranışların teşvik edilmesi, yaşama dair olayları olumluya yorma ve dünyanın daha anlamlı bir şekilde görme şeklinde tanımlanmaktadır (Idler & George, 1998).

Kişinin başına gelen olumsuz olayların manevi gelişim için bir fırsat olarak görülmesi, güçlü bir dini inanç ile değişkenlik gösterebilmektedir (Ellison, 1991). Dini inancın, kişilerin hayatındaki stresli olaylara karşı savunma mekanizması haline geldiği ve bir stres tamponu görevi gördüğünü söyleyen çalışmalar vardır (McFadden, 1995). Psikolojik çerçeveden baktığımızda, dindar olmak stresli bir hayata veda etmek olarak kabul edilmemekte ancak bir sosyal destek kaynağı olabilmesi yönüyle kişiye zihinsel stabilite yönünde destek olabilmektedir, ayrıca dini inançların temelinde birbirine sahip çıkma ihtiyacı da yattığı göz önünde bulundurulduğunda dini inanç ile dahil olunan topluluğun desteği, bireylerin ruhsal sağlığı için faydalı olabilmektedir, bunu tam aksi yönde olduğunu gösteren çalışmalar da vardır, her zaman kişi destek bulamaz ve grup dışına itilmek şeklinde de bir tepki görebilmektedir (G. Koenig & Larson, 2001). Ancak bazı eski araştırmalar dini inancın, depresyona karşı bile koruma sağlayabileceğini söylemiştir (Idler & Kasl, 1997) ve hayatta karşılaşılan problemleri çözmede yaratıcı yöntemler bulma noktasında destekleyici olabileceğinden bahsetmiştir (K. Pargament v.d., 1988). Dindarlık seviyesinin, yaşam memnuniyeti için önemli ve

anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir, sadece dindarlık seviyesinin değil buna ek olarak güven faktörünün (sosyal güven & politik güven) azınlıklardaki yaşam memnuniyetini açıklamada kayda değer bir etken olduğu görülmüştür (Wilkes & Wu, 2017; Ziller, 2017).

Araştırmacılar bugüne kadar Müslümanların yaşam memnuniyetini incelerken, Müslümanlar için dini baş etme kavramını içsel (kişinin Allah ile ilişkisi) ve dışsal (ritüeller ve diğer insanlarla ilişkisi) açıdan farklı bileşenlerine ayırarak vurgulamışlardır (Abu Raiya v.d., 2008). Dini baş etme yöntemi her ne kadar inanan kişi için sağlıklı koşullar doğuruyorsa, kişinin inançlarına bağlı olarak, olumsuz koşullar da yaratabilmektedir. Buradaki en önemli kıstas kişinin dindarlığı ne şekilde yorumladığıdır. Kişinin Tanrı ile olan ilişkisini nasıl gördüğü ve dini bir başa çıkma mekanizmasını nasıl kullandığı ile bir ilgisi olabilir çünkü dini bir olayı Tanrı'dan bir ceza olarak çerçevelemek gibi zararlı dini başa çıkma biçimleri de vardır (K. I. Pargament & Brant, 1998). Son olarak, bazı özel dini inançlardaki beklentiler, stres veya hastalık olarak psikopatolojilerde kendini gösterebilir, Mormon inancındaki itaat beklentisinin, obsesif-kompulsif rahatsızlara yol açabileceği tartışılmıştır (Fiori v.d., 2006). Ancak, araştırmalar dini pratiklere düzenli katılımın yaşam memnuniyeti ile güçlü bir ilişki kurduğunu göstermektedir (Boccaccio v.d., 2021). Yaşam memnuniyeti ile olumlu ve anlamlı ilişkileri olan faktörler; bir dine mensup olma ve yüksek dindarlıktır seviyesidir (Verkuyten, 2008; Verme, 2011).

Yoksulluk ve adaletsizliğin öznel iyi oluş üzerindeki olumsuz etkileri, dindarlık düzeyinden dolaylı olarak etkilenmektedir (Joshanloo & Weijers, 2016), o halde dindarlık; gelir eşitsizliği ve öznel iyi oluş arasındaki etkiyi de tamponlayabilecek bir düzenleyicidir. Dindarlık, gelir eşitsizliğinden doğan memnuniyetsizlik ile öznel iyi oluş arasındaki ilişkiyi yumuşatır. Daha az dindar olan insanlar arasındaki yaşam memnuniyeti artışı, daha fazla dindar olanlar kadar yüksek değildir (Joshanloo & Weijers, 2016). Avustralya, Kanada, Avrupa ve ABD'de yapılan bir araştırma, dini etkinliklere katılımının mutluluk seviyesinde bir artma yaratacağını, bu nedenle

dindarlık ile yaşam doyumu arasında pozitif bir ilişki olacağını söylemektedir (Vang v.d., 2019).

Afro-Amerikan kişilerin dindarlık seviyesi ile yaşam memnuniyeti arasında bir ilişki olup olmadığını araştıran bir başka çalışmada ise doğrudan bir etki bulunamamıştır (Fiori v.d., 2006). Ancak Amerika, Hollanda ve Danimarka'da yapılan araştırmaya göre; dindarlık ve mutluluk arasındaki ilişkilerde pozitif yönde bir korelasyon gözlemlenmiştir. ABD'den elde edilen sonuçlar, Hollanda ve Danimarka'da bulunan ilişkilerden daha güçlüdür fakat her üç ülkede de pozitif ama zayıf ilişkiler gözlemlenmiştir (Snoep, 2008). Türkiye'de yapılan bir diğer araştırma da ise gelir düzeyi ve ibadet sıklığının artması mutluluğun artmasıyla sonuçlanmakta ve evli olanların bekar olanlara göre daha mutlu olduğu görülmektedir (Yorulmaz, 2016).

Kişiler arası güven ya da literatürde sıkça karşılaşılan terimsel karşılığı olan sosyal güven, şöyle tanımlanmaktadır: "Sosyal güven, başkalarının dürüstlüğüne, doğruluğuna ve güvenilirliğine olan inançtır - insanlara olan inanç." (Rubenstein, 2007). Hristiyan topluluklar üzerine yapılan çalışmalarda daha dindar olma eğilimi gösteren kişilerin daha fazla güven duygusu beslediği bildirilmiştir (Maraffi & Vignati, 2019). ABD Genel Anketi (**US General Survey**) sonuçlarından faydalanan bir başka çalışma da dindarlığın yüksek olduğu Hristiyan gruplarda, kişiler arası güven daha fazla olduğunu bulmuştur (Valente & Okulicz-Kozaryn, 2021).

1.5.6. KİŞİLER ARASI GÜVEN

İnsanların güven duygusu gelişimsel süreçte aile ile olan iletişimi ile gelişir ve her aileye has dinamiklere göre farklılık gösterir. Kişi diğer insanlarla sürekli iletişim ve etkileşim halindedir, dolayısıyla kişilere karşı güven geliştirmek zorundadır. Kişiler arası güven hem hayatta kalma fonksiyonları için destekleyicidir hem de toplumsal yaşamın temeli olan duygusal ilişkileri güçlendirerek ihtiyaçlarına kolay uyum sağlamak için gereklidir. Güven duygusu yüksek kişilerde, yüksek yaşam memnuniyetinin görüldüğü bilinmektedir (Calvo v.d., 2012; Hamamura v.d., 2017; Helliwell & Wang, 2010; Mansyur v.d., 2008; Poortinga, 2006; Zhang, 2020). Kanada'da Dünya Değerler Anketi kullanılarak yapılan yapılan bir araştırmadan

elde edilen bulgulara göre evlilik ve aile, sosyal çevre, sivil hayata dahil olma (**civic engagement**) ve güven, birbirlerinden bağımsız olarak yaşam memnuniyeti ile ilişkilidir (Helliwell, 2003). Hayat hakkında danışılabilecek ya da yardım alınabilecek kişilerin yokluğu yaşam memnuniyetini negatif yönde etkilemektedir (Martínez v.d., 2019).

Kişiler arası güvenin yüksek olduğu kişilerde aynı zamanda mutluluğun da yüksek olduğu görülmüştür, **European Social Survey** (ESS) olarak bilinen Avrupa Sosyal Projesi (ASP) verileri kullanılarak yapılan bir çalışmada Batı Avrupa toplumlarında kişiler arası güvenin yaşam memnuniyetini pozitif şekilde etkilediği görülmüştür (Baltatescu, 2009). 1999-2000 yıllarına ait ASP verileri kullanılarak yapılan bir diğer çalışma da bu sonucu desteklemektedir (Helliwell & Putnam, 2004). 32 ülkenin incelendiği bir başka araştırmada ise kişinin mutluluk seviyesinin, kişiler arası iletişim ve sosyal sermayeden (**social capital**) etkilendiği görülmüştür ve zengin ülkelerde bu oran çok daha yüksektir (Bjørnskov, 2003).

Sosyal güvenin, objektif sağlık durumu üzerindeki ilişkisini inceleyen ve WVS verilerinden faydalanılan bir araştırmada 74 ülkeden elde edilen sonuçlara göre aileye ya da aile dışı olan ama yakın kişilere karşı olan güvenin, subjektif sağlık algısı ile pozitif ilişkili olduğu görülüyor, ancak, yabancılara ve dış gruplara ait olan kişilere karşı olan güvenin etkili bir ilişki belirtmediğini göstermiştir (Glanville & Story, 2018). Aynı verilerle yapılan benzer bir araştırmada, bu sefer göçmenlerin güven algısıyla subjektif sağlık algıları incelendi, çıkan sonuçlara göre aileye, komşulara ya da bireysel olarak tanınan kişilere karşı olan güvenin subjektif sağlığı tahmin ettiği, ancak, ilk kez tanışılan insanlar, başka dine inanan insanlar ya da başka bir uyruğa ait olan kişilere karşı hissedilen güvenin kayda değer bir farkı bulunamamıştır (Kim, 2018). 18 ülkenin güven ve yaşam memnuniyetini inceleyen çalışmada, kişiler arası ilişkilerin değil ama topluma olan güvenin yaşam memnuniyeti ile pozitif ilişkili olduğunu gösteren çalışmalar da literatürde vardır (Zhang, 2020). Literatürde yer alan çoğu çalışmanın güven ve yaşam memnuniyeti (ya da mutluluk) ile güçlü, anlamlı ve pozitif ilişki içerisinde olduğu görülmektedir (Helliwell & Wang, 2010).

Kişiler arası güvenin devlete olan güveni etkilediğine dair literatürde yapılan çalışmalar mevcuttur. Ancak bu çalışmalar üçe ayrılmaktadır, hiçbir nedensellik olmadığını savunanlar (Badescu & Uslaner, 2003; Newton v.d., 2018), devlete olan güvenin kişiler arası güven üzerinde etkisi olduğu söyleyenler (Spadaro v.d., 2020) bir de kişiler arası güvenin, devlete güveni etkilediğini söyleyenler (Brehm & Rahn, 1997; Seifert, 2018). Avrupa ülkelerinde geçekleştirilen bir araştırmada, kişiler arası güvenin ya da bir diğer adıyla sosyal güvenin (**social trust**) politik güveni etkilediği görülmüştür, aynı zamanda bu ilişkinin tam tersi de gözlemlenmiştir (Bargsted v.d., 2022).

1.5.7. DEVLETE KARŞI GÜVEN

Yaşamın ilerleyen yıllarında insanlar, kişiler dışında yapılara karşı da bağ geliştirme eğilimine girerler; bir mekan, parti, takım ya da kurum buna örnek olarak verilebilir. Bunların haricinde ihtiyaç hiyerarşisinde en temelde bulunan, güvende olma isteği vardır. Bu ihtiyaç modern dünyada devletler ve devlet politikalarıyla kişilere sağlanır. Devletin güvenini hissetmek önemlidir çünkü hayatın diğer alanlarına da etki eden kapsayıcı bir hissiyat oluşturur (Helliwell, 2003; Twenge, 2002). Kurumlara daha az güvenin bir toplumu daha az yaşanabilir hale getirdiğini ve yaşam memnuniyetini etkilediğini çalışmalar görülmektedir. Bunlardan ilki, ASP verileri kullanılarak yapılan bir çalışmadır. Çalışmada, Doğu Avrupa toplumlarında devlet ve devlet kurumlarına olan güvenin, yaşam memnuniyetini pozitif yönde etkilediği görülmüştür (Baltatescu, 2009). Devlete duyulan güven cinsiyet bağlamında değişmediği ama belirgin bir şekilde etkilediği görülüyor (Herbst, 2011). Avrupa Değerler Çalışması'nın 1972-94 yıllarına ait verileri kullanarak yapılan çalışma mutluluk ve devlete güven arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir ayrıca yaşam memnuniyetinin, devlete olan güveni tahmin etme noktasında başarılı olduğu görülmüştür (Brehm & Rahn, 1997), bu tez için oluşturulan Güven Modeli'nin temel aldığı model de bu çalışmaya aittir. Benzer çalışmanın Kuzey Amerika'da yapılan bir başka versiyonunda da aynı sonuçlar elde edilmiştir (Baltatescu, 2009). Devletin ne derece güvenilir olduğu ve vatandaşlarının yaşam memnuniyetinin bu güvenden ne şekilde etkilendiğini inceleyen çalışmadan

elde edilen sonuçlara göre, yaşam memnuniyetinin, kurumlara olan güvenden olumlu etkilendiği görülmektedir ancak her kurum, kişilerin yaşam memnuniyetini eşit deredece etkilememektedir. Devlet kurumlarının değişen güvenilirliğinin, Doğu ve Batı Avrupa'daki yaşam memnuniyetinin gelecekte nasıl olacağı hakkında koşullu tahminlerde bulunabileceğinden de bahsedilmiştir (Mueller, 2009).

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

2.1. YOL ANALİZİ YÖNTEMİ

Yol Analizi (Path Analysis) 1918'de, aslen genetikçi Sewall Wright tarafından, filogenetik çalışmalarında tavşanların kemik boyutunu incelemek amacıyla geliştirilmiştir, ölçümlerinin tüm olası kısmi korelasyonlarını hesapladıktan sonra, nedensel bir açıklamadan uzak kaldığını görmüş ve sonuçlardan memnun kalmamıştır. Bu sorunu çözmek adına, Wright, gözlemlenen korelasyonlar üzerinde yapısal katsayılarla nedensel bir yapı elde etmek etmek hedefiyle yol analizini geliştirmiştir (Hoyle, 2012). Ancak, yol analizinin sosyal bilimlerdeki ilk kullanımı Blalock, Duncan ve diğerlerinin çalışmasıyla tanıtılmıştır ve hemen arkasından yol analizinin en kapsamlı araştırması olarak gösterilen The American Occupational Structure kitabında eğitim ve mesleki çıktıların nedensel süreçleri yol analizi yöntemi ile incelenmiştir, 1970'lere gelindiğinde ise artık diğer sosyal bilimlerde de sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır, Wright'ın modeli geliştirdiği ilk yıllarda sadece doğrudan etkiye bakılabilmekte, nedensellik ilişkileri çözülememekteydi. Öncesinde Yol Analizi yöntemi, En Küçük Kareler (Least Squares) yöntemine dayanırken artık Genel Doğrusal Model (General Linear Model) yaklaşımı benimsenmektedir (Lleras, 2005).

Yol Analizi farklı aşamalar halinde gerçekleştirilir: Öncelikle yol modeli oluşturulur. Sonrasında dahil edilen parametrelerin korelasyonları ve kovaryans değerleri bulunur. Son olarak ise değişkenlerin doğrudan, dolaylı ya da toplam etkileri bulunarak bunların farklılıklarının incelenmesi şeklinde yapılır (Bollen, 1989).

Değişkenler arasındaki karmaşık ilişkileri analiz etmek için kullanılan, yapısal eşitlik/denklem modelleri (YEM) olarak da bilinen, yol modelleri, bir istatistiksel model türüdür. Yol modellerinin bazı çeşitleri şunlardır (Hancock & Mueller, 2013):

- Kovaryans temelli yapısal eşitlik modellemesi: Bu tür bir yol modeli, gizli değişkenler arasındaki ilişkileri tahmin etmek için gözlenen değişkenlerin kovaryans matrisine odaklanır.
- Kısmi en küçük kareler yol modellemesi: PLS-PM, özellikle küçük örneklem büyüklüğüne sahip verilerin analizinde veya verilerin normal olmadığı durumlarda kullanışlı olan bir yol modeli türüdür.
- Bayesian yol modellemesi: Bu tür bir yol modeli, değişkenler arasındaki ilişkileri tahmin etmek ve önceki bilgileri analize dahil etmek için Bayes yöntemlerini kullanır.
- Çok düzeyli yol modellemesi: Çok düzeyli yol modellemesi, gruplar içindeki bireyler veya okullar içindeki öğrenciler gibi verilerdeki hiyerarşik yapıları dikkate alır.
- Boylamsal yol modellemesi: Boylamsal yol modellemesi, zaman içinde toplanan verileri analiz etmek ve değişkenlerin zaman içinde nasıl değiştiğini tahmin etmek için kullanılır.

Yol analizi, araştırmacıların ilişkileri test etmek, hipotezlerini doğrulamak ve veri analizlerinde yönlendirici bir çerçeve sunmak için kullanabilecekleri güçlü bir araçtır ancak, yol analizinin de bazı zayıf yönleri vardır. Öncelikle güçlü yanlarından bahsetmek gerekirse:

- Karmaşık ilişkileri test etmek: Yol analizi, birden fazla değişken arasındaki karmaşık ilişkileri test etmek için kullanılabilir. Bu ilişkiler, doğrudan veya dolaylı yollarla gerçekleşebilir.
- Hipotez test etmek: Yol analizi, araştırmacıların hipotezlerini test etmek için kullanabilecekleri bir çerçeve sunar. Araştırmacılar, teorik bir model oluşturarak, verileri bu modele uygunluğunu test edebilirler.
- Veri görselleştirme: Yol analizi, araştırmacıların verileri görselleştirmek için kullanabilecekleri bir yöntemdir. Yol analizinde kullanılan çizimler, araştırmacıların ilişkileri daha iyi anlamalarına ve sonuçları daha iyi sunmalarına yardımcı olur.

- Yönlü etkileri modellemek: Yol analizi, değişkenler arasındaki yönlü etkileri modellemek için kullanılabilir. Bu, araştırmacıların hangi değişkenlerin diğerlerini etkilediğini ve hangi yönde etkilediğini belirlemelerine yardımcı olur.
- Faktör analizi ile birleştirilebilir: Yol analizi, faktör analizi ile birleştirilerek, değişkenler arasındaki ilişkilerin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olabilir.
- YEM'in başlıca güçlü yönlerinden biri ölçüm hatasını modellemektir. Girdi olarak düzeltilmiş bir korelasyon matrisi kullanan bu teknikle, sadece bileşik değişkenler arasındaki ilişkileri incelersiniz; bu da analize dahil edilen her bir yapı için tüm göstergeleri içeren bir modele kıyasla sonuçlarınızın biraz farklı bir resmini sunabilir (Collier, 2020).

Hemen hemen çoğu istatistiksel yöntem için de geçerli olan zayıf yönler incelenecek olursa:

- Nedensel çıkarımların kesinliği: Yol analizi, değişkenler arasındaki nedensel ilişkileri modellemek için kullanılır. Ancak, yol analizinde kullanılan model, gerçek dünyadaki karmaşık nedensel ilişkileri tam olarak yansıtmayabilir. Bu nedenle, yol analizinin sonuçları nedensel çıkarımların kesinliği konusunda sınırlı olabilir.
- Eksik veri problemleri: Yol analizi, eksik veri problemleri ile karşılaşabilir. Eksik veriler, yol analizinin doğru bir şekilde yapılandırılmasını ve sonuçlarının doğru bir şekilde yorumlanmasını zorlaştırabilir. Eksik veri sorunları, analizin güvenilirliğini ve doğruluğunu etkileyebilir.
- Normal dağılım varsayımı: Yol analizi, değişkenlerin normal olarak dağıldığı varsayımına dayanır. Ancak, gerçek dünyadaki veriler sıklıkla normal olarak dağılmaz. Bu nedenle, yol analizinde kullanılan verilerin normal dağılım varsayımı gereksinimi, analizin doğruluğunu ve güvenilirliğini etkileyebilir.
- Ölçüm hatası: Yol analizi, ölçüm hatasının varlığını göz ardı eder. Ölçüm hatası, değişkenlerin gerçek değerlerinden sapmalarıdır. Yol analizinde

ölçüm hatası varsa, sonuçlar yanıltıcı olabilir ve analiz doğruluğu ve güvenilirliği etkilenebilir.

- Alternatif açıklama modelleri: Yol analizi, bir hipotezi test etmek için kullanılır. Ancak, alternatif açıklama modelleri de olabilir. Yol analizi sonuçları, alternatif açıklama modelleri tarafından açıklanabilir. Bu nedenle, yol analizinin sonuçlarına karar vermeden önce alternatif açıklama modelleri de dikkate alınmalıdır.
- Çoklu bağlantılar: Yol analizi, çoklu bağlantılar veya çoklu yol problemi ile karşılaşabilir. Çoklu bağlantılar, iki değişken arasında birden fazla yol veya bağlantı olduğu durumlardır. Çoklu bağlantılar, yol analizinin güvenilirliğini ve doğruluğunu etkileyebilir.

Bu nedenlerden dolayı, yol analizi sonuçlarının yorumlanması ve uygulanması her zaman dikkatli bir şekilde yapılmalıdır.

2.2. YOL ANALİZİ DİYAGRAMI

İstatistiksel modellerde, iki veya daha fazla değişken içerdiğinde genellikle neden-sonuç ilişkileri üzerinde durulur. Eğer değişkenler arasında işlevsel bir bağlantı varsa, bu bağlantının derecesi ve işlevsel formu belirlenmeye çalışılır. İki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkinin yapısı, regresyon analiziyle incelenirken ilişkinin yönü ve derecesi korelasyon analiziyle araştırılır (Kılıç, 2018). Ancak, bağımlı değişken ile onu etkileyen değişkenler arasındaki ilişkileri açıklamak için basit korelasyon katsayıları yeterli değildir.

Yol analizinde iki farklı değişkenden bahsedilir; dışsal (**exogenous**) değişken, içsel (**endogenous**) değişken. Regresyon analizinde değişken isimler bağımlı (**dependent**) ve bağımsız (**independent**) olarak isimlendirilen, yol analizinde içsel ve dışsal olarak bahsedilmesinin sebebi birbirlerinden teorik olarak farklı olmaları ve farklı hesaplanmalarıdır. Örneğin, içsel değişkenler modelde dışsal değişken tarafından açıklanabilirken aynı zamanda başka içsel değişkenlerle de

açıklanabilmektedir, dışsal değişken ise modeldeki başka hiçbir değişken tarafından açıklanamayan değişken olarak kabul edilmektedir (Oktay v.d., 2012).

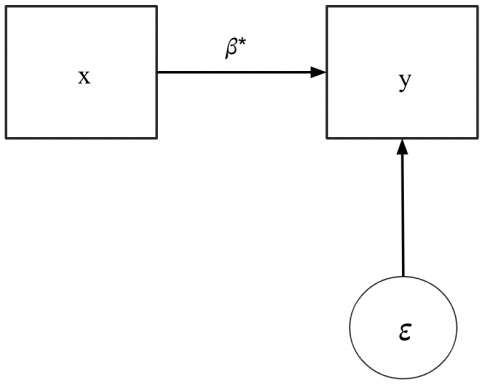
Dışsal değişkenin, içsel değişken/değişkenler üzerindeki dolaylı, dolaysız ve toplam etkisinin hesaplanmasını sağlayan ve bu etkilerin yol diyagramı adı verilen bir diyagramda görselleştirilip karmaşık etki sistemlerinin sunumunun kolaylaşmasına imkân sağlayan bir tekniktir (Oktay v.d., 2012). Yol modelinde oluşturulan ilişkilere bağlı olarak çoklu regresyon analizi de uygulanabilmektedir (Çokluk v.d., 2016).

Basit bir doğrusal regresyon, x ve y üzerindeki ilişkiyi incelemek üzere oluşturulmuştur.

$$y = \beta^{*} x + \varepsilon \qquad (2.1)$$

y: Bağımlı/İçsel Değişken
x: Bağımsız/Dışsal Değişken
β^{*}: Beta(→Path) Katsayısı
ε : Hata Terimi

Şekil 1: Basit Doğrusal Regresyon Yol Diyagramı

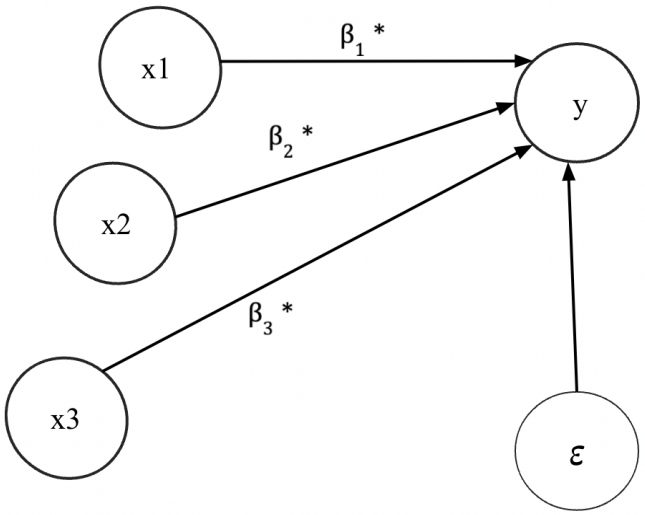

Bir başka değişken eklemek istendiğinde ise gösterim şu şekilde değişir:

$$y = \beta_1 * x_1 + \beta_2 * x_2 + \beta_3 * x_3 + \varepsilon \qquad (2.2)$$

Şekil 2'ye ait modelde x1, x2 ve x3 olmak üzere 3 tane bağımsız değişken vardır. Bu üç değişkenin y bağımlı değişkenini etkilediği görülmektedir. Bu etki mevcut olmakla beraber bağımsız değişkenler arası nedensel ilişki yoktur. Modele göre y'de oluşan değişikliklerin sebebi birden fazla değişken ile açıklanır, çoklu nedene sahiptir.

Şekil 2: Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi

☆ (Alpar, 2000)

Çoklu regresyon analizinde, her bir bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde doğrudan bir etkisi olduğu bilinmektedir. Ancak, bazı durumlarda bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasında doğrudan ilişkilerin yanı sıra dolaylı ilişkiler de mevcuttur. Bu nedenle, klasik regresyon analizi ve korelasyon analizi yeterli olmayabilir. Yol analizi, değişkenler arasındaki ilişkileri nitel şemalarla görselleştirerek amaca uygun bir şekilde ortaya koyar. Bu özellik, ilişkilerin tanımlanması ve sonuçların yorumlanması için mantıklı bir akış sağlar. Uygulamalarda sırasında korelasyon ve regresyonun ayrı gösterilmesi etkili ve sürdürülebilir bir yöntem değildir. İkisinin bir arada olduğu kullanımlar için yol modeli oluşturulur.

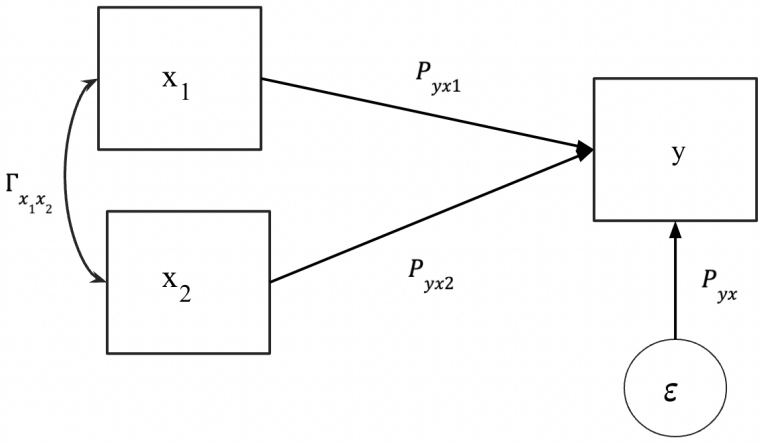
Beta katsayısı, değişkenler arasındaki ilişkinin gücünü ifade etmektedir. Path katsayısı ise beta katsayısının dönüştürülmüş halidir ve değişkenler arasındaki doğrudan etkileşimi gösterir. Beta'dan Path'e olan dönüşüm, yol analizinde daha anlamlı ve doğru sonuçlar elde etmek için kullanılır. Path katsayısı, bir değişkenin diğer değişkenler üzerindeki etkisini ölçerek, ilişki ağını daha net bir şekilde gösterir.

Bir path katsayısı; x'de yani bağımsız değişkende bir standart sapmalık bir değişim olduğunda y'de yani bağımlı değişkende kaç standart sapmalık bir değişim olduğunu ifade etmektedir.

$$y = P_{yx1} * x_1 + P_{yx2} * x_2 + P_{yx3} * x_3 + \varepsilon \qquad (2.3)$$

İki değişkenli (bağımsız değişken olarak; x1 ve x2) ve bu iki değişken arasında ilişki olduğunu gösteren model Şekil 3'te verilmiştir.

Şekil 3: İki Bağımsız Değişkenli Yol Modeli

☆ (Alpar, 2000)

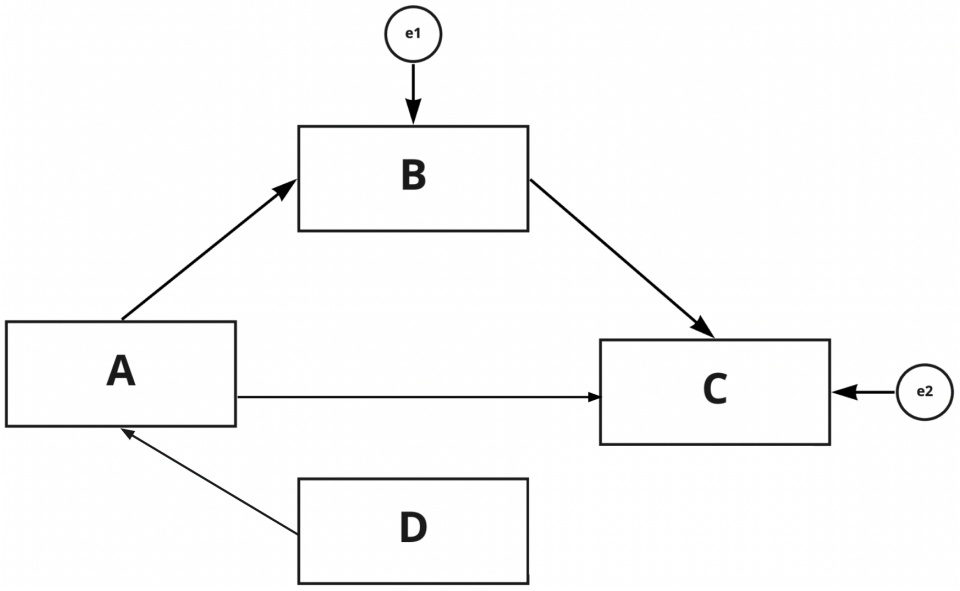
Yol analizinin en önemli avantajı, bir değişkenin diğeri üzerindeki dolaysız ve dolaylı etkilerinin ölçülmesine olanak tanımasıdır. Bu sayede dolaysız ve dolaylı etkiler karşılaştırılabilir ve toplam etki hesaplanabilir. Bu, ilişkilerin dolaysız,

dolaylı ve üçüncül değişkenlerden etkilenme oranlarını belirlemek için kullanışlı bir yoldur.

Kurulan modeller için uyumun iyiliği (**Goodness of the fit**) test edilir. Bu test için modelin korelasyon matrislerinden elde edilen bilgilere göre ne kadar iyi uyduğunu gösteren uyum indeksleri incelenir, bunlar modelin yeterliliğini değerlendirmek için gereklidir (Stage v.d., 2004).

Sosyal bilimlerde ele alınan teorilerde oluşturulan modellerde değişkenler birbirini etkiler ve bu etkiler de genel modeldeki diğer değişkenleri etkilemektedir. Çoklu regresyon modeli (**Multiple Regression Model**) tek seferde tüm etkileşimler için bir cevap sunabilmektedir. Ancak Yol Analizi yapılmaya karar verildiğinde istenilen sayıda regresyon denklemi kurulması beklenir ki sunulan her teorik ilişki açıklanacak şekilde bir sonuç elde edilebilsin (Lleras, 2005). Yol analizinde içsel değişken görevi gören değişkenler, birden fazla olabilmektedir ancak çoklu doğrusal regresyon analizinde bir içsel değişkene odaklanılmaktadır (Kokoç, 2019).

Şekil 4: Yol Analizi Diyagramı

☆ Yazarın çizimidir.

Şekil 4'te görülen yol diyagramı, yol analizinde kurulan her bir değişkeni ve hipotezi temsil etmektedir. Kare (veya dikdörtgen) şekillller gözlenen değişkenleri temsil ederken, yuvarlaklar hata değerlerini sembolize etmektedirler. Tek yönlü oklar (aynı zamanda **path** olarak da geçer) ise modelde kurgulanmış olan nedensel ilişkileri göstermektedir. Okun çıktığı kutudaki değişken, okun vardığı kutudaki değişken üzerinde nedenselliğe sebep olduğu anlamına gelmektedir. Eğer bir kutudan diğer kutuya ok görünmüyorsa, bu iki değişken arasında doğrudan bir ilişki olmadığı anlamına gelmektedir (Neale & Cardon, 2013).

Şekil 4'te görülen modelde D değişkeni dışsal değişken olarak gösterilmişken A, B ve C içsel değişkenlerdir. Yol analizi modelinde içsel ve dışsal değişkenler, kurulan ilişkilere göre değişmektedir. Örneğin, B değişkeni C değişkeni için dışsal değişkendir ancak B değişkeni A değişkeni için içsel değişken konumundadır.

A ve C arasında hem doğrudan (**direct**) hem de dolaylı (***indirect***) olmak üzere iki ilişki vardır. Ancak D değişkeninin, C değişkeni üzerinde doğrudan bir etkisi olmadığı, dolaylı etkisi olduğu diyagramda görülmektedir. Dolaylı etkisi olması, D değişkenin, C değişkeni üzerindeki etkisi olduğu ancak bunun A ya da B değişkeni üzerindeki etkisiyle ilettiği anlamına gelmektedir. B değişkeninin, C değişkeni üzerinde ve D değişkeninin de, A değişkeni üzerinde doğrudan bir etkisi vardır. Bu modelde 4 adet hipotez kurulabilir, kaç hipotez olduğu oklara yani değişkenler arası kurulan ilişkilere bakarak görülebilmektedir. Hipotezler; A'nın B üzerinde, B'nin C üzerinde, D'nin A üzerinde doğrudan etkisi ve D'nin C üzerinde dolaylı bir etkisi vardır şeklinde oluşturulabilir.

2.3. YOL ANALİZİ ÖLÇÜMÜ

Yol analizi, regresyonda da olan benzer varsayımları sağlamak durumundadır, modelde kullanılan örneklem sayısının yeterli sayıda olması, çoğu analizde olduğu gibi yol analizinde de değerlendirme yapılabilmesi ve analizin dikkate değer bir

sonuç vermesi için önemlidir. Klien (2016)'in araştırmalarına göre her bir değişken başına en az 20 gözlem olması analizin anlamlı olması için gereklidir.

Burada, y bağımlı değişkeni temsil eder, a sabit bir terimdir ve β_1, β_2 ve β_k katsayılarıdır. A, B, C ve D ise bağımsız değişkenlerdir ve e ise hata terimidir.

Alpar (2000), path katsayılarını yol modelindeki içsel değişkenin, dışsal değişken üzerindeki doğrudan etkisini gösterdiğini ve standartlaştırılmış regresyon katsayısı olduğu şeklinde tanımlamaktadır. Bağımlı ve bağımsız değişkenlerin tümünün standartlaştırılmasından sonra elde edildiği için regresyon sabiti Şekil 3'te olduğu gibi yoktur.

Yol analizi, Yapısal Eşitlik Modellerinin bir alt kümesidir ve bir dizi varsayımı vardır. Yol analizinin temel varsayımları şunlardır (Collier, 2020):

- Normallik: Yol analizi, gözlenen değişkenlerin normal olarak dağıldığı varsayımına dayanır.
- Doğrusallık: Yol analizi, değişkenler arasındaki ilişkilerin doğrusal olduğu varsayımına dayanır.
- Bağımsızlık: Yol analizi, gözlenen değişkenler arasındaki ilişkilerin, diğer değişkenlerin etkisinden bağımsız olduğu varsayımına dayanır.
- Ölçüm doğruluğu: Yol analizi, gözlenen değişkenlerin ölçüm doğruluğunun yüksek olduğu varsayımına dayanır. Ölçüm doğruluğu, değişkenlerin gerçek değerlerine ne kadar yakın olduğunu belirler. Yüksek ölçüm doğruluğu, değişkenler arasındaki ilişkilerin daha kesin bir şekilde tahmin edilmesine olanak tanır.
- Eşit varyans: Yol analizi, gözlenen değişkenlerin varyanslarının eşit olduğu varsayımına dayanır. Bu varsayım, değişkenler arasındaki ilişkilerin ölçüsü olan kovaryans matrisinin eşit olmasını varsayar. Bu varsayım, analiz sonuçlarının doğru bir şekilde yorumlanmasını sağlar.

Bu varsayımların her biri, yol analizi sonuçlarının doğru bir şekilde yorumlanmasının önemli olduğu ve bu nedenle, yol analizi yapmadan önce bu varsayımların kontrol edilmesi önceliklidir.

Collier (2020)'e ek olarak çoklu doğrusal bağlantı varsayımı da vardır. Varsayıma göre, çoklu doğrusal bağlantı (**multicollinearity**) bağımsız değişkenler arası güçlü korelasyon katsayısını değerlendirilmesine dayanmaktadır (Sari et al., 2018). Yol analizi yönteminde sağlanması gereken varsayımlardan modelde yer alan değişkenler arasındaki ilişkilerin, doğrusal ve eklenebilir olması gerektiği ayrıca sebep sonuç ilişkisine dayanma gerekliliğidir. Diğer varsayım ise modelin içindeki hataların kendi aralarında ve kurulan modeldeki diğer değişkenlerle ilişkili olmaması gerektiğidir. Bir başka varsayım, sebebe doğru olan akışın tek yönlü olma zorunluluğudur (Şahinler & Görgülü, 2000).

Daha önce de belirtildiği üzere yol analizi, YEM'nin özel bir halidir ve YEM'in tahmininde şu metotlar kullanılır: En Çok Olabilirlilik (**Maximum Likelihood Estimation**; MLE), Ağırlıklandırılmamış En Küçük Kareler (**Unweighted Least Squares**; ULS), Ağırlıklandırılmış En Küçük Kareler (**Weighted Least Squares**; WLS), Genelleştirilmiş En Küçük Karelerdir (**Generalized Least Squares**; GLS). Bunların arasından En Çok Olabilirlilik, birçok YEM yazılımında varsayılan tahmin yöntemidir (Hoyle, 2012; Kline, 2016). En Çok Olabilirlik ve En Küçük Kareler (**Least-Squares Estimation**; LSE), parametre tahminlerinde kullanılan iki temel metottur (Myung, 2003).

Çalışmada kullanılan tahmin metodu En Çok Olabilirlik yöntemidir. Kabaca söylemek gerekirse, EÇO tahmin ilkesi, gözlemlenme olasılığı en yüksek olan değerleri parametre tahmin ederken seçmek için kullanılır (Kline, 2016).

Tablo 1: Uyum İyiliği Kriterleri

Uyum Ölçüsü	**İyi Uyum**	**Kabul Edilebilir Uyum**

$\chi 2$/sd	≤ 2 (Bollen, 1989)	≤ 5 (Bollen, 1989)
RMSEA	≤ .05 (Browne & Cudeck, 1992; Stage v.d., 2004)	≤ .08 (Browne & Cudeck, 1992; Stage v.d., 2004)
GFI	≥ .95 (Hu & Bentler, 1998; Kline, 2016)	≥ .90 (Hu & Bentler, 1998)
SRMR	1'e yaklaştıkça uyum artar. (Siguaw & Diamantopoulos, 2000)	≤ .05 (Siguaw & Diamantopoulos, 2000)
CFI	≥ .95 (Hu & Bentler, 1998; Kline, 2016)	≥ .90 (Bollen, 1989; Kline, 2016)

Yol analizi yapmak için hipotez ile araştırılan modelin veri ile uyumlu olup olmadığına bakılması gerekir. AMOS (Kline, 2016; Schumacker & Lomax, 2004) kullanılarak yapılan bu çalışmada ki-kare ($\chi 2$), karşılaştırmalı uyum indeksi (CFI), uyum iyiliği indeksi (GFI), ortalama hata kareleri kökü (RMSEA), ve standartlaştırılmış ortalama hataların karekökü (SRMR) değerleri incelenmiştir. Bu uyum iyiliği ölçütlerinin kritik değerleri Tablo 1'de yer almaktadır.

Ki-kare istatistiği, kovaryans yapı modellerinin genel model uyumunu değerlendirmek için kullanılan geleneksel bir ölçüdür, anakütle verilerine mükemmel bir şekilde uyduğu ve sıfır hipotezinin olduğu bir uyum testi sağlar. CFI, diğer adıyla Bentler CFI, aynı zamanda bir uyum iyiliği istatistiği olan artımlı bir uyum indeksidir (**incremental fit index**). Değerleri 0 ile 1.0 arasında değişir, 1.0'e yakın değerler en iyi sonuçtur. CFI, araştırmacının modeline yakın uyumdan sapma miktarını (**departure**) bağımsızlık modeli (**independence/null model**) ile karşılaştırır (Kline, 2016). Hu ve Bentler'e göre, .95'ten büyük bir CFI değeri, uygun bir modelin göstergesidir (Tabachnick & Fidell, 2001). RMSEA, sıfıra yakın RMSEA değeri, iyi uyumun bir göstergesidir (Kline, 2016) ve .08'in altındaki değerler kabul edilebilir bir uyum değeri olarak kabul edilirken, .05 veya daha düşük bir RMSEA değeri iyi bir uyum olarak kabul edilir (Browne & Cudeck,

1992). GFI, İyilik Uyum İndeksi anlamına gelmektedir ve En Çok Olabilirlik koşulları altında mükemmel bir uyum elde etmek için gerekli minimum tutarsızlık fonksiyonunu hesaplamak için kullanılır (Jöreskog & Sörbom, 1996). Öğelerin ortalama değerini temsil eden artık ortalama karekök olarak bilinen RMR, RMR istatistiğinin yorumlanmasıyla ilgili bir problemi vardır. Bu, büyüklüklerinin ölçüm birimine göre değişmesi ve değişkenden değişkene farklılaşabilmesidir. Bu sorun, standartlaştırılmış artıkların, bunların tahmini standart hatalarına bölünmesiyle elde edilen sabitlenmiş artıklar üzerinde yoğunlaşarak önlenebilmektedir. Bu değere de SRMR denilir ve 0,05'in altında olan değerleri kabul edilebilir uyumun göstergesidir (Siguaw & Diamantopoulos, 2000).

Yol analizi oluşturmak ve analiz etmek için genellikle kullanılan hatta bu çalışmada da başvurulan program Amos'tur. Amos "Moment Yapıların Analizi" anlamına gelmektedir. Moment yapıları ortalamaları, varyansı ve kovaryansı ifade eder. Amos, grafiksel gösterim anlamında SPSS'e bağlı bir programdır. Amos'a en sorunsuz geçişe sahip olan istatistiksel program SPSS'dir. Amos'un özellikle yeni kullanıcılar için tüm YEM yazılım programları arasında en kullanıcı dostu olduğu düşünülmektedir. Amos dışında diğer istatiksel hesaplama programlarına örnek olarak LISREL, EQS ve MPLUS verilebilir. Bu diğer YEM yazılım programları ile Amos arasındaki en önemli farklılık, Amos'un modelleri grafiksel bir arayüz formatında kavramsallaştırmak ve analiz etmek için tasarlanmış olması, diğer programların ise bir modeli analiz etmek için kod girdisine odaklanmasıdır (Collier, 2020).

IBM SPSS Amos yazılımı, YEM olarak da bilinen kovaryans yapıları analizi (**analysis of covariance structures**) veya nedensel modelleme (**causal modeling**) olarak adlandırılan veri analizi genel yaklaşımını kullanır. Bu yaklaşım, genel lineer model (**linear model**) ve yaygın faktör analizi (**factor analysis**) gibi birçok bilinen geleneksel teknikleri içerir. YEM bazen öğrenilmesi ve kullanılması zor olarak düşünülse de, kullanım kolaylığı sebebi ile veri analizinde giderek daha önemli hale gelmektedir (Arbuckle, 2019).

IBM SPSS Amos, SEM'i, bu güçlü ve basit yöntemi öğretmek için bir araç olarak oluşturulmuştur ve tasarımda kullanıcı dostu bir yönelim tercih etmişlerdir. Amos, S YEM için gelişmiş bir hesaplama motoru ve kullanımı kolaylaştıran bir grafik arayüze sahiptir. Amos'da uygulanan sayısal yöntemler oldukça etkili ve güvenilirdir (Arbuckle, 2019).

YEM tahminleri için Amos'un kullandığı farklı yöntemler vardır, bunlar:

- En büyük olasılık (**Maximum likelihood**),
- Ağırlıksız en küçük kareler (**Unweighted least squares**),
- Genelleştirilmiş en küçük kareler (**Generalized least squares**),
- Browne'ın asimptotik olarak dağılım serbest kriteri (**Browne's asymptotically distribution-free criterion**),
- Ölçek serbest en küçük kareler (**Scale-free least squares**),
- Bayes tahmini (**Bayesian estimation**).

olarak belirtilmiştir (Arbuckle, 2019).

Eksik veri durumunda, Amos, listwise veya pairwise silme veya ortalama tamamlama gibi daha az güvenilir yöntemler yerine tam bilgi maksimum olasılık kullanır. Ayrıca, tek bir analizde birden fazla model uyumunu sağlayabilmekte ve uygun istatistikleri kullanarak modelleri karşılaştırabilmektedir.

Ek olarak, Amos tek bir analizde birden fazla modeli uygun hale getirebilmesi ve uygun istatistikler kullanarak bunları karşılaştırabilmesi ile de kullanıcılarına hizmet sunmaktadır. Tek değişkenli ve çok değişkenli normalite testleri ile aykırı değer tespiti de yapmaktadır. Amos, yol diyagramını için parametre tahminlerini grafiksel olarak göstermekte ve bu grafiklere kolayca ulaşabilme veya diğer uygulamalara aktarılabilme özelliği de bulunmaktadır (Arbuckle, 2019).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
UYGULAMA

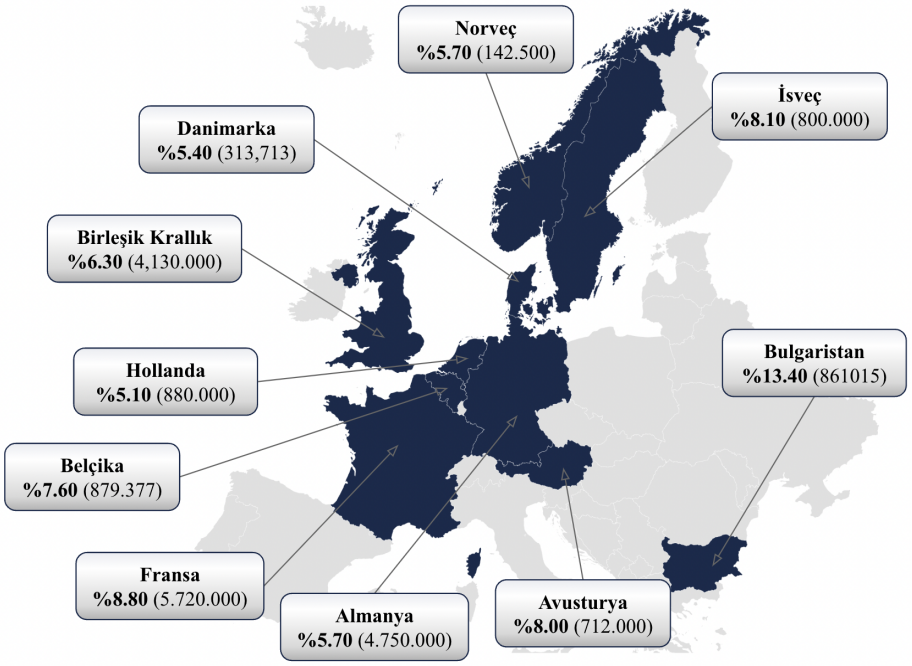
Bu araştırmanın temel odak noktası, öteki ve/veya azınlık olmanın yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisini araştırmaktır. Avrupa'da yaşayan müslüman azınlıklar alınmıştır. Diğer dinlere mensup kişilerin seçilmemesinin sebebi kullanılan veri kümesinde analiz yapmaya yetecek kadar veri bulunan tek dini grubun Müslümanlar olmasıdır. Bununla beraber konunun açıklayıcılığını arttırmak adına iki farklı model oluşturulmuştur. Yaşam memnuniyeti bu iki modelde de içsel değişkendir.

Bu tez çalışmasında faydalanılan veri kümesi ASP (Avrupa Sosyal Projesi) tarafından 2018 yılı için toplanılan 9. dalga verisidir. ASP 2001 yılından beri Avrupa'da akademik çalışmalar için kullanılan bir ankettir. Her iki yılda bir yüz yüze görüşmeler şeklinde yapılmaktadır. ASP anketlerinde oldukça fazla soru çeşitliliği bulunmaktadır, demografik sorulardan, devlet kurumlarından ne kadar memnun olunduğuna; gelecek planları yapma sıklığından, insani değerlere değin geniş bir soru yelpazesine sahiptir. Türkiye 2004 ve 2008 yıllarında ASP'ye dahil olmuştur fakat sonraki yıllarda katılmamıştır. Bunun haricinde, 31 farklı ülke 9. dalga verisine dahil olmuştur.

3.1. VERİ KÜMESİ

Analizde kullanılmak üzere seçilen ülkeler Bulgaristan, Fransa, İsveç, Avusturya, Belçika, Birleşik Krallık, Almanya, Norveç, Danimarka ve Hollanda'dır. Bu ülkeler Şekil 5'te yer alan haritada gösterilmiştir. Bu ülkelerin ortak özelliği nüfuslarının %5 ila %15'inin Müslüman topluluklardan oluşmasıdır. Bahsedilen kriterlere uyan ve bu listeye dahil olabilecek Avrupa'da yer alan iki ülke daha bulunmaktadır, Yunanistan ve İsviçre, fakat bu iki ülkeye ait veri ASP veri kümesinde bulunmamaktadır.

Şekil 5. Seçilen Ülkeler ve Toplam Nüfuslarının Müslüman Yüzdesi

☆ Yazarın çizimidir.

☆ Parantez içindeki değerler o ülkede yaşayan Müslüman grubun frekans değerleridir (World Population Review, 2023).

ASP son dalga verileri dikkate alındığında toplam 7746 gözlem vardır. Gözlemler incelendiğinde ise %7'sinin Müslümanlardan oluştuğu görülmektedir (Tablo 2).

Veri kümesi oluşturmak amacıyla ASP toplam verisinden 10 ülke seçilerek alınmıştır ve değişkenlerin içinde var olan kayıp gözlemler çıkarılmıştır. Bireylerin kendilerini Hristiyan ve Müslüman olarak tanımladıkları veriler çalışmanın konusu olarak belirlenmiş olduğundan bu grupların dışında kalan gözlemler elenmiştir ve geriye kalan toplam gözlem sayısı 7746 olarak güncellenmiştir (Tablo 2). Bunun 7174'ü Hristiyan vatandaşlardan, 572'si ise Müslüman vatandaşlardan oluşmaktadır, yüzdelik olarak Hristiyanlar verinin %93'ünü, Müslümanlar ise %7'sini oluşturmaktadır. Katılımcılardan Müslümanların en fazla olduğu ülke Bulgaristan'da, en azı ise Norveç'tedir; Hristiyan olanların en çoğu ise Avusturya'da, en azı Hollanda'dadır. Gözlemin %52.80'ini kadınlar oluşturmaktadır.

Tablo 2'de ilk sütunda, veri kümesinde o ülkeye ait olan Müslüman gözlem sayısının, toplam Müslüman gözlem sayısına olan oranları verilmiştir. Örneğin; Ayrıca, Avusturya, Müslüman gözlem sayısının %10'unu, Hristiyan gözlem sayısının ise %18'ini oluşturur. Örneklem büyüklüğü sütununda ise ülkeye ait tüm gözlemlerin, toplam gözlem sayısına olan oranları verilmiştir. Bu gözlemlere göre, Avusturya gözlem kümesinin tamamının %17'sini oluşturuyor ve veri kümesinde en çok gözlemi oluşturan ülke olarak göze çarpmaktadır. Veri kümesinde en düşük yüzdeliğe sahip olan ülke Hollanda ve verinin %5'ini oluşturuyor. Hollanda verileri toplam Hristiyan verisinin %5'ini, toplam Müslüman verisinin de %5'ini oluşturmaktadır.

Tablo 2. Ülkelere Ait Gözlem Sayıları

Ülke	**Müslüman Azınlıkların, Müslüman Veri Kümesinde Ülke Dağılımı**	**Hristiyanların, Hristiyan Veri Kümesinde Ülke Dağılımı**	**Ülkelerden Alınan Örneklem Büyüklüğü**
Avusturya	**%10** (56)	**%18** (1263)	**%17** (1319)
Belçika	**%17** (99)	**%8** (585)	**%9** (684)
Bulgaristan	**%26** (151)	**%12** (878)	**%13** (1029)
Almanya	**%10** (56)	**%14** (1024)	**%14** (1080)
Danimarka	**%3** (19)	**%10** (703)	**%9** (722)
Fransa	**%14** (80)	**%10** (747)	**%11** (827)
İngiltere	**%6** (32)	**%10** (691)	**%9** (723)
Hollanda	**%5** (31)	**%5** (327)	**%5** (358)
Norveç	**%3** (17)	**%7** (489)	**%7** (506)
İsveç	**%5** (31)	**%7** (467)	**%6** (498)
Toplam	**%7 (572)**	**%93 (7174)**	**%100 (7746)**

*Parantez içindeki değerler frekans değerleridir.

Tablo 2’de belirtildiği üzere, ankete katılan Müslümanlar toplam katılımcıların yani gözlemin %7’sini oluşturmaktadır. Bu %7'nin, yüzdelik dağılımı incelendiğinde; her bir ülkeye ait Müslüman Azınlık sayısının toplam Müslüman Azınlık sayısına olan oranına bakılmıştır. En çok Müslüman Azınlık verisinin Bulgaristan’dan geldiğini, sonrasında bu sıralamayı Belçika’nın ve Fransa’nın takip ettiği görülmektedir. Müslüman Azınlık verilerinin en az olduğu ülke(ler) ise Danimarka ve Norveç’tir. Bunları İsveç, Hollanda ve İngiltere takip etmektedir. Hristiyan katılımcıların ülkelerine göre dağılımına bakılırsa, Avusturya ve Almanya en fazla verinin geldiği ülkeler arasında başı çektikleri görülmektedir. Bulgaristan’ın en fazla Hristiyan verisinin geldiği üçüncü ülke olduğu gözlemlenmiştir. En az Hristiyan gözlemine sahip ülkeler ise Hollanda, devamında İsveç, Norveç ve Belçika’dan olduğu görülmektedir.

Yaş aralıklarına bakıldığında dağılımın şu şekilde olduğu görülmektedir: Yaş aralığı 15 ve 18 olan grup için gözlem sayısı 152 olmakla beraber bu sayı 19 ve 25 yaş aralığında 290’a kadar çıkmıştır. En çok gözlem sayısı 66 ve 66 yaş üstü gruplarda görülmektedir. Bu değerleri dine göre ayırdığımızda ise Müslüman Azınlıkların %5’i 15-28 yaş grubundan, %16'sı 19-25 yaş grubundan, %19'u 26-35 yaş grubundan, %31'i 36-50 yaş grubundan, %20'si 51-65 yaş grubundan ve son olarak %9'u 66 yaş ve üzeri yaş aralığında dağılım göstermiştir ve Müslüman Azınlıklar toplam verinin sadece %7’sini oluşturmaktadır. Hristiyanlara baktığımızda ise %2'si 15-18 yaş grubundan, %4’ü 19-25 yaş grubundan, %10’u 26-35 yaş grubundan, %22'si 36-50 yaş grubundan, %29’u 51-65 yaş grubundan ve %33’ü 66 yaş ve üzeri yaş aralığında dağılım göstermiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Yaş gruplarına göre dağılım

Yaş Aralığı	**Müslüman Azınlıkların, Müslüman Veri Kümesinde Yaş Dağılımı**	**Hristiyanların, Hristiyan Veri Kümesinde Yaş Dağılımı**	**Yaş Gruplarından Alınan Örneklem Büyüklüğü**

15-18	**%5** (31)	**%2** (129)	**%2** (152)
19-25	**%16** (92)	**%4** (317)	**%5** (290)
26-35	**%19** (110)	**%10** (710)	**%11** (380)
36-50	**%31** (177)	**%22** (1573)	**%23** (779)
51-65	**%20** (112)	**%29** (2088)	**%28** (1212)
66+	**%9** (50)	**%33** (2357)	**%31** (1580)
Toplam	**%7 (572)**	**%93 (7174)**	**%100 (7746)**

*Parantez içindeki değerler frekans değerleridir.

Veri kümesindeki genel eğitim seviyesine bakıldığında en az veriye sahip olan grup ilkokul ve ortaokul mezunları, en fazla gözlem ise üniversite ve lisansüstü çalışmalara devam etmiş kişilerden oluşmaktadır. Toplam verinin %7'sini oluşturan Müslüman Azınlık gözlemlerde ortaokul mezunu olan kişiler gözlemlerin %42'sini, lise mezunu olanlar %33'ünü ve lisans/lisansüstü mezunu olanlar ise %25'ini oluşturuyor. %93 orana sahip olan Hristiyanların dağılımına bakıldığında ortaokul mezunu olanlar %18, lise mezunu olanlar %39 ve lisans/lisansüstü mezunu olanlar verinin %41'ini oluşturmaktadır (Tablo 4).

Tablo 4. Eğitim seviyesine göre dağılım

Eğitim Seviyesi	**Müslüman Azınlıkların, Müslüman Veri Kümesinde Eğitim Seviyelerine göre Dağılımı**	**Hristiyanların, Hristiyan Veri Kümesinde Eğitim Seviyelerine göre Dağılımı**	**Eğitim Seviyelerine Göre Alınan Örneklem Büyüklüğü**
İlkokul-Ortaokul	**%42** (240)	**%18** (1318)	**%20** (1558)
Lise	**%33** (188)	**%40** (2853)	**%39** (3041)
Üniversite +	**%25** (144)	**%42** (3003)	**%41** (3147)
Toplam	**%7 (572)**	**%93 (7174)**	**%100 (7746)**

*Parantez içindeki değerler frekans değerleridir.

Gelir düzeyi 3 grupta gösterilmiştir: Düşük gelir grubu, orta-gelir grubu ve yüksek gelir grubu. Müslüman Azınlıkların %31'i düşük gelir grubuna, %62'si orta gelir grubuna ve %7'si ise yüksek gelir grubuna dahilken; Hristiyanların %19'u yüksek gelir grubuna, %64'ü orta-gelir grubuna ve %17'si yüksek gelir grubuna dahildir (Tablo 5). Dağılımlar her iki grup için de benzerdir.

Tablo 5. Gelir düzeyine göre dağılım

Gelir Düzeyi	**Müslüman Azınlıkların, Müslüman Veri Kümesinde Gelir Düzeylerine Göre Dağılımı**	**Hristiyanların, Hristiyan Veri Kümesindeki Gelir Düzeylerine Göre Dağılımı**	**Gelir Düzeylerine Göre Alınan Örneklem Büyüklüğü**
Düşük gelir	**%31** (175)	**%18** (1300)	**%19** (1475)
Orta düzey gelir	**%62** (356)	**%64** (4595)	**%64** (4951)
Yüksek gelir	**%7** (41)	**%18** (1279)	**%17** (1320)
Toplam	**%7 (572)**	**%93 (7174)**	**%100 (7746)**

*Parantez içindeki değerler frekans değerleridir.

ASP anketinde bireylerin dindarlık seviyesini ölçmek adına "Kendinizi belli bir dine ait hissedip hissetmemenize bakmaksızın, kendinizi ne kadar dindar görüyorsunuz?" sorusu kullanılmıştır. Tablo 6'da da Avrupa'da yaşayan Müslüman Azınlıkların ve Hristiyanların kendilerini ne derece dindar addeddikleri görülmektedir. Müslüman Azınlıkların %20'si açık ara farkla en dindar hisseden gruptur. Burada dikkat çeken nokta Müslüman Azınlıkların en yüksek puan olan 10'u seçmeleri. Bir önceki cümleye açıklayıcılık getirebilecek bir araştırmada, Amerika'da yaşayan kişilerin mutluluk ve dini bağı arasındaki ilişkisine bakıldığında, dindarlığın kiliseye gitme sıklığıyla açıklanmasıyla beraber, bir kilise kuruluşuna üye olmakla da açıklanabilmektedir, seçilen gözlemler çoğunluk olarak Hristiyanları temsil etmektedir (Snoep, 2008) ancak buradan kişilerin dindarlık seviyelerinin farklı algılandığını görebiliriz. Bu araştırmadan yapabileceğimiz çıkarım, dindarlık

seviyesi öz-beyan yöntemi ile ölçüldüğünde dindar olma kıstasları kişiye bağlı olarak değişmektedir. Bu sebeple Müslüman Azınlıkların çok büyük çoğunluğunun kendini çok dindar hissetmesi şaşırtıcı bir bulgu gibi görünmekle birlikte kendilerini başka dinlerle kıyaslamış olabilecekleri ve azınlık Müslümanlar olarak belli bir sosyal topluluğa dahil olmalarıyla birlikte dini bir sosyal etkinlik gibi görmelerinin bu veri üzerinde etkili olmuş olabileceği de gözden kaçırılmamalıdır. Müslümanların dini pratiklerinin/ibadetlerinin, Hristiyan pratiklerinden sayıca daha fazla olması ile Müslüman Azınlıkların kendilerini Hristiyanlarla kıyaslayarak çok daha dindar olduklarını düşünmeleri bir sebep olabilir.

Aynı kişilerin Müslüman Çoğunluk bir ülkede daha az dindar hissetmeleri olasıdır. Ancak, Pew Research'de yayınlanan bir makaleye göre her ne kadar Amerika'da yaşayan Müslümanların diğer birçok ülkedeki Müslümanlardan daha az dindar olmalarına rağmen (ibadetleri yapma sıklığı açısından), Amerika'da yaşayan Hristiyanlar kadar dindar hissettiği bulunmuştur (Lipka, 2017). Buradan yine farklı ülkelerde dindar olma, dindar hissetme algısının yaşanılan topluma ve ülkeye göre şekillendiği sonuca varılmaktadır. Dine ait hissetme seviyesini 5, 6 ve 7 olarak belirten kişiler, hem Müslüman Azınlıklarda hem Hristiyanlarda, dağılım olarak çoğunluğu kapsamaktadır (Tablo 6). Hiç dindar hissetmeme seçeneği Müslüman Azınlıklarda %1 iken Hristiyanlarda %3'tür.

Tablo 6. Dindarlık seviyesine göre dağılım

Dindarlık Seviyesi	**Müslüman Azınlıkların, Müslüman Veri Kümesinde Dindarlık Seviyelerine Göre Dağılımı**	**Hristiyanların, Hristiyan Veri Kümesindeki Dindarlık Seviyelerine Göre Dağılımı**	**Dindarlık Seviyelerine Göre Alınan Örneklem Büyüklüğü**
0 (Hiç dindar değilim.)	**%1** (8)	**%3** (226)	**%3** (234)
1	**%2** (11)	**%3** (246)	**%3** (257)
2	**%3** (18)	**%6** (463)	**%9** (481)

3	**%3** (19)	**%9** (663)	**%9** (682)
4	**%4** (22)	**%7** (536)	**%7** (558)
5	**%17** (96)	**%19** (1348)	**%19** (1444)
6	**%11** (61)	**%13** (945)	**%13** (1006)
7	**%13** (72)	**%16** (1115)	**%15** (1187)
8	**%16** (91)	**%12** (879)	**%13** (970)
9	**%10** (57)	**%5** (345)	**%5** (402)
10 (Çok dindarım.)	**%20** (117)	**%6** (408)	**%7** (525)
Toplam	**%7 (572)**	**%93 (7174)**	**%100 (7746)**

*Parantez içindeki değerler frekans değerleridir.

Bu sonuçlar içinden en çok göze çarpan değerler 8, 9 ve 10 seçenekleridir. Hristiyanların dağılımı normal iken Müslüman Azınlıkların sola çarpık olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle dindarlık seviyesi olarak 10 seçeneğini seçen Müslüman Azınlıklar %20 ile en yüksek orana sahiptir. Azınlık olan Müslümanlar ve genel olarak Müslüman topluluklar için düşünüldüğünde bu sonuçlar iki farklı şekilde yorumlanabilmektedir. İlki, dindarlık ne demektir, bu sorunun cevabını ya da ayrıntısı ankette sorulmamış ve belirtilmemiştir. Dolayısıyla dindarlık tanımı kişiden kişiye farklılık göstermektedir. İbadetlerinin tamamını yerine getiren biri kendini çok dindar görebilirken, ibadetlerinin belli bir kısmını yapan kişiler de kendilerini çok dindar addedebilmektedirler. Dolayısıyla bu sonuçlardan tek bir dindarlık tanımı çıkarılamamaktır. Ancak, kişinin kendinin ne kadar dindar olduğunu seçmesi istenildiğinden ve bu sonucun da aslında algılanan yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisinden bahsedileceğinden kullanılan veri modele fayda sağlamaktadır.

Diğer bir muhtemel sebep ise Müslüman çoğunluğun yaşamadığı bir ülkede ikamet eden Müslüman Azınlıkların, Hristiyanlara göre kendilerini çok daha fazla dindar kabul etmelerinin sebebi, yukarıda bahsedildiği üzere, dini pratikleri az olan kişileri gözlemleyerek, kendi dindarlık seviyelerini kıyaslamak için fırsat bulmalarıdır. Dindar olmak için İslam'ın gerektirdiği temel beklentiler ile diğer dinlerin

beklentilerinin aynı olmaması sebebiyle Müslüman Azınlıkların dini sayılabilecek her davranışı, onları, diğer dinlere kıyasla daha dindar yaptığı şeklinde düşünmelerine yol açıyor olabilir.

Yaşam memnuniyeti, şükür ve dinî başa çıkma becerisi ile yaşanılan hayatın kalitesini yükseltmek için doğal motivasyon oluşturmaktadır. Çünkü genelde yaşanılanları hayra ya da şerre yorma, problemleri çözerken Allah'tan destek alma, din kardeşlerinin varlığı ve destekleriyle güçlenme tarzındaki din temelli başa çıkma süreci, özelde ise bu dini başa çıkma sürecinin de bir parçası olan sahip olduklarıyla yetinme ve haline rıza gösterip şikayet etmeme tarzındaki şükretme eğilimi, bireyin hayat memnuniyetini olumlu etkileyebilmekte, bu da bireyin yaşam kalitesine olumlu olarak yansımaktadır.

Aşağıdaki tabloda ise modellerde kullanılan sosyo-ekonomik ve demografik göstergeleri değerlendirmek amacıyla kullanılan sorular yer almaktadır (Tablo 7). Kişiler arası güven değişkeni ASP'den alınan 3 farklı değişkenin medyan değeri alınarak oluşturulmuştur. Birleştirilen değişkenlerin soruları: "Çoğu insana güvenilebileceğinizi mi yoksa insan ilişkilerinde hiçbir zaman yeterince dikkatli olamayacağınızı mı söylersiniz?", "Çoğu insan sizden yararlanmaya mı çalışır yoksa güvenilir midir?" ve " Çoğu zaman insanlar yardımcı olmaya mı çalışır yoksa çoğunlukla kendi çıkarlarına mı bakarlar?" şeklindedir. Medyan değerleri alınarak Kişiler arası Güven değişkeni oluşturulmuştur. Aynı süreç "Devlete Güven"de de kullanılmıştır. Kullanılan değişkenlere ait sorular şu şekildedir: "Devletin güçlü olması ve güvenliği sağlaması önemlidir.", "Ülkedeki hükümet tüm vatandaşların çıkarlarını dikkate alır." ve "Ülke siyasetinde kararlar şeffaftır.". Burada kullanılan değişkenler 5'li ölçek formundadır.

Tablo 7. Değişkenlere Ait Anket Soruları ve Kodlamaları

Değişken İsimleri	**Değişken Soruları**	**Cevap Kodları**	**Ölçek Türü**
Yaş	Kaç yılında doğdunuz?	Oranlı ölçek olarak vermiştir.	Oranlı Ölçek

Gelir Düzeyi	Hanenizin tüm kaynaklardan vergi ve zorunlu kesintiler yapıldıktan sonraki toplam gelirinizi hangi ondabirlik (*decile*) grupta olduğunu düşünüyorsunuz?	1) 1. Ondabirlik 10) 10. Ondabirlik	Eşit Aralıklı Ölçek
Kişiler Arası Güven	İnsanlara genellikle güvenilebileceğinizi mi yoksa onlara karşı hiçbir zaman yeterince tetikte olamayacağınızı mı söylersiniz?	0 - Asla yeterince dikkatli olamazsın, … 10 - Çoğu insan güvenilirdir.	Eşit Aralıklı Ölçek
	İnsanlar genellikle sizden yararlanmaya mı çalışır yoksa güvenilirler midir?	0 - Asla yeterince dikkatli olamazsın, … 10 - Çoğu insan güvenilirdir.	Eşit Aralıklı Ölçek
	Çoğu zaman insanlar yardımcı olmaya mı çalışır yoksa kendi çıkarlarına mı bakarlar?	0 - Asla yeterince dikkatli olamazsın, … 10 - Çoğu insan güvenilirdir.	Eşit Aralıklı Ölçek
Eğitim Seviyesi	Başarıyla tamamladığınız en yüksek eğitim düzeyi nedir?	İlkokul-Ortaokul, Lise, Üniversite +.	Eşit Aralıklı Ölçek
Sağlık Durumu	Genel olarak sağlığınızı nasıl değerlendirirsiniz?	1 - Çok iyi, .. 5 - Çok Kötü.	Eşit Aralıklı Ölçek (reverse)
Dindarlık Seviyesi	Kendinizi belli bir dine ait hissedip hissetmemenize bakmaksızın, kendinizi ne kadar dindar görüyorsunuz?	1- Hiç dindar değilim, … 10- Çok dindarım.	Eşit Aralıklı Ölçek
	Devletin güçlü olması ve güvenliği sağlaması önemlidir.	1 Kesinlikle katılıyorum, … 5 Kesinlikle katılmıyorum.)	Eşit Aralıklı Ölçek

Devlete Güven	Ülkedeki hükümet tüm vatandaşların çıkarlarını dikkate alır.	1 Kesinlikle değil, … 5 Kesinlikle böyle.)	Eşit Aralıklı Ölçek
	Ülke siyasetinde kararlar şeffaftır.	1 Kesinlikle değil, … 5 Kesinlikle böyle.)	Eşit Aralıklı Ölçek
Yaşam Memnuniyeti	Bugünlerde genel olarak hayatınızdan ne kadar memnunsunuz?	0 Son derece memnuniyetsiz, … 10 Son derece memnun	Eşit Aralıklı Ölçek

3.2. ÇALIŞMADA KULLANILAN MODELLER

Bu araştırma demografik özellikler bakımından Müslüman Azınlık ve Hristiyan katılımcıların incelendiği sosyo-ekonomik dinamiklerin değerlendirildiği Model 1 ile başlanması planlanmıştır ancak yaşam memnuniyeti konusundaki açıklayıcılığı arttırmak adına bir de güven değişkenin dahil edildiği Model 2 oluşturulmuştur. Oluşturulan modeller yol analizi yöntemi ile incelenmiştir. Analiz boyunca SPSS (versiyon 21) ve AMOS programları kullanılmıştır.

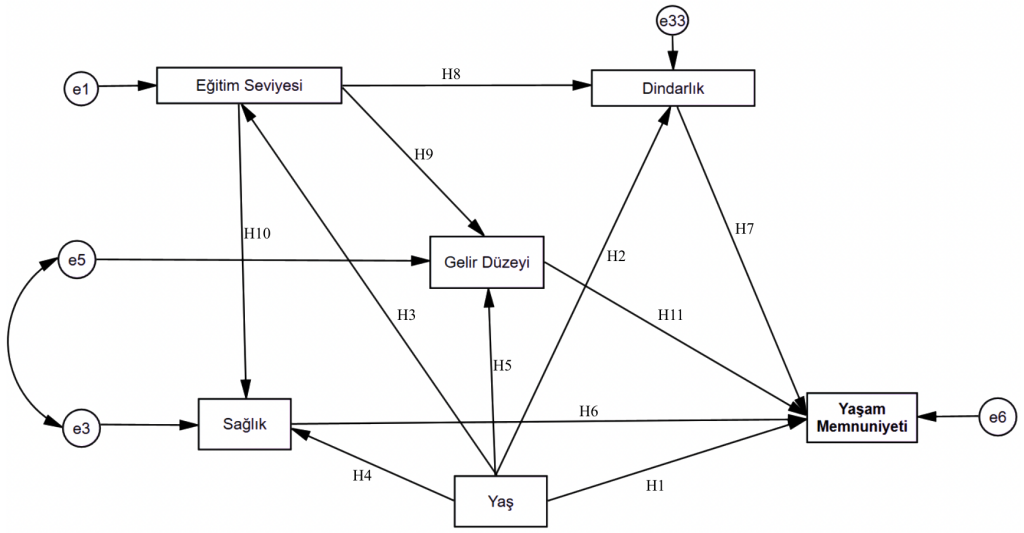
3.2.1. MODEL 1

Bu modelde Avrupa'da yaşayıp ankete katılan Müslüman Azınlık ve Hristiyanlar sosyo-ekonomik statü açısından incelenmiştir. Modelde kullanılan değişkenler subjektif sağlık, yaş, gelir durumu, eğitim seviyesi ve dindarlık olarak seçilmiştir. Bu modelin nihai amacı Avrupa'da yaşayan Hristiyanların ve Müslüman Azınlıkların yaşam memnuniyetini etkileyen dinamiklerin, iki grup arasında farklı olup olmadığını görmek ve gözlemlendiği takdirde bu farklılıkların sebebini tartışmaktır.

Oluşturulan model, Şekil 6'da gösterildiği gibi kurgulanmıştır. Model oluşturulurken yapısal eşitlik modeli kullanılarak, Orta ve Güneydoğu Avrupa'da

yaşayan Roman gruplarının gelir durumu, eğitim seviyesi (Fleischmann & Phalet, 2016; Verme, 2011) ve subjektif sağlık durumunun, yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisini inceleyen araştırmadan ve Avrupa'da yaşayan Müslüman Azınlık gruplarını inceleyen Verme (2014)'nin çalışmasından ve Kamberi ve diğerlerinin (2014), İtalya'da yaşayan Roman gruplar üzerine yaptığı araştırmada kullanılan değişkenler bu çalışmaya uyarlanarak Modeli 1'in temeli oluşturmuştur. Ayrıca yaş ve eğitim seviyesinin yaşam memnuniyetine olan etkisini incelen çalışmalar da modelin kesin çizgilerini oluşturmada tamamlayıcı olmuştur (Wetzel v.d., 2016).

Şekil 6: Model 1 Yol Diyagramı

Oluşturulan modeldeki hipotezler Şekil 6'da görselleştirilmiştir, detaylı gösterimi ise Tablo 8'e konulmuştur.

Tablo 8: Model 1 Hipotezleri

Hipotezler
H1.1: Yaşın, yaşam memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.
H1.2: Yaşın, dindarlık seviyesi üzerinde pozitif yönde bir etkisi vardır.
H1.3: Yaşın, eğitim seviyesi üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H1.4: Yaşın, sağlık durumu üzerinde negatif yönde bir etkisi vardır.

H1.5: Yaşın, gelir durumu üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H1.6: Sağlık durumunun, yaşam memnuniyeti üzerinde pozitif yönde bir etkisi vardır.

H1.7: Dindarlık seviyesinin, yaşam memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H1.8: Eğitim seviyesinin, dindarlık seviyesi üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H1.9: Eğitim seviyesinin, gelir düzeyi üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H1.10: Eğitim seviyesinin, sağlık durumu üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H1.11: Gelir düzeyinin, yaşam memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

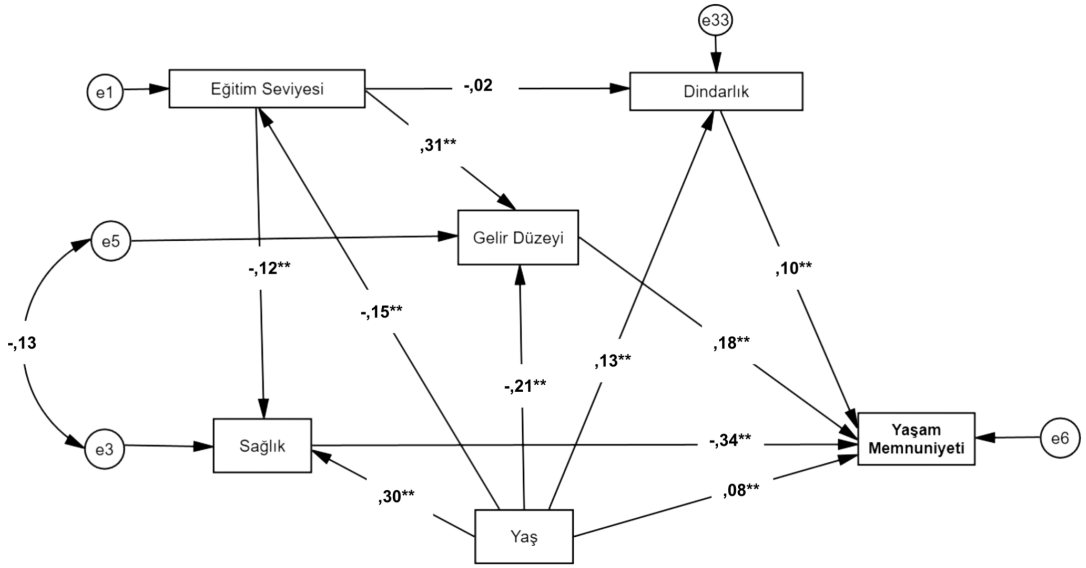
Yukarıdaki hipotezlere dayalı olarak oluşturulan bu model, kısıtsız (**unconstrained**) hali ile uyum endeks sonuçlarında iyi bir uyum göstermektedir (Tablo 9). $\chi 2$ /df oranı 3'ten küçük olduğu için bu değerden de iyi bir model olduğu söylenebilmektedir. Bunlara ek olarak, CFI istatistikleri 0.90'dan büyüktür, ki bu da iyi bir model uyumu için eşik (**threshold**) değerdir, dolayısıyla model uyumunun iyi olduğu söylenebilmektedir. SRMR istatistiği 0.05'ten küçük olması iyi bir model uyumu olduğunu gösterir. Son olarak, RMSEA istatistiği de 0.07'den küçük bir değer olmasıyla, model için iyi bir uyumu desteklemektedir (Tablo 9).

Tablo 9. Model 1 için Uyum İstatistik Değerleri

	χ2	df	χ 2 /df	GFI	CFI	SRMR	RMSEA
Model 1	5.149	6	.,903	-	0.98	,0031	.,05

Model 1; gelir seviyesi, yaş, dindarlık ve sağlık durumunun doğrudan ve eğitim seviyesinin dolaylı olarak yaşam memnuniyetini etkilediğini önermektedir. Model kullanılan verilere göre iyi bir uyum göstermiştir.

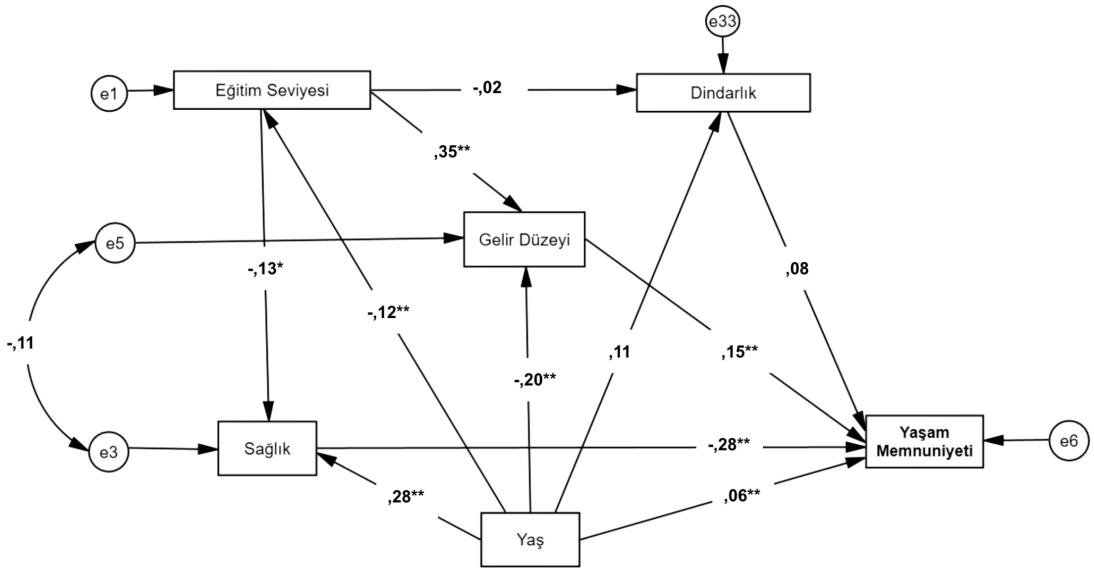
Şekil 7. Model 1 Hristiyan Grubun β-değerleri

**: 0,01'de anlamlı anlamına gelmektedir.

Modelin β-değerlerine bakarak şu sonuçlar elde edilmiştir. Hristiyan grup için sırasıyla en yüksek değerlerin, sağlığın yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisi, eğitim seviyesinin gelir düzeyini pozitif yöndeki etkisi ve yaşın sağlık durumunu pozitif yönde olan etkisi olduğu görülmektedir. Model, daha kapsamlı analiz için ilk aşamayı başarı ile tamamlamıştır (Şekil 7). Hristiyanlar için oluşturulan modelde eğitim seviyesi ve dindarlık ilişkisi hariç hepsinin korelasyon ilişkileri anlamlıdır.

Şekil 8. Model 1 Müslüman Azınlık Grubun β-değerleri

**: 0,01'de anlamlı, *: 0,05'te anlamlı anlamına gelmektedir.

Müslüman Azınlıklar için de aynı değişkenlerin β-değeri sonuçları geçerlidir, tek fark eğitim ve gelir düzeyinin en yüksek değere sahip ilişki olmasıdır (Şekil 8). Eğitim seviyesi ve dindarlık, dindarlık ve yaşam memnuniyeti, yaş ve dindarlık ilişkileri anlamsızdır.

Tablo 10'da modelin değerler tablosuna yer verilmiştir. Hipotez isimleri, Beta katsayıları, z değerleri ve alternatif hipotezlerin anti tezleri olan H0 hipotezlerinin reddedilip reddedilemediğini gösteren bir sütun eklenerek oluşturulmuştur. H0 reddedildiğinde, asıl hipotez desteklendi anlamına gelmekte, H0 reddedilemediğinde hipotezin desteklenmediği anlamına gelmektedir.

Tablo 10. Model 1 için **β** Katsayısı ve z-Değeri Tablosu

Hipotez	**İlişkiler**	**β Katsayısı (Hristiyan)**	**β Katsayısı (Müslüman Azınlık)**	**z değeri**	**Sonuç (H0)**
H1.1	Yaş → Yaşam Memnuniyeti	-0,091**	-0,118**	**-4,228**	**Reddedildi**
H1.2	Yaş → Dindarlık	0,138**	-0,065	**-4,353**	**Reddedildi**
H1.3	Yaş → Eğitim Seviyesi	-0,144**	-0,169**	-1,131	Reddedilemedi

H1.4	Yaş → Sağlık Durumu	0,294**	0,418**	**4,032**	**Reddedildi**
H1.5	Yaş → Gelir Durumu	-0,212**	-0,205**	183	Reddedilemedi
H1.6	Sağlık Durumu → Yaşam Memnuniyeti	-0,341**	-0,211**	1,899	Reddedilemedi
H1.7	Dindarlık → Yaşam Memnuniyeti	0,096**	0,073	-174	Reddedilemedi
H1.8	Eğitim Seviyesi → Dindarlık	-0,18	-0,028	-191	Reddedilemedi
H1.9	Eğitim Seviyesi → Gelir Durumu	0,326**	0,228**	**-3,794**	**Reddedildi**
H1.10	Eğitim Seviyesi → Sağlık Durumu	-0,124**	-0,077*	1,299	Reddedilemedi
H1.11	Gelir Durumu → Yaşam Memnuniyeti	0,180**	0,175**	927	Reddedilemedi

**: $p \leq 0.01$, *: $p \leq 0.05$

İki grup katsayı farklarının istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı Z skorlarından hareketle değerlendirilir. -1,96 ve 1,96 karar kriterinin dışında kalıyorsa bu sıfır hipotezinin reddedilebildiği ve asıl hipotezin desteklendiğini yani gruplar arasındaki farkın ortaya konulduğu anlamına gelmektedir.

Model 1 için, eğitim seviyesinin, gelir durumunu etkilediği hipotezi kabul edilmiştir. Bu, Müslüman Azınlık veya Hristiyan olmanın, eğitim düzeyi ve gelir seviyesi arasındaki ilişki üzerinde bir farklılık yarattığını göstermektedir. Aynı şekilde Müslüman Azınlık ve Hristiyan gruplardan birine dahil olan kişiler, yaş aldıkça sağlık durumları arasında bir farklılaşma olduğu görülmektedir. Yaşın, hem dindarlık hem de yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisi ise iki grup için yine farklılaşmaktadır. Müslüman Azınlıklıklarda yaşla beraber dindarlık düzeyinde anlamlı bir artış görülmemektedir. Ancak Hristiyan gruplarda bu farklıdır. Hristiyan ve Müslüman Azınlık gruplar arasında yaşam memnuniyeti değerlendirilirken anlamlı bir fark görülmektedir. Doğrudan ve dolaylı etkiler incelenerek daha kapsamlı bir analiz sunulacaktır.

3.2.1.1. MODEL 1 HİPOTEZLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

H1.1: Yaşın, yaşam memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Literatüre göre yaş ve yaşam memnuniyeti arasındaki ilişki pozitif ve negatif olabilmektedir. Bu araştırmada seçilen veriler incelendiğinde yaş ve yaşam memnuniyeti arasında negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Hristiyan ve azınlık Müslüman gruplar arasında fark vardır denilebilir çünkü z-değeri [-1,96 ve 1,96] karar kriterinin dışındadır. Modele göre yaş, yaşam memnuniyetini negatif olarak etkilemektedir. Çalışmada, yaşam memnuniyetine, yaşın etkisi olduğuna dair oluşturulan hipotez (H1.1) kabul edilmiştir yani H0 hipotezinin hem Hristiyan hem de azınlık Müslüman gruplar adına reddedilmesi için yeterli kanıt vardır.

H1.2: Yaşın, dindarlık seviyesi üzerinde pozitif yönde bir etkisi vardır.

Modelde önerilen hipotezlerden biri yaş ve dindarlık seviyesi arasındaki ilişkinin pozitif olduğudur. Seçilen veriler incelendiğinde, Müslüman Azınlık gruplarda, yaş ve dindarlık seviyesinin negatif ve anlamsız bir ilişkide olduğu ancak Hristiyan gruplarda pozitif ve anlamlı bir ilişki yarattığı görülmüştür. Gruplar arası farka bakıldığında Hristiyan ve Müslüman Azınlık gruplar arasında anlamlı bir fark gözlemlenmiştir. Hipotezin (H1.2), hem Hristiyanlar hem de Müslüman Azınlıklar adına kabul edilebilmesi için yeterli kanıt vardır, dolayısıyla H0 reddedilmiştir.

H1.3: Yaşın, eğitim seviyesi üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Hem Hristiyanlarda hem de azınlık Müslüman gruplar arasında yaş ve eğitim seviyesi arasında negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür ancak gruplar arasında anlamlı bir fark gözlemlenmemiştir. Oluşturulan hipotezin (H1.3) reddedilmiştir, H0 reddedilemez.

H1.4: Yaşın, sağlık durumu üzerinde negatif yönde bir etkisi vardır.

Sonuçlara göre, Müslüman Azınlık ve Hristiyan gruplar için, yaş ve sağlık durumu arasında negatif ve anlamsız bir ilişki olduğu görülmüştür. Gruplar arası farka göre ise anlamlı bir fark gözlemlenmiştir. Çalışmada, sağlık durumuna yaşın etkisi olduğuna dair oluşturulan hipotezin (H1.4) sağlanması yani H0'ın reddedilmesi için yeterli kanıt vardır.

H1.5: Yaşın, gelir durumu üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Yaş ve gelir durumu arasında negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Ancak bu iki grup arasında anlamlı bir fark gözlemlenememiştir. Hipotezin (H1.5), kabul edilebilmesi için yeterli kanıt bulunamamıştır dolayısıyla H0 reddedilememiştir.

H1.6: Sağlık durumunun, yaşam memnuniyeti üzerinde pozitif yönde bir etkisi vardır.

Hem Hristiyanlar hem de Müslüman Azınlık grupları arasında anlamlı bir fark gözlemlenememiştir. Oluşturulan hipotezin (H1.6) kabul edilebilmesi için yeterli kanıt bulunamamıştır dolayısıyla H0 hipotezi reddedilememiştir.

H1.7: Dindarlık seviyesinin, yaşam memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

İki grup için de yaşam memnuniyeti ve dindarlık seviyesi arasında pozitif bir ilişki vardır ancak Müslüman Azınlıkların anlamlılığı Hristiyanlara göre çok daha yüksektir. Gruplar arasında anlamlı bir fark görülmemektedir. Oluşturulan hipotezin (H1.7), sağlanabilmesi için yeterli kanıt bulunamamıştır dolayısıyla H0 reddedilememiştir. Bu hipotezin birebir aynısı (H2.1) Model 1'de de kurulmuş ve aynı sonuçlar elde edilmiştir.

H1.8: Eğitim seviyesinin, dindarlık seviyesi üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Hristiyan ve Müslüman Azınlık gruplar arasında anlamlı bir fark gözlemlenememiştir. H1.8 hipotezinin kabul edilebilmesi için yeterli kanıt bulunamamıştır, dolayısıyla H0 reddedilememiştir.

H1.9: Eğitim seviyesinin, gelir düzeyi üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

Eğitim seviyesinin gelir düzeyi üzerinde pozitif yönlü bir etkisi olup olmadığı incelendiğinde, gruplar arası farkın olduğu ve hem Müslüman Azınlık hem de Hristiyan grup için eğitim durumu ve gelir düzeyi arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Çalışmada, eğitim seviyesinin gelir düzeyine etkisi olduğuna dair oluşturulan hipotezin (H1.9) kabul edilmesi ya da H0'ın hem

Hristiyanlar hem de Müslüman Azınlıklar adına reddedilmesi için yeterli kanıt vardır.

H1.10: Eğitim seviyesinin, sağlık durumu üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Grupları arasında anlamlı bir fark olmadığı anlaşılmıştır. Oluşturulan hipotez (H1.10), hem Hristiyanlar için hem de Müslüman Azınlıklar adına kabul edilebilmesi için yeterli kanıt bulunamamıştır dolayısıyla H1.10 reddedilmiştir.

H1.11: Gelir düzeyinin, yaşam memnuniyeti üzerinde pozitif yönde bir etkisi vardır.

Gelir düzeyi, yaşam memnuniyetini pozitif yönde etkilemekte ve aralarında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Gruplar arası anlamlı bir fark gözlemlenememiştir. Çalışmada, yaşam memnuniyetine, gelir seviyesinin etkisi olduğuna dair oluşturulan hipotezin (H1.11), kabul edilebilmesi için yeterli kanıt bulunamamıştır dolayısıyla H0 reddedilememiştir.

Değişkenlere ait dolaylı ve doğrudan katsayılar yorumlanırken, her bir değişken, standart sapmalık artış oluşturur. Örneğin; örneklemdeki Müslüman Azınlık grubunun gelir düzeyindeki bir standart sapmalık artış, Müslüman Azınlık grubundakilerin yaşam memnuniyetini 0.17 standart sapma arttırmaktadır (Tablo 12).

Tablo 11. Model 1 Müslüman Azınlık Grup için Doğrudan ve Dolaylı Değerler Tablosu

İlişkiler Düzenlenmiş		Doğrudan Etki	Dolaylı Etki	Toplam Etki
Yaş	**→ Eğitim Seviyesi**	-0.144**	-	-0.144**
Yaş	**→ Dindarlık Seviyesi**	0.138**	0.003	0.141**
Yaş	**→ Sağlık Durumu**	0.294**	0.018**	0.312**
Yaş	**→ Gelir Düzeyi**	-0.212**	-0.047**	-0.259**
Yaş	**→ Yaşam Memnuniyeti**	0.091**	-0.139**	-0.048**
Eğitim Seviyesi	**→ Dindarlık Seviyesi**	-0.018	-	-0.018
Eğitim Seviyesi	**→ Sağlık Durumu**	-0.124**	-	-0.124**
Eğitim Seviyesi	**→ Gelir Düzeyi**	0.326**	-	0.326**

Eğitim Seviyesi	**→ Yaşam Memnuniyeti**	-	0.099**	0.099**
Dindarlık Seviyesi	**→ Yaşam Memnuniyeti**	0.096**	-	0.096**
Sağlık Durumu	**→ Yaşam Memnuniyeti**	-0.341**	-	-0.341**
Gelir Düzeyi	**→ Yaşam Memnuniyeti**	0.180**	-	0.180**

*2000 örnek (bootstrapping) ile çekildi.
**p<0.05.

Hristiyanlar için olan doğrudan ve dolaylı etkilerin yer aldığı Tablo 11'e bakıldığında yaşam memnuniyeti üzerinde en güçlü doğrudan etkinin, sağlık durumu olduğu görülmektedir. Hem Müslüman Azınlık hem de Hristiyan grup için anlamlı olduğu bulunmuştur, bu literatürdeki benzer çalışmalar ile de uyumludur. Tabloda eksi olarak görülmesinin sebebi ters kodlama ile ilgilidir, ne kadar sağlıklı hissedilirse o derece yaşamdan memnuniyet duyulmaktadır.

Öncesinde yapılan çalışmalarda eğitim düzeyinin artmasıyla, dindarlığın düşmesi üzerine bazı bulgular vardır. Ancak bu tez çalışmasında eğitim seviyesinin, dindarlık seviyesini hiçbir şekilde etkilemediği gözlemlenmiştir. Literatür, eğitim arttıkça dindarlık seviyesinde düşüş olduğunu söylemesine rağmen benzer bir sonuç gözlemlenmemiştir. Yaş ile dindarlık seviyesi arasında şu ana kadar yapılan çalışmalarda pozitif bir ilişki olduğu görülmüştür. Bu çalışmada ise sadece Hristiyanlarda anlamlı bir doğrudan ilişki vardır, dolaylı ilişki yoktur. Müslüman Azınlıklar için yaş, dindarlık seviyesine doğrudan ya da dolaylı etki etmemektedir.

Hristiyan grup için en düşük etki dindarlığın yaşam memnuniyeti arasındaki ilişki için gözlemlenmektedir. Literatürde dindarlığın yaşam memnuniyetini hem negatif hem de pozitif etkilediği yönünde bulgular vardır. Bu tez çalışmasında, Hristiyanlar için pozitif yönlü doğrudan bir etki bulunmuştur, Müslüman Azınlık grup için ise dindarlığın yaşam memnuniyetini etkilemediği gözlemlenmiştir.

Toparlamak ve iki grup arasında farklılaşan etkilere göz atılmak istendiğinde öne çıkan başlıca farklar: Yaşın, yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisi Hristiyanlarda pozitif iken, Müslüman Azınlıklarda negatiftir. Dindarlığın ise yaşam memnuniyetini sadece Hristiyan grup için pozitif yönde etkilediği ve Müslüman Azınlık için anlamlı bir etkisi olmadığı şeklinde yorumlanmıştır (Tablo 12).

Tablo 12. Model 1 Müslüman Azınlık Grup için Doğrudan ve Dolaylı Değerler Tablosu

İlişkiler (Düzenlenmiş)		Doğrudan Etki	Dolaylı Etki	Toplam Etki
Yaş	**→ Eğitim Seviyesi**	-0.169**	-	-0.169**
Yaş	**→ Dindarlık Seviyesi**	-0.065	0.005	-0.06
Yaş	**→ Sağlık Durumu**	0.418**	0.013**	0.431**
Yaş	**→ Gelir Düzeyi**	-0.205**	-0.039**	-0.244**
Yaş	**→ Yaşam Memnuniyeti**	-0.118**	-0.138**	-0.256**
Eğitim Seviyesi	**→ Dindarlık Seviyesi**	-0.028	-	-0.028
Eğitim Seviyesi	**→ Sağlık Durumu**	-0.077**	-	-0.077**
Eğitim Seviyesi	**→ Gelir Düzeyi**	0.228**	-	0.228**
Eğitim Seviyesi	**→ Yaşam Memnuniyeti**	-	0.054**	0.054**
Dindarlık Seviyesi	**→ Yaşam Memnuniyeti**	0.073	-	0.073
Sağlık Durumu	**→ Yaşam Memnuniyeti**	-0.211**	-	-0.211**
Gelir Düzeyi	**→ Yaşam Memnuniyeti**	0.175**	-	0.175**

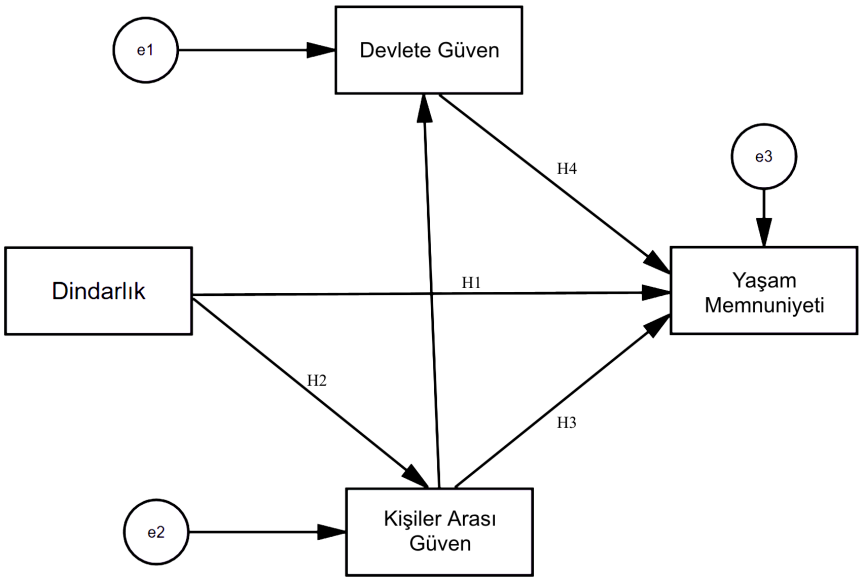
*2000 örnekle (bootstrapping) ile çekildi.
**$p<0.05$.

3.2.2. MODEL 2

Bu çalışmada, kurulan ilk modelin yanısıra ayrıca azınlıkların yaşam memnuniyetinin güven değişkeniyle açıklanabilirliği, yol analizi yöntemi ile incelenmiştir. Böylece Model 2 (Şekil 9) ile tartışmanın derinleşmesine katkı sağlanacağı düşünülmüştür. Model 2'nin temel alındığı modelde kullanılan değişkenler devlete karşı güven, devletin vatandaşların isteklerine karşı aldığı tutum ve kamu hizmetlerine karşı memnuniyettir (Liu v.d., 2020). Bahsedilen araştırmada tüm dışsal değişkenler, içsel değişkenleri pozitif yönde etkilemektedir. İnsanlara karşı olan güvensizlik ile yaşam memnuniyeti arasında negatif bir ilişki bulunmuştur (Baltatescu, 2009; Mueller, 2009). Bu çalışmada da insanlara karşı güvenin yaşam memnuniyetini pozitif yönde etkileyeceği öngörülmektedir, bu nedenle modele dahil edilmiştir.

Model 2 belli çalışmaları baz alarak oluşturulmuştur. Bunlardan biri göçmen ve göçmen olmayan kişilerin yaşam memnuniyetini SEM yöntemi kullanarak analiz etmiştir. Sonuçları, hem göçmen olmayanların, yani yerlilerin, hem de üçüncü dünya vatandaşı olan kişilerin güven ve yaşam memnuniyeti arasındaki doğrudan ilişkiyi doğrulamaktadır. Aynı zamanda, siyasete ve insanlara güvenin üçüncü dünya vatandaşı olan kişiler için aynı derecede önemli olduğunu, yerliler için ise insanlara güvenin siyasete güvenden daha önemli olduğunu vurgulamaktadır (Prada & Roman, 2021). Diğer çalışmada ise Batı ve Doğu Avrupa'da yaşam memnuniyetinin devlete ve kişiler arası ilişkilerden ne kadar etkilendiği incelenmiştir, Doğu Avrupa'nın politik kurumlara olan güveninin yaşam memnuniyetini etkilediği ve Batı Avrupa'dakilerin kişiler arası güvenin yaşam memnuniyet üzerinde bir etkisi olduğu görülmüştür.

Şekil 9. Model 2 Yol Diyagramı

Oluşturulan modeldeki hipotezler Tablo 13'te gösterilmiştir.

Tablo 13: Model 2 Hipotezleri

Hipotezler

H2.1: Dindarlık seviyesinin, yaşam memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H2.2: Dindarlık seviyesinin, kişiler arası güven üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H2.3: Kişiler arası güvenin, devlete karşı güven üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H2.4: Kişiler arası güvenin, yaşam memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H2.5: Devlete karşı güvenin, yaşam memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

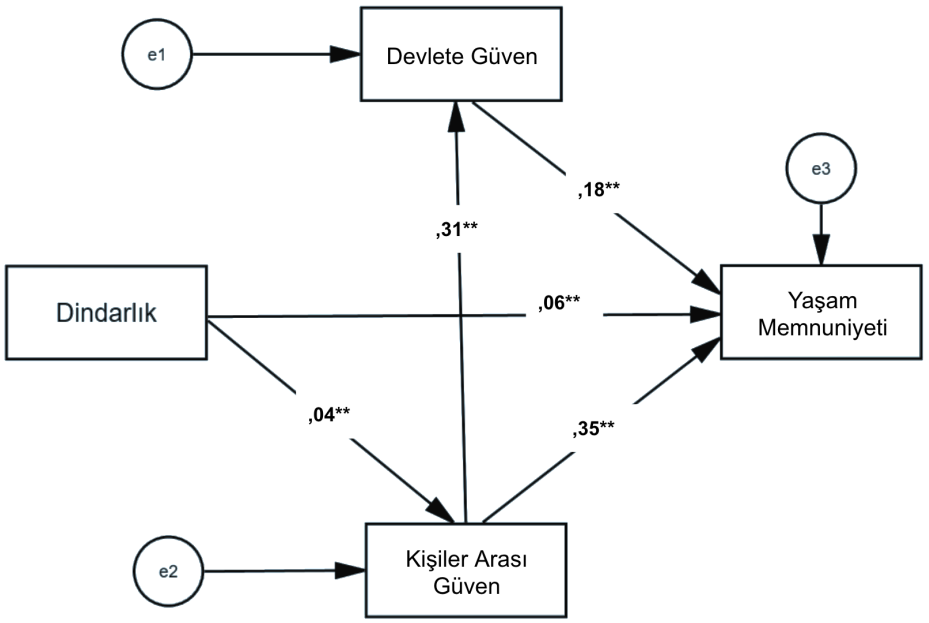
Kısıtsız modelin uyum istatistiklerinin verildiği Tablo 14'te yer alan sonuçlara göre, modelin iyi uyum istatistikleri olduğu görülmektedir.

Tablo 14. Model 2 için Uyum İstatistik Değerleri

	χ2	df	χ 2 /df	GFI	CFI	SRMR	RMSEA
Model 2	2,694	2	1,347	-	1,000	.,0056	.,007

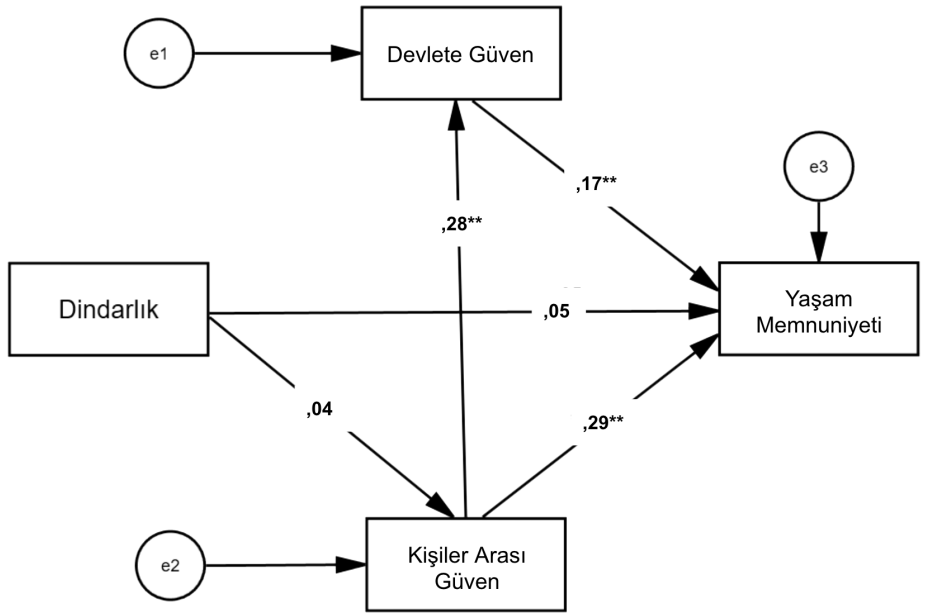
Model 2, Hristiyan grup için, devlete karşı güvenin yaşam memnuniyetini doğrudan, dindarlık ve kişiler arası güvenin ise hem doğrudan hem dolaylı olarak yaşam memnuniyetini etkilediğini önermektedir. Model 2'de, kullanılan örneklem iyi bir uyum göstermiştir, her bir ilişkinin β değeri anlamlı çıkmıştır. En güçlü ilişkilerin ise kişiler arası güven ve yaşam memnuniyeti arasındaki pozitif ilişki olduğu görülürken, diğer en güçlü ilişkinin kişiler arası güven ve devlete olan güven olduğu bulunmuştur (Şekil 10).

Şekil 10. Model 2 için Hristiyan Grubun β-değerleri

Müslüman Azınlık grup için katsayılar farklılaşmaktadır yani her ilişki anlamlı β-değerlerine sahip değildir. Bunlardan ilki, dindarlık ve kişiler arası güven ilişkisidir, buna ek olarak dindarlık ve yaşam memnuniyeti arasında da anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. İki grup için de kişiler arası güven ve yaşam memnuniyeti arasındaki ilişki en güçlü ilişki iken, diğeri de kişiler arası güven ve devlete karşı olan güvendir (Şekil 11).

Şekil 11. Model 2 Müslüman Grubun β-değerleri

Model 2 için, kişiler arası güvenin devlete karşı güveni etkilediği hipotezi kabul edilmiştir (Tablo 15). Özetle, Müslüman Azınlık veya Hristiyan olmak, kişiler arası güvenin, devlete karşı güven seviyesi üzerinde bir farklılık yaratmaktadır. Doğrudan ve dolaylı etkiler incelenerek daha kapsamlı bir analiz sunulacaktır.

Tablo 15. Model 2 **β** Katsayısı z-Değeri Tablosu

Hipotez	**İlişkiler**	**β Katsayısı (Hristiyan)**	**β Katsayısı (Müslüman Azınlık)**	**z değeri**	**Sonuç**
H1.1	Dindarlık → Yaşam Memnuniyeti	0,065**	0,055	-0,202	Reddedilemedi
H1.2	Dindarlık → Kişiler Arası Güven	0,040**	0,030	1,608	Reddedilemedi
H1.3	Kişiler Arası Güven → Devlete Güven	0,306**	0,279**	**-1,986**	**Reddedildi**
H1.4	Kişiler Arası Güven → Yaşam Memnuniyeti	0,355**	0,220**	0,019	Reddedilemedi
H1.5	Devlete Güven → Yaşam	0,172**	0,231**	0,095	Reddedile

	Memnuniyeti	medi

**p ≤ 0.01, *: p ≤ 0.05

3.2.2.1. MODEL 2 HİPOTEZLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

H2.1: Dindarlık seviyesinin, yaşam memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Hem Hristiyanlarda hem de Müslüman Azınlık gruplar için yaşam memnuniyeti ve dindarlık seviyesi arasında pozitif bir ilişki vardır. Gruplar arası fark için z-değerine bakıldığında [-1.96, 1.96] karar kriterinin dışına çıkamadığı gözlemlenmiştir bu nedenle Hristiyan ve Müslüman Azınlık gruplar arasında anlamlı bir fark yoktur. Yaşam memnuniyetine dindarlık seviyesinin etkisi olduğuna dair oluşturulan hipotezin (H2.1) kabul edilebilmesi için yeterli kanıt bulunamamıştır dolayısıyla H0 reddedilememiştir. Bu hipotezin birebir aynısı (H1.7) Model 1'de de kurulmuş ve aynı sonuçlar elde edilmiştir.

H2.2: Dindarlık seviyesinin, kişiler arası güven üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Oluşturulan hipotezin (H2.2), hem Hristiyanlar hem de Müslüman Azınlıklar adına farklılaştığını gösterecek yeterli kanıt bulunamamıştır dolayısıyla H0 reddedilememiştir.

H2.3: Kişiler arası güvenin, devlete karşı güven üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Analiz sonuçlarına göre hem Hristiyan hem de Müslüman Azınlık gruplarda kişiler arası güven ve devlete karşı olan güven arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Gruplar arası fark için z-değerine bakılarak, elde edilen değerin çok küçük bir farkla (-1.986), [-1.96, 1.96] karar kriterinin dışında kalmasıyla, gruplar arası anlamlı bir fark gözlemlendiği söylenmektedir. Çalışmada, devlete güvenin, kişiler arası güvenden etkilendiğine dair oluşturulan hipotezin (H2.3) sağlanması yani H0'ın reddedilmesi için yeterli kanıt vardır.

H2.4: Kişiler arası güvenin, yaşam memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Gruplar arası farka bakıldığında anlamlı bir fark gözlemlenememiştir. Kişiler arası güvenin, yaşam memnuniyetine etkisi olduğuna dair oluşturulan hipotezin (H2.4), kabul edilebilmesi için yeterli kanıt bulunamamıştır dolayısıyla H0 reddedilememiştir.

H2.5: Devlete karşı güvenin, yaşam memnuniyeti üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

Yaşam memnuniyetine, devlete karşı olan güvenin pozitif yönde etkisi olduğuna dair oluşturulan hipotez (H2.5), hem Hristiyanlar hem de Müslüman Azınlıklar adına kabul edilebilmesi için yeterli kanıt bulunamamıştır dolayısıyla H0 reddedilememiştir.

Tablo 16. Model 2 Hristiyan Grup için Doğrudan ve Dolaylı Değerler Tablosu

İlişkiler (Düzenlenmiş)		**Doğrudan Etki**	**Dolaylı Etki**	**Toplam Etki**
Dindarlık Seviyesi	**→ Yaşam Memnuniyeti**	0.065**	0.016**	0.081**
Dindarlık Seviyesi	**→ Kişiler Arası Güven**	0.040**	-	0.040**
Dindarlık Seviyesi	**→ Devlete Karşı Güven**	-	0.012**	0.012**
Kişiler Arası Güven	**→ Yaşam Memnuniyeti**	0.355**	0.053**	0.408**
Kişiler Arası Güven	**→ Devlete Karşı Güven**	0.306**	-	0.306**
Devlete Karşı Güven	**→ Yaşam Memnuniyeti**	0.172**	-	0.172**

*2000 örnek (bootstrapping) ile çekildi.
**p<0.05.

Hristiyan grupta, kişiler arası güvenin, yaşam memnuniyeti üzerindeki doğrudan ve en yüksek etki olduğu görülürken, Müslüman Azınlıklar için de doğrudan ve en güçsüz olduğu görülmektedir. Kişiler arası güvenin, devlete karşı olan güven üzerindeki etkisi iki gruba göre farklılık göstermektedir: Müslüman Azınlıklar için en güçlü etki olurken, Hristiyan grup için ikinci sırada gelmektedir. Model 2'de, gruplar arası farkların hepsi dindarlığın etkisi ile ilgilidir. Son olarak dindarlığın, devlete güven üzerindeki etkisi Müslüman Azınlıklarda gözlemlenmezken Hristiyan grupta dolaylı pozitif bir etkisi olduğu görülmektedir.

Tablo 17. Model 2 Müslüman Azınlık Grup için Doğrudan ve Dolaylı Değerler Tablosu

İlişkiler Düzenlenmiş		Doğrudan Etki	Dolaylı Etki	Toplam Etki
Dindarlık Seviyesi	**→ Yaşam Memnuniyeti**	0.055	0.009	0.064
Dindarlık Seviyesi	**→ Kişiler Arası Güven**	0.030	-	0.030
Dindarlık Seviyesi	**→ Devlete Karşı Güven**	-	0.008	0.008
Kişiler Arası Güven	**→ Yaşam Memnuniyeti**	0.220**	0.064**	0.284**
Kişiler Arası Güven	**→ Devlete Karşı Güven**	0.279**	-	0.279**
Devlete Karşı Güven	**→ Yaşam Memnuniyeti**	0.231**	-	0.231**

*2000 örnekle (bootstrapping) ile çekildi.
**$p<0.05$.

SONUÇ

Bireyler, benzer değerlere sahip insanlarla etkileşime girdiklerinde bir problem yaşamazken, kendi değerlerine sahip olmayan gruplarla etkileşime girdiklerinde zorluklarla karşılaşabilmektedirler. Bu zorluklardan biri olan ayrımcılık, farklı şekillerde ve sebeplerde olabilir ve sonucunda yaşam memnuniyetine olumlu ya da olumsuz etkisi olduğu bilinmektedir. Aynı şekilde, bir dine inanıyor olmanın ve bu inancın derecesinin, yaşam memnuniyetini farklı şekillerde etkilediği literatürdeki çalışmalar tarafından tasdik edilmiştir.

Azınlık gruplar genellikle şu kategoriler içerisinde tanımlanır: Etnik köken, ırk, din, cinsel yönelim ya da engelli olma durumu (Ritzer, 2015). Bu çalışmada, yaşam memnuniyetinin azınlık olma halinden ne derece etkilendiği araştırılmak istenmiştir ve örneklem grup, dini azınlık gruba dahil olan kişileri seçmeye odaklanarak oluşturulmuştur. Avrupa'da yaşayan Müslümanların çoğunlukla etnik köken ve ırk olarak da Avrupa'da yaşayan diğer kişilerden farklı olması, seçilen grubun aynı anda birden fazla Azınlık grup kategorisine dahil olduğu anlamına gelir. Bunun haricinde modelleri oluştururken seçilen değişkenlerin (gelir, yaş, sağlık gibi) birbirini etkileyen değişkenler olması ve bu nedenle bir arada incelenmeleri gerekmektedir çünkü bir tanesinde yaşanan ayrımcılığın ancak holistik bir bakış açısıyla çözümlenebileceğini söyleyen Kesişimsellik (**Intersectionality**) Teorisi çerçevesinde değerlendirilmiştir (Collins & Bilge, 2020).

Avrupa'da yaşayan ve Avrupalı olmayan kişiler, buna ek olarak, Avrupa'da yaşayan ve Avrupalıların çoğunluğunun inandığı dine, yani Hristiyanlığa, inanmayan kişiler ve son olarak Müslüman nüfusunun yüzdelik olarak %5 ile %10 arasında seyrettiği ülkelerdeki kişiler örneklem grubuna dahil edilmiştir.

Yaşam memnuniyeti genelde kozmopolit toplulukların yönetildiği, bürokrasiler tarafından kıymet verilen bir göstergedir. Ülkenin refah seviyesi ve vatandaşlarının yaşam memnuniyeti karşılaştırmalı olarak ilçeler, şehirler, ülkeler olarak incelenir. Genellikle akademik çalışmalarda da ülke içi değerlendirmeler yapılır. Bunlar

çoğunlukla, demografik değişkenlere, işgücüne, akademik başarıya, yaşa ya da işsizliğe odaklanmaktadır.

Azınlıkların yaşam memnuniyetini araştıran çalışmalar elbette mevcuttur. Ancak literatürde dindarlığın ele alındığı, Hristiyan ve Müslüman Azınlıkların karşılaştırıldığı çalışmalar oldukça sınırlıdır. Diğer araştırmalardan ayrıştıran bir diğer fark, seçilen örneklem grubunun hem birden fazla azınlık gruba dahil olmaları hem de örneklemin 10 farklı ülkeyi kapsamasıdır. Bunun dışında, azınlık olma halini birden fazla yol modeli ile açıklayan bir çalışma olmasıyla diğer araştırmalardan ayrışmaktadır. Model 1, azınlık grupların yaşam memnuniyetini, sosyo-demografik özelliklerden ne derece etkilendiğini incelemeyi hedeflerken Model 2, kişiler arası güven ve devlete güvenin etkilerini incelemektedir.

Doğrudan ve dolaylı etkiler de incelendiğinde ortaya çıkan analizlerin sonuçlarına bakıldığında Hristiyan ve Müslüman Azınlık grupları arasında birtakım farklılıklar gözlemlenmiştir. Yaşam memnuniyetini doğrudan etkileyen en güçlü faktörün sağlık durumu olduğu gözlemlenmiştir ancak Hristiyan gruplarda, Müslüman Azınlık gruplara göre çok daha güçlü bir etkisi olduğu görülmüştür. Ayrıca, Hristiyan grup için yaşın, yaşam memnuniyeti ile pozitif ilişkili olduğu ancak azınlık olan gruba yani Müslüman Azınlığa bakıldığında negatif yönde bir etkisi olduğu görülmektedir. Yaş arttıkça azınlık grupların maruz kaldığı muamele ile beraber olumsuz duyguların fazlalaşması ve bu kişilerin aile kurmasıyla da bireysel kaygılardan ailevi kaygılara bir geçiş süreci oluşmaktadır. Bu nedenle yaşamdan alınan memnuniyet daha iyiye gitmemektedir. Tam zıttı olarak, Hristiyan gruplarda ise yaş arttıkça yaşanılan topluluğa ve mekana olan bağ güçlenir ve sosyal destek alması kuvvetle muhtemel hale gelir. Bir diğer bulgu, literatürde dindarlığın yaşam memnuniyetini arttırdığı görülürken Müslüman Azınlık grupta, bu gözlemlenmemiştir. Avrupa'da yaşayan dindar bir Müslüman olmak iki farklı yönden azınlık olmak demektir; hem dini azınlık olarak hem de ırksal bir azınlık olma durumundan bahsedilmektedir. Bu sebeple Avrupa'da yaşayan Müslüman Azınlık gruplar için dindar olmanın yaşam memnuniyetine bir etkisi gözlemlenmemiştir. Literatürde hem pozitif hem de negatif yönlü ilişkilerden bahsedilmiştir. Gruplar arası ayrımcılık için kullanılan

Reddetme-Özdeşleşme Modeli (**Rejection-Identification Model**), grupsal ayrımcılığın, insanları damgalanmış grupla özdeşleşmeye yönlendirebileceğini ve daha sonra onların yaşamlarını sürdürmelerine yardımcı olabileceğini savunmaktadır (Wellman v.d., 2022). Bu modele göre (Branscombe v.d., 1999), kişinin damgalanmış kimliğini benimsemesi, ayrımcılığın mutluluk üzerindeki olumsuz sonuçlarını ortadan kaldırabilir olduğu savunulmaktadır (Wellman v.d., 2022). Buna örnek olarak, dini grup kimliğini yansıtan yüksek düzey dindarlığın, yaşam memnuniyetini, dini ayrımcılığın olumsuz etkilerinden koruyacağı verilebilir (Vang v.d., 2019). Ancak bu çalışmada bulunan sonuçlar bu modeli desteklememektedir.

Kişiler arası güvenin yaşam memnuniyetini pozitif yönde etkilediği hem Hristiyan hem de Müslüman Azınlıklarda gözlemlenmiştir ancak Hristiyan gruplarda bu etki istatistiksel olarak anlamlı olmakla beraber, çok daha fazladır. Buna rağmen, devlete olan güvenin yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisi Müslüman Azınlıklarda çok daha güçlüdür. Buradaki sebep ise insanların birincil ihtiyaçlarından olan güvenliğin, devlet tarafından karşılandığında özellikle çoğunluk grubun dışında kalan kişiler için subjektif iyi oluşa kayda değer seviyede katkı sağlamasıdır.

Hristiyan olan kişiler ne kadar dindarsa, diğer kişilere karşı olan güvenleri de o kadar fazladır. Ancak Müslüman Azınlık gruba bakıldığında bu ilişki görülmemektedir. Avrupa'da yaşayan Müslüman Azınlıkların topluma tamamen ait olmadıkları, 9 Eylül saldırısından beri Avrupa'da artan bir ayrımcılık ve sosyal dışlanma olduğu söylenmekte, buna ek olarak toplumsal yaşamda sosyal uyumu sağlamak adına bir tehdit olduğu savunulmaktadır (Tausch, 2007). Bu da kişilere olan güven noktasında daha tedbirli davranmaları gerektiğini hissettirmektedir. Yine aynı sebepten ötürü, dindarlığın dolaylı yoldan devlete güvene olan etkisi Hristiyan grupta gözlemlenirken Müslüman Azınlıklarda gözlemlenmemiştir. Gözlemde kullanılan ülkelerin çoğunluğu ulus olarak Hristiyanlığı benimseyen ülkelerden oluşmaktadır, dolayısıyla kişinin dindar olması devlet ile kendini özdeşleştirmesi anlamına gelmektedir. Bu ilişkinin Müslüman Azınlıklarda anlamlı olmamasının sebebi, devlet ile o türden bir bağ kuramıyor olmalarıdır. Ayrıca bu sonuç, devlet

politikaları bakımında korunduğunu hissetmeyen bir azınlık grup oldukları olarak da yorumlanabilir.

Politika yapıcılar, bu çalışmadan faydalanarak devlete güveni arttıracak adımlar atılması için çaba göstermelerinin, ülkedeki azınlık grupların yaşam memnuniyetini olumlu yönde arttıracağını görebilirler.

Bu çalışmanın belli başlı kısıtları bulunmaktadır. Azınlıkların kuşak etkisi ile de değerlendirilmesi gerekir çünkü yaşam memnuniyeti noktasında farklı deneyimlere sahip oldukları görülmüştür (Giovanis, 2021; Tay, 2020).

Buna ek olarak kullanılan dindarlık değişkeninde kişinin bireysel değerlendirmesi kullanılmıştır. Ancak dindarlığın belli bir tanımı veya önceden koyulmuş sınırları yoktur. Dolayısıyla aynı dini pratikleri yerine getiren kişilerin farklı değerlendirmeleri olabilir ya da Hristiyanlık ve Müslümanlıktaki dindarlık kriterlerinin farklı olması bir kısıttır. Kiliseye gitme sıklığı ve camiye gitme sıklığının karşılaştırılması da yapılamamaktadır çünkü farklı sürekliliğe sahip ibadet ve ritüellerdir.

KAYNAKÇA

ABU RAIYA, H., PARGAMENT, K. I., MAHONEY, A., & STEIN, C.: 2008 "A Psychological Measure of Islamic Religiousness: Development and Evidence for Reliability and Validity" **The International Journal for the Psychology of Religion**, 18/4, 291–315. https://doi.org/10.1080/10508610802229270

ANGELINI, V., CAVAPOZZI, D., CORAZZINI, L., & PACCAGNELLA, O.: 2012 "Age, Health and Life Satisfaction Among Older Europeans", S**ocial Indicators Research**, 105/2, 293–308. https://doi.org/10.1007/s11205-011-9882-x

BADESCU, G., & USLANER, E.: 2003 **Social Capital and the Transition to Democracy**. In Routledge.

BALTATESCU, S.: 2009 "Differential Effects of Interpersonal and Political Trust on Happiness and Life Satisfaction", **SSRN Electronic Journal.** https://doi.org/10.2139/ssrn.1952595

BARGER, S. D., DONOHO, C. J., & WAYMENT, H. A.: 2009 "The relative contributions of race/ethnicity, socioeconomic status, health, and social relationships to life satisfaction in the United States", **Quality of Life Research**, 18(2), 179–189. https://doi.org/10.1007/s11136-008-9426-2

BARGSTED, M., ORTIZ, C., CÁCERES, I., & SOMMA, N. M.: 2022 Social and Political Trust in a Low Trust Society. **Political Behavior**. https://doi.org/10.1007/s11109-021-09762-2

BARTRAM, D.: 2011 "Economic Migration and Happiness: Comparing Immigrants' and Natives' Happiness Gains From Income". **Social Indicators Research**, 103(1), 57–76. https://doi.org/10.1007/s11205-010-9696-2

BJØRNSKOV, C.: 2003 "The Happy Few: Cross–Country Evidence on Social Capital and Life Satisfaction", **Kyklos**, 56/1, 3–16. https://doi.org/10.1111/1467-6435.00207

BOCCACCIO, D. E., CENZER, I., & COVINSKY, K. E.: 2021 Life satisfaction among older adults with impairment in activities of daily living. **Age and Ageing**, 50(6), 2047–2054. https://doi.org/10.1093/ageing/afab172

BOLLEN, K. A.: 1989 **Structural Equations with Latent Variables: Bollen/Structural Equations with Latent Variables**, John Wiley & Sons, Inc. https://doi.org/10.1002/9781118619179

BRANSCOMBE, N. R., SCHMITT, M. T., & HARVEY, R. D.: 1999 "Perceiving pervasive discrimination among African Americans: Implications for group identification and well-being", **Journal of Personality and Social Psychology**, 135–149.

BRÄNSTRÖM, R.: 2017 "Hidden from happiness: Structural stigma, sexual orientation concealment, and life satisfaction among sexual minorities across 28 European countries", **European Journal of Public Health**, 27. https://doi.org/10.1093/eurpub/ckx187.045

BREHM, J., & RAHN, W.: 1997 "Individual-Level Evidence for the Causes and Consequences of Social Capital", **American Journal of Political Science**, 41(3), 999–1023. https://doi.org/10.2307/2111684

BROMAN, C. L.: 1997 "Race-Related Factors and Life Satisfaction Among African Americans", **Journal of Black Psychology**, 23/1, 36–49.

https://doi.org/10.1177/0095798497023
1004

BROWNE, M. W., & CUDECK, R.: 1992 "Alternative Ways of Assessing Model Fit", **Sociological Methods & Research,** 21/2, 230–258. https://doi.org/10.1177/0049124192021002005

BÜYÜKTAVŞAN, H. Z.: 2021 **Güney Afrika'daki Irkçı Apartheid Rejimi: 1948 – 1994,** yy.

CALVO, R., CARR, D. C., & MATZ-COSTA, C.: 2019 "Expanding the Happiness Paradox: Ethnoracial Disparities in Life Satisfaction Among Older Immigrants in the United States", **Journal of Aging and Health**, 31/2, 231–255. https://doi.org/10.1177/0898264317726608

CALVO, R., ZHENG, Y., KUMAR, S., OLGIATI, A., & BERKMAN, L.: 2012 "Well-Being and Social Capital on Planet Earth: Cross-National Evidence from 142 Countries", **PLOS ONE,** 7/8. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0042793

CASTELLANOS, J., GLORIA, A. M., BESSON, D., & HARVEY, L. O. C.: 2016 Mentoring matters: Racial ethnic minority undergraduates' cultural fit, mentorship, and college and life satisfaction, **Journal of College Reading and Learning,** 46(2), 81-98.

ÇOKLUK, Ö., ŞEKERCIOĞLU, G., & BÜYÜKÖZTÜRK, Ş.: 2016 **Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları,** Pegem Akademi.

COLLINS, P. H., & BILGE, S.: 2020 **Intersectionality,** John Wiley & Sons.

DIENER, E.: 1984 "Subjective well-being", **Psychological Bulletin**, 95/3, 542–575. https://doi.org/10.1037/0033-2909.95.3.542

DIENER, E., EMMONS, R. A., LARSEN, R. J., & GRIFFIN, S.: 1985 "The Satisfaction With Life Scale", **Journal of Personality Assessment**, 49/1, 71–75. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa4901_13

DUFFY, R. D., BOTT, E. M., ALLAN, B. A., TORREY, C. L., & DIK, B. J.: 2012 "Perceiving a calling, living a calling, and job satisfaction: Testing a moderated, multiple mediator model", **Journal of Counseling Psychology**, 59/1, 50–59. https://doi.org/10.1037/a0026129

DUMLUDAG, D., & GOKDEMIR, O.: 2022 "Income Aspiration, Income Comparison and Life Satisfaction: The case of Turkish Migrants in the Netherlands", **Journal of Happiness Studies**, 23/4, 1359–1378. https://doi.org/10.1007/s10902-021-00453-7

EDWARDS, J. N., & KLEMMACK, D. L.: 1973 "Correlates of Life Satisfaction: A Re-examination", **Journal of Gerontology**, 28/4, 497–502. https://doi.org/10.1093/geronj/28.4.497

ELLISON, C. G.: 1991 "Religious Involvement and Subjective Well-Being", **Journal of Health and Social Behavior**, 32/1, 80. https://doi.org/10.2307/2136801

ERDOGAN, B., BAUER, T. N., TRUXILLO, D. M., & MANSFIELD, L. R.: 2012 "Whistle While You Work: A Review of the Life Satisfaction Literature", **Journal of Management**, 38/4, 1038–1083. https://doi.org/10.1177/0149206311429379

FIORI, K., BROWN, E., CORTINA, K., & ANTONUCCI, T.: 2006 "Locus of control as a mediator of the relationship between religiosity and life satisfaction: Age, race, and gender differences", **Mental Health, Religion & Culture**, 9, 239–263. https://doi.org/10.1080/13694670600615482

FLEISCHMANN, F., & PHALET, K.: 2016 "Identity Conflict or Compatibility: A Comparison of Muslim Minorities in Five European Cities", **Political Psychology**, 37/4, 447–463. https://doi.org/10.1111/pops.12278

G. KOENIG, H., & LARSON, D. B.: 2001 "Religion and mental health: Evidence for an association", **International**

Review of Psychiatry, 13/2, 67–78. https://doi.org/10.1080/09540260124661

GEBAUER, J. E., SEDIKIDES, C., & NEBERICH, W.: 2012 "Religiosity, Social Self-Esteem, and Psychological Adjustment: On the Cross-Cultural Specificity of the Psychological Benefits of Religiosity", **Psychological Science,** 23/2, 158–160. https://doi.org/10.1177/0956797611427045

GEBAUER, J. E., SEDIKIDES, C., SCHÖNBRODT, F. D., BLEIDORN, W., RENTFROW, P. J., POTTER, J., & GOSLING, S. D.: 2017 "The religiosity as social value hypothesis: A multi-method replication and extension across 65 countries and three levels of spatial aggregation", **Journal of Personality and Social Psychology,** 113(3), e18–e39. https://doi.org/10.1037/pspp0000104

GIOSAN, C.: 2020 **Cognitive Evolutionary Therapy for Depression: Therapy Manual**, Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-38874-4

GIOVANIS, E.: 2021 "Participation in socio-cultural activities and subjective well-being of natives and migrants: Evidence from Germany and the UK", **International Review of Economics**, 68/4, 423–463. https://doi.org/10.1007/s12232-021-00377-x

GLANVILLE, J. L., & STORY, W. T.: 2018 "Social capital and self-rated health: Clarifying the role of trust", **Social Science Research**, 71, 98–108. https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2018.01.002

GÜNGÖR, D., FLEISCHMANN, F., & PHALET, K.: 2011 "Religious Identification, Beliefs, and Practices Among Turkish Belgian and Moroccan Belgian Muslims: Intergenerational Continuity and Acculturative Change", **Journal of Cross-Cultural Psychology**, 42, 1356–1374.

https://doi.org/10.1177/0022022111412342

HAMAMURA, T., LI, L. M. W., & CHAN, D.: 2017 "The Association Between Generalized Trust and Physical and Psychological Health Across Societies", **Social Indicators Research**, 134/1, 277–286. https://doi.org/10.1007/s11205-016-1428-9

HELLIWELL, J. F.: 2003 "How's life? Combining individual and national variables to explain subjective well-being", **Economic Modelling**, 20/2, 331–360. https://doi.org/10.1016/S0264-9993(02)00057-3

HELLIWELL, J. F., & PUTNAM, R. D.: 2004 "The social context of well-being", **Philosophical Transactions of the Royal Society,** 359/1449, 1435–1446. https://doi.org/10.1098/rstb.2004.1522

HELLIWELL, J. F., & WANG, S.: 2010 "Trust and Well-being", **International Journal of Wellbeing**, 1/1, 42-78.

HENRICH, J., & MCELREATH, R.: 2003 "The Evolution of Cultural Evolution", **Evolutionary Anthropology: Issues, News, and Reviews**, 12/3, 123–135. https://doi.org/10.1002/evan.10110

HERBST, C. M.: 2011 "Paradoxical decline? Another look at the relative reduction in female happiness", **Journal of Economic Psychology**, 32/5, 773–788. https://doi.org/10.1016/j.joep.2011.07.001

KIRMANOĞLU, H., & BAŞLEVENT, C.: 2014 Life satisfaction of ethnic minority members: An examination of interactions with immigration, discrimination, and citizenship. **Social Indicators Research**, 116, 173-184.

HÖLLINGER, F.: 2019 "Religiousness and existential insecurity: A cross-national comparative analysis on the macro- and micro-level", **International Sociology**, 34/1.

https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0268580918812284

HOWELL, A. J.: 2009 "Flourishing: Achievement-related correlates of students' well-being", **The Journal of Positive Psychology**, 4/1, 1–13. https://doi.org/10.1080/17439760802043459

HOYLE, R. H.: 2012 **Handbook of Structural Equation Modelin,** Guilford Press.

HU, L., & BENTLER, P. M.: 1998 "Fit indices in covariance structure modeling: Sensitivity to underparameterized model misspecification", **Psychological Methods**, 3/4, 424–453. https://doi.org/10.1037/1082-989X.3.4.424

IDLER, E. L., & GEORGE, L. K.: 1998 **Handbook of Religion and Mental Health,** Academic Press, 51–62. https://doi.org/10.1016/B978-012417645-4/50071-7

IDLER, E. L., & KASL, S. V.: 1997 "Religion among disabled and nondisabled persons I: Cross-sectional patterns in health practices, social activities, and well-being Ellen", **The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences**, 52/6, 294-305.

IMAMOGLU, E. O., KÜLLER, R., IMAMOGLU, V., & KÜLLER, M.: 1993 "The Social Psychological Worlds of Swedes and Turks in and Around Retirement", **Journal of Cross-Cultural Psychology**, 24/1, 26–41. https://doi.org/10.1177/0022022193241002

JEFFERS, F. C., & NICHOLS, C. R.: 1961 "The Relationship of Activities and Attitudes to Physical Well-being in Older People", **Journal of Gerontology**, 16/1, 67–70. https://doi.org/10.1093/geronj/16.1.67

JEON, J.: 2015 "The Strengths and Limitations of the Statistical Modeling of Complex Social Phenomenon: Focusing on SEM, Path Analysis, or Multiple Regression Models", **International Journal of Economics and Management Engineering**, 9/5, 1634–1642.

JÖRESKOG, K. G., & SÖRBOM, D.: 1996 **LISREL 8: User's Reference Guide**. Scientific Software International.

JOSHANLOO, M., & WEIJERS, D.: 2016 "Religiosity Moderates the Relationship between Income Inequality and Life Satisfaction across the Globe", **Social Indicators Research**, 128/2, 731–750. https://doi.org/10.1007/s11205-015-1054-y

KAMBERI, E., MARTINOVIC, B., & VERKUYTEN, M.: 2014 "Life Satisfaction and Happiness Among the Roma in Central and Southeastern Europe", **Social Indicators Research**, 124. https://doi.org/10.1007/s11205-014-0783-7

KILIC, D.: 2018 **Sağlık Sektöründe İtibar Yönetimine Yönelik Path Analizi** (Yüksek lisans tezi). Istanbul Üniversitesi, Istanbul.

KIM, H. H.-S.: 2018) "Particularized trust, generalized trust, and immigrant self-rated health: Cross-national analysis of World Values Survey", **Public Health**, 158, 93–101. https://doi.org/10.1016/j.puhe.2018.01.039

KIRMANOĞLU, H., & BAŞLEVENT, C.: 2014 "Life Satisfaction of Ethnic Minority Members: An Examination of Interactions with Immigration, Discrimination, and Citizenship", **Social Indicators Research**, 116/1, 173–184. https://doi.org/10.1007/s11205-013-0276-0

KLINE, R. B.: 2016 **Principles and Practice of Structural Equation Modeling.** Guilford Press.

KOKOÇ, M.: 2019 **Uzaktan Eğitim Öğrencilerinin Bağlılık Düzeylerinin Akıllı Telefon Bağımlılıkları, Öz-Düzenleme ve Öz-Yeterlik Becerileri ile İlişkisinin Modellenmesi**. (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

KORTT, M. A., DOLLERY, B., & GRANT, B.: 2015 "Religion and Life Satisfaction Down Under", **Journal of Happiness Studies**, 16/2, 277–293. https://doi.org/10.1007/s10902-014-9509-4

KRISTIANSEN, M., RAZUM, O., TEZCAN-GÜNTEKIN, H., & KRASNIK, A.: 2016 "Aging and health among migrants in a European perspective", **Public Health Reviews**, 37/1, 20. https://doi.org/10.1186/s40985-016-0036-1

KUMAR, S., & VORACEK, M.: 2022 "The relationships of family income and caste-status with religiousness: Mediation role of intolerance of uncertainty", **PLoS ONE**, 17/8. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0273174

KUO, W. H.: 1978 "Immigrant/Minority Status and Alienation", **Sociological Focus**, 11/4, 271–287. https://doi.org/10.1080/00380237.1978.10570324

LIPKA, M.: 2017 "Muslims and Islam: Key findings in the U.S. and around the world" (Çevrimiçi) http://pewrsr.ch/2s2KmpU, 17 Mart 2023.

LITTLE, W., VYAIN, S., & MCGIVERN, R.: 2014 **Introduction to Sociology,** 11, British Columbia.

LIU, H., GAO, H., & HUANG, Q.: 2020 "Better Government, Happier Residents? Quality of Government and Life Satisfaction in China". **Social Indicators Research**, 147/3, 971–990.

https://doi.org/10.1007/s11205-019-02172-2

LUBINSKI, D., TELLEGEN, A., & BUTCHER, J. N.: 1981 "The relationship between androgyny and subjective indicators of emotional well-being", **Journal of Personality and Social Psychology**, 40, 722–730. https://doi.org/10.1037/0022-3514.40.4.722

LYNCH, J. W., KAPLAN, G. A., & SHEMA, S. J.: 1997 "Cumulative impact of sustained economic hardship on physical, cognitive, psychological, and social functioning", **The New England Journal of Medicine**, 337/26, 1889–1895. https://doi.org/10.1056/NEJM199712253372606

MANSYUR, C., AMICK, B. C., HARRIST, R. B., & FRANZINI, L.: 2008 "Social capital, income inequality, and self-rated health in 45 countries", **Social Science & Medicine**, 66/1, 43–56. https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2007.08.015

MARAFFI, M., & VIGNATI, R.: 2019 "Individual Religiosity and Interpersonal Trust in a Catholic Country: The Case of Italy", **Polis**. https://doi.org/10.1424/94998

MARTÍNEZ, L. M., ESTRADA, D., & PRADA, S. I.: 2019 "Mental health, interpersonal trust and subjective well-being in a high violence context", **SSM - Population Health**, 8, 100423. https://doi.org/10.1016/j.ssmph.2019.100423

MCFADDEN, S. H.: 1995 "Religion and Well-Being in Aging Persons in an Aging Society", **Journal of Social Issues**, 51/2, 161–175. https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1995.tb01329.x

MOBERG, D. O.: 2001 "Aging and Spirituality: Spiritual Dimensions of Aging Theory, Research, Practice, and Policy", **Routledge**. https://doi.org/10.4324/9780203048115

MONTEIRO, L., & HAAN, M.: 2022 "The Life Satisfaction of Immigrants in Canada: Does Time Since Arrival Matter more than Income?", **Journal of International Migration and Integration**, 23/3, 1397–1420. https://doi.org/10.1007/s12134-021-00899-x

MROCZEK, D. K., & SPIRO, A.: 2005 "Change in Life Satisfaction During Adulthood: Findings From the Veterans Affairs Normative Aging Study", **Journal of Personality and Social Psychology**, 88/1, 189–202. https://doi.org/10.1037/0022-3514.88.1.189

MUELLER, G., P.: 2009 "Trust and Life Satisfaction in Eastern and Western Europe", **In Quality of Life and the Millennium Challenge**. 161–176.

MYUNG, I. J.: 2003 "Tutorial on maximum likelihood estimation", **Journal of Mathematical Psychology,** 47/1, 90–100. https://doi.org/10.1016/S0022-2496(02)00028-7

NEALE, M., & CARDON, L. R.: 2013 **Methodology for Genetic Studies of Twins and Families.** Springer Science & Business Media.

NETO, F.: 1995 "Predictors of satisfaction with life among second generation migrants", **Social Indicators Research**, 35/1, 93–116. https://doi.org/10.1007/BF01079240

NEWTON, K., STOLLE, D., & ZMERLI, S.: 2018 Social and political trust, **The Oxford handbook of social and political trust**, 37, 961-976. https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190274801.013.20

NOVARA, C., MOSCATO, G., GOMEZ-JACINTO, L., HOMBRADOS, I., VARVERI, L., ROCHIRA, A., & GARRO, M.: 2021 Life satisfaction and psychological distress of African immigrants in Italy and Spain: the protective role of social support and sense of community,

Journal of Immigrant & Refugee Studies, 1-18.

OKTAY, E., AKINCI, M. M., & KARAASLAN, A.: 2012 — Yol Analizi Yardimiyla Dersler Arasindaki Etkileşimin Araştirilmasi: Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümünde Okutulan Dersler Üzerine Bir Uygulama, **Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi**, 26(3-4), 67-83.

O'SULLIVAN, G.: 2011 — The Relationship Between Hope, Eustress, Self-Efficacy, and Life Satisfaction Among Undergraduates, **Social Indicators Research**, 101(1), 155–172. https://doi.org/10.1007/s11205-010-9662-z

PARGAMENT, K. I., & BRANT, C. R.: 1998 — Religion and coping. In H. G. Koenig (Ed.), **Handbook of Religion and Mental Health**, Academic Press, 111–128. https://doi.org/10.1016/B978-012417645-4/50075-4

PARGAMENT, K., KENNELL, J., HATHAWAY, W., GREVENGOED, N., NEWMAN, J., & JONES, W.: 1988 — Religion and the Problem-Solving Process: Three Styles of Coping, **Journal for the Scientific Study of Religion**, 27, 90. https://doi.org/10.2307/1387404

POORTINGA, W.: 2006 — Social capital: An individual or collective resource for health?, **Social Science & Medicine**, 62(2), 292–302. https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2005.06.008

PRADA, E., & ROMAN, M.: 2021 — Does Trust Affect Life Satisfaction? Structural Equation Models For European Migrants And Non-Migrants, **Economic Computation And Economic Cybernetics Studies And Research**, 55, 21–36. Https://Doi.Org/10.24818/18423264/55.3.21.02

RAIJMAN, R., ARMONY, V., & BABIS, D.: 2021 Life Satisfaction of Latin American Immigrants in Canada and Israel, **Bulletin of Latin American Research**, 41(5), 785-801.

RENSHAW, T. L., & COHEN, A. S.: 2014 Life Satisfaction as a Distinguishing Indicator of College Student Functioning: Further Validation of the Two-Continua Model of Mental Health, **Social Indicators Research**, 117(1), 319–334. https://doi.org/10.1007/s11205-013-0342-7

RITZER, G.: 2015 **Essentials of Sociology**, SAGE Publications.

RUBENSTEIN, S.: 2007, FEBRUARY 22 Americans and Social Trust: Who, Where and Why, **Pew Research Center's Social & Demographic Trends Project**. https://www.pewresearch.org/social-trends/2007/02/22/americans-and-social-trust-who-where-and-why/

RYFF, C. D., & KEYES, C. L. M.: 1995 The structure of psychological well-being revisited, **Journal of Personality and Social Psychology,** 69, 719–727. https://doi.org/10.1037/0022-3514.69.4.719

SACHDEV, I., & BOURHIS, R. Y.: 1991 Power and status differentials in minority and majority group relations, **European Journal of Social Psychology**, 21(1), 1–24. https://doi.org/10.1002/ejsp.2420210102

SAFI, M.: 2010 Immigrants' Life Satisfaction in Europe: Between Assimilation and Discrimination, **European Sociological Review**, 26. https://doi.org/10.1093/esr/jcp013

ŞAHINLER, S., & GÖRGÜLÜ, Ö.: 2000 Path Analysis and An Application, **M.K.Ü. Ziraat Fakültesi Dergisi**, 5, 87–102.

SARI, B. G., LÚCIO, A. D., OLIVOTO, T., KRYSCZUN, D. K., TISCHLER, A. L., & DREBES, L.: 2018 — Interference of sample size on multicollinearity diagnosis in path analysis, **Pesquisa Agropecuária Brasileira**, 53(6), 769–773. https://doi.org/10.1590/s0100-204x2018000600014

SCHUMACKER, R. E., & LOMAX, R. G.: 2004 — **A beginner's guide to structural equation modeling**, Psychology Press.

SEIFERT, N.: 2018 — Yet Another Case of Nordic Exceptionalism? Extending Existing Evidence for a Causal Relationship Between Institutional and Social Trust to the Netherlands and Switzerland, **Social Indicators Research**, 136(2), 539–555. https://doi.org/10.1007/s11205-017-1564-x

SHIN, D. C., & JOHNSON, D. M.: 1978 — Avowed happiness as an overall assessment of the quality of life, **Social Indicators Research**, 5(1), 475–492. https://doi.org/10.1007/BF00352944

SIGUAW, J. A., & DIAMANTOPOULOS, A.: 2000 — **Introducing LISREL: A Guide for the Uninitiated**. Introducing LISREL, 1–192. https://www.torrossa.com/en/resources/an/5017512

SINGH-MANOUX, A., MARMOT, M. G., & ADLER, N. E.: 2005 — Does Subjective Social Status Predict Health and Change in Health Status Better Than Objective Status?, **Psychosomatic Medicine**, 67(6), 855. https://doi.org/10.1097/01.psy.0000188434.52941.a0

SNOEP, L.: 2008 — Religiousness and happiness in three nations: A research note, **Journal of Happiness Studies**, 9(2), 207–211. https://doi.org/10.1007/s10902-007-9045-6

SPADARO, G., GANGL, K., PROOIJEN, J.-W. V., LANGE, P. A. M. — Enhancing feelings of security: How institutional trust promotes interpersonal trust. **PLOS ONE,** 15(9),

V., & MOSSO, C. O.: 2020 e0237934. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0237934

STAGE, F. K., CARTER, H. C., & NORA, A.: 2004 Path Analysis: An Introduction and Analysis of a Decade of Research, **The Journal of Educational Research**, 98(1), 5–12. https://doi.org/10.3200/JOER.98.1.5-13

STEARNS, M., NADORFF, D. K., LANTZ, E. D., & MCKAY, I. T.: 2018 Religiosity and depressive symptoms in older adults compared to younger adults: Moderation by age, **Journal of Affective Disorders**, 238, 522–525. https://doi.org/10.1016/j.jad.2018.05.076

STRYZHAK, O.: 2020 The relationship between education, income, economic freedom and happiness, **SHS Web of Conferences**, 75, 03004. https://doi.org/10.1051/shsconf/20207503004

TABACHNICK, B. G., & FIDELL, L. S.: 2001 **Using Multivariate Statistics.** Allyn and Bacon.

TAUSCH, A.: 2007 **Against Islamophobia: Muslim Communities, Social-exclusion and the Lisbon Process in Europe**. Nova Publishers.

TAY, K. J.: 2020 **Subjective well-being of immigrants in the United Kingdom and across Europe: An investigation of host country characteristics, multiculturalism and acculturation** [Doctoral, City, University of London]. https://openaccess.city.ac.uk/id/eprint/26049/

TIBERIUS, V., & HALL, A.: 2010 Normative theory and psychological research: Hedonism, eudaimonism, and why it matters, **The Journal of Positive Psychology**, 5(3), 212–225. https://doi.org/10.1080/17439761003790971

TRAN, T. V., WRIGHT, R., & CHATTERS, L.: 1991 — Health, stress, psychological resources, and subjective well-being among older Blacks, **Psychology and Aging**, 6, 100–108. https://doi.org/10.1037/0882-7974.6.1.100

TWENGE, J. M.: 2002 — Birth cohort, social change, and personality: The interplay of dysphoria and individualism in the 20th century, **In Advances in personality science**. Guilford Press. 196–218

UTSEY, S. O., PAYNE, Y. A., JACKSON, E. S., & JONES, A. M.: 2002 — Race-related stress, quality of life indicators, and life satisfaction among elderly African Americans, **Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology**, 8(3), 224–233. https://doi.org/10.1037/1099-9809.8.3.224

VALENTE, R. R., & OKULICZ-KOZARYN, A.: 2021 — Religiosity and Trust: Evidence from the United States, **Review of Religious Research**, 63(3), 343–379. https://doi.org/10.1007/s13644-020-00437-8

VANG, Z. M., HOU, F., & ELDER, K.: 2019 — Perceived Religious Discrimination, Religiosity, and Life Satisfaction, **Journal of Happiness Studies**, 20(6), 1913–1932. https://doi.org/10.1007/s10902-018-0032-x

VEENHOVEN, R.: 1996 — **The study of life-satisfaction**. https://repub.eur.nl/pub/16311/

VEENHOVEN, R.: 2003 — Hedonism and Happiness, **Journal of Happiness Studies**, 4(4), 437–457. https://doi.org/10.1023/B:JOHS.0000005719.56211.fd

VERKUYTEN, M.: 2007 — Religious Group Identification and Inter-Religious Relations: A Study Among Turkish-Dutch Muslims, **Group Processes & Intergroup Relations**, 10(3), 341–357.

https://doi.org/10.1177/1368430207078695

VERKUYTEN, M.: 2008 — Life Satisfaction Among Ethnic Minorities: The Role of Discrimination and Group Identification, **Social Indicators Research**, 89(3), 391–404. https://doi.org/10.1007/s11205-008-9239-2

VERME, P.: 2011 — Life Satisfaction and Income Inequality. 30.

VOLPATO, C., MAASS, A., MUCCHI-FAINA, A., & VITTI, E.: 1990 — Minority influence and social categorization, **European Journal of Social Psychology**, 20(2), 119–132. https://doi.org/10.1002/ejsp.2420200204

WARR, P., & PAYNE, R.: 1982 — Experiences of strain and pleasure among British adults, **Social Science & Medicine**, 16(19), 1691–1697. https://doi.org/10.1016/0277-9536(82)90094-6

WELLMAN, J. D., ARAIZA, A. M., NGUYEN, T.-V. C., BEAM, A. J., & PAL, S.: 2022 — Identifying as fat: Examining weight discrimination and the rejection-identification model, **Body Image**, 41, 46–51. https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2022.02.008

WETZEL, M., HUXHOLD, O., & TESCH-RÖMER, C.: 2016 — Transition into Retirement Affects Life Satisfaction: Short- and Long-Term Development Depends on Last Labor Market Status and Education, **Social Indicators Research**, 125(3), 991–1009. https://doi.org/10.1007/s11205-015-0862-4

WILKES, R., & WU, C.: 2017 — Trust and Minority Groups, **In The Oxford Handbook of Social and Political Trust.** https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190274801.013.29

WIRTH, L.: 1993 — The Problem of Minority Groups. Ardent Media Incorporated.

WOLLA, S. A., & SULLIVAN, J.: 2017 — **Education, Income, and Wealth**. Page One Economics®, 7.

World Population Review. (2023). Muslim Population by Country 2023. https://worldpopulationreview.com/country-rankings/muslim-population-by-country

XU, J., & ROBERTS, R. E.: 2010 — The power of positive emotions: It's a matter of life or death—Subjective well-being and longevity over 28 years in a general population, **Health Psychology**, 29(1), 9–19. https://doi.org/10.1037/a0016767

YORULMAZ, Ö.: 2016 — Relationship Between Religiosity and Happiness in Turkey: Are Religious People Happier? **Cankırı Karatekin University Journal of the Faculty of Economics & Administrative Sciences**, 6(1), 801–818. https://doi.org/10.18074/cnuiibf.430

ZHANG, R. J.: 2020 — Social trust and satisfaction with life: A cross-lagged panel analysis based on representative samples from 18 societies, **Social Science & Medicine**, 251, 112901. https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2020.112901

ZILLER, C.: 2017 — Equal Treatment Regulations and Ethnic Minority Social Trust, **European Sociological Review**, 33(4), 563–575. https://doi.org/10.1093/esr/jcx059